

249307

Хто бере всѣ доси видані томы (10) наразъ, може ихъ
дѣстати за 11 р. — кр. або на раты.

Руска
ИСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

підъ редакцією

Олександра Барвѣньского.

Томъ XII.

ИСТОРИЧНІЙ

МОНОГРАФІИ

Миколы Костомарова

т. V.

БОГДАНЪ

ХМЕЛЬНИЦКІЙ

ТОМЪ IV.

*Opus aggredior opimum casibus, atrox proeliis,
discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum.*
Taciti, Histor. L. I. 1.

Цѣна 1 р. 60 кр.

ВЪ ТЕРНОПОЛІ

Зъ друкарнѣ Іосифа Павловского.

1889.

Головний складъ въ книгарнѣ Сайфарта и Чайковского,
Ставропигійского Института у Львовѣ и у видавця у Львовѣ
ул. св. Миколая Ч. 13. П. поверхъ.

Звертався увагу на останню сторону окладки.

249307

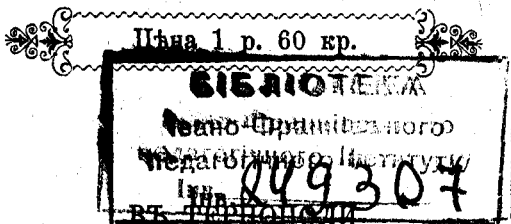
Руска
ИСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

під редакцією
Олександра Барв'ньського.
Томъ XII.

ИСТОРИЧНІЙ
МОНОГРАФІИ
Микола Костомарова
Т. V.
БОГДАНЪ
ХМЕЛЬНИЦКІЙ

ТОМЪ IV.

Opus aggredior opimum casibus, atrox proeliis,
discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum.
Taciti, Histor. I. I. 1.

Зъ друкарнѣ Іосифа Павловского.
1889.

Головний складъ въ книгарнѣ Сайфарта и Чайковского,
Ставропигійского Института у Львовѣ и у выдавця у Львовѣ
ул. св. Миколая Ч. 13. II. поверхъ.

Звертається увагу на списъ выданыхъ доси томѣвъ
„Руской Историчной Бібліотеки“.

НБ ПНУС

249307

ВѢДЪ ВЪДАВНИЦТВА.

Зъ XII. томомъ „Руской Историчной Бібліотеки“ дѣстали Вп. Читателѣ конецъ найзнаменитшой монографіи М. Костомарова. Такимъ способомъ вышло доси десять выпускѣвъ „Руской Историчной Бібліотеки“. Печатаня VII. и VIII. тому не можу и теперъ ще розпочати, позаякъ обѣцяна для „Руск. Истор. Бібліотеки“ спеціална монографія про початки козаччины ще не готова. Поки се наступить, друкуватиму дальше Историчнѣ Монографіи М. Костомарова, а именно яко томъ XIII. и XIV.: Гетьмановане Ивана Выговского, Юрія Хмельницкого и Рунну. Хоча видавництво стрѣчае чималѣ трудности и перепоны, однакъ заохочуваный зъ рѣжныхъ сторѣнь вестиму дальше розпочате дѣло въ надѣѣ, що Вп. Родимцѣ підмагати и ширитимуть его и помѣжъ своими знакомыми, а тымъ розповсюдять свѣдомѣсть нашої минувшини. У народѣвъ освѣченыхъ историчнѣ творы бувають настѣльными книжками въ кожнѣй майже хатѣ. Нехай же и у насъ вѣйде въ звычай на коляду, новый рѣкъ и при иншихъ нагодахъ робити подарки літературнѣ, а на таку цѣль надасться именно „Руска Исторична Бібліотека“ въ гарнѣй оправѣ.

При сѣй нагодѣ складаю тутъ прилюдну подяку Высокому Соймови за удѣлену въ р. 1888 подмогу на видавництво „Руской Историчной Бібліотеки“ въ скѣлькости 500 р. а. в.

У Львовѣ въ вересни 1889.

ОЛЕКСАНДЕРЪ БАРВѢНСКІЙ
професоръ семінаріи учительской мужеской,
ул. св. Миколая Ч. 13. II.

ЗМЪСТЪ ТРЕТЁГО ТОМУ

МОНОГРАФИИ „БОГДАНЪ ХМЕЛЬНИЦКІЙ“.

ГЛАВА ПЯТЬНАЙЦЯТА.

Напёрскій. Поляки стежать козакѣвъ. Король выѣздить у Варшаву. Польске войско йде на Украинну. Справы на Украинѣ. Поразка Небабы. Здобуте Чернигова. Радивиль входить до Кіева. Хмельницкій у хана. Хмельницкій у Паволочѣ. Стрѣча съ полковниками. Митрополита Назаретскій. Третья женитьба Хмельницкого. Козацкій таборъ на Масловоѣмъ Бродѣ. Загальне зворушене Русинѣвъ. Смерть Вишневецкого. Зруйноване Трилѣсъ. Кіевска пожежа. Невдача козакѣвъ пѣдъ Кіевомъ. Листъ Хмельницкого до Потоцкого. стор. 1—33.

ГЛАВА ШЪСНАЙЦЯТА.

Переговоры. Маховскій у Хмельницкого. Комісаръ въ Бѣлоѣ-Церквѣ. Розладъ въ народѣ. Переговоры на Острѣй Могилѣ. Стычки пѣдъ Бѣлою-Церквою. Хмельницкій въ польскѣмъ таборѣ. Замѣръ отруйити Хмельницкого. Бѣлоцерковска умова. Смерть Потоцкого. Поголоски и думки мѣжь народомъ. стор. 34—54.

ГЛАВА СЪМНАЙЦЯТА.

Несиля бѣлоцерковской умовы. Становище Украины. Переселеня въ Московщину. Посольство Хмельницкого въ Москву. Ворохобня на Украинѣ. Судова комісія надъ ворохобниками. Покаране Мозыры, Гладкого, Хмелецкого, Гурского. Сватане. Письмо Хмельницкого до Молдавскаго господара. Письмо Лупулы до Польскаго короля. Польске войско пѣдъ Батогомъ. Лихі вѣщованя. стор. 55—70.

ГЛАВА ВЪСЪМНАЙЦЯТА.

Бѣй пѣдъ Батогомъ. Втраты Полякѣвъ. Хмельницкій прибуває на побовище. Письмо Хмельницкого въ Польшу. Облога Каменця. Тимѣшь выправляется въ Молдавщину. Выдалене жовнѣрѣвъ зъ Украины. Нарѣдъ люте. Сосцовскій. Універсаль Хмельницкого. Приваждъ Тимоша до Ясъ. Весѣле Тимоша. Нова облога Каменця. Соймъ въ Польшѣ. Козацкѣй посды на соймѣ. Польскій комісаръ въ Чигиринѣ. Народній нещастя. стор. 71—90.

ГЛАВА ДЕВЯТЬНАЙЦЯТА.

Нападъ Чарнецкого на Украину. Спустошеня. Бѣй пѣдъ Монастырищѣмъ. Соймъ въ Берестѣ-Литовскѣмъ. Письмо Хмельницкого до Поляковъ Молдавскій справы. Прогнане Лупулы. Тимошь Хмельницкій впроваджуе зновъ Лупулу. Походъ Тимоша на Волощину Бѣй Друге прогнане Лупулы. Спблка Поляковъ зъ Ракоціемъ. Походъ Хмельницкого. Рада пѣдъ Тернополемъ. Посольство Ждановича. Московске посольство. Універсаль Хмельницкого. Зсылки съ Туреччиною, Крымомъ, Московщиною. Сучавска облога. Смерть Тимоша Хмельницкого. Сучава пѣддається. Походъ Хмельницкого до границъ Молдавщины. Стрѣча съ тѣломъ Тимоша. Польскій таборъ пѣдъ Жванцемъ. Становище польского войска. Рады послѣвъ. Думка Любомирского. Переговоры съ ханомъ. Жванецка умова. Татаре опустошуютъ Русь. стор. 91—135.

ГЛАВА ДВАЙЦЯТА.

Земска рада въ Москвѣ. Приѣздъ московскихъ послѣвъ въ Переяславъ. Переяславска рада 8. сѣчня 1654 року. Присяга. Московскій послы въ Кіевѣ. Потвержене Переяславскои умовы. стор. 135—158.

ГЛАВА ДВАЙЦЯТЬ ПЕРША.

Невдалый соймъ въ Польшѣ. Олексѣй Михайловичъ оголошуе войну. Другій соймъ. Завоѣване Литвы. Поразка Литовцѣвъ пѣдъ Шкловомъ. Здобуте Смоленска. Невдоволене на Украинѣ. Універсаль короля. Хитрощѣ Богдана. Спблка Польши съ Крымомъ. Входъ польскихъ войскъ на Украину. Здобуте Буши. стор. 158—181.

ЗМЪСТЬ ЧЕТВЕРТОГО ТОМУ

МОНОГРАФІИ „БОГДАНЪ ХМЕЛЬНИЦКІЙ“.

ГЛАВА ДВАЙЦЯТЬ ДРУГА.

Лицарство Русинѣвъ. Знищене украиньскихъ мѣсточокъ и сѣлъ. Битва пѣдъ Охматовомъ. Зсылки Хмельницкого зъ Шведами. Вѣйна Швеціи съ Польщею. Успѣхи Шведѣвъ. Втеки Польского короля. Походъ козакѣвъ и москалѣвъ на Червону Русь. Битва пѣдъ Городкомъ. Облога Львова. Розмова Хмельницкого зъ Любовицкимъ. Зъѣздъ Хмельницкого съ ханомъ. Здобуте Люблина. стор. 1—31.

ГЛАВА ДВАЙЦЯТЬ ТРЕТЯ.

Посольство въ Москву. Лютоване Шведѣвъ. Польске посольство до Хмельницкого. Польске посольство до Московского царя. Виленьска умова. Невдоволене Хмельницкого. Грѣзъба Австріи. Умова зъ Швецією и Ракочіемъ про подѣль Польщи. Нападъ Ракочія на Польшу. Бениѣвскій у Хмельницкого. Недуга Хмельницкого. Пѣдзоръ въ отруфъ. Выбѣръ Юрія Хмельницкого наступникомъ Богдана. Останне московске посольство у Хмельницкого. Прогнане Ракочія съ Польщи. Умова съ Польщею. Мѣжъ Украины. Смерть Богдана Хмельницкого. Похорони его тѣла.

стор. 31—68.

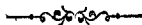
Додатки до 4-го виданя монографіи „Богданъ Хмельницкій“ стор. 69—83.

Додатокъ другій до „Богдана Хмельницкого“ стор. 83—84.

Нарѣдній пѣсенъ про добу Богдана Хмельницкого стор. 85—142.

Жерела стор. 143—150.

Покъажчикъ именъ историчныхъ и географичныхъ въ монографіи „Богданъ Хмельницкій“ стор. 151—182.

РУСКА ИСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА виходить в Тернополі. Передплата на оденъ томъ брошурований безъ пересылки 1 р. 20 кр., съ пересылкою franco 1 р. 25 кр., — рекомандованою 1 р. 35 кр. Передплата на два томы оправні въ англійске полотно зъ золоченымъ вытискомъ съ пересылкою рекомандованою 3 р. 10 кр., безъ пересылки 2 р. 85 кр.

РУСКОЙ ИСТОРИЧНОЙ БІБЛІОТЕКИ вышло досі:

- Томъ I. Історія Руси Стефана Качалы, цѣна 1 р. 50 кр. (съ пересылкою 1 р. 55 кр.).
- Томъ II. Историчнй монографіи М. Костомарова Т. I., цѣна 2 р. (съ пересылкою 2 р. 10 кр.).
- Томъ III. Княжій Періодъ Украины-Руси до смерти Володимира Мономаха, Д. Іловайского Т. I., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ IV. Княжій Періодъ Украины-Руси Д. Іловайского до князюваня Данила Галицкого Т. II., цѣна 1 р. 80 кр. (съ пересылкою 1 р. 85 кр.).
- Томъ V. Монографіи до исторіи Галицкой Руси М. Смирнова, М. Дашкевича и Дра И. Шараневича, цѣна 1 р. 50 кр. (съ пересылкою 1 р. 55 кр.).
- Томъ VI. Історія Великого Князѣвства Литовского В. Антоновича и Д. Іловайского, цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ IX. Историчнй монографіи М. Костомарова Т. II. Богданъ Хмельницкій томъ I., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ X. Историчнй монографіи М. Костомарова Т. III. Богданъ Хмельницкій томъ II., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ XI. Историчнй монографіи М. Костомарова Т. IV. Богданъ Хмельницкій томъ III., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ XII. Историчнй монографіи М. Костомарова Т. V. Богданъ Хмельницкій томъ IV., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.). Друкуеся:
- Томъ XIII. Историчнй монографіи М. Костомарова т. VI. Гетьмановане Івана Выговского, Юрія Хмельницкого и Брюховецкого.

Томъ VII. и VIII. Рус. Ист. Бібліотеки буде друкуватися по выходѣ тому XIII. и XIV.

Передплату найлучше пересылати переказомъ подъ адресою: Олександръ Барвѣньскій у Львовѣ ул. св. Миколая Ч. 13. II.

Хто бере всѣ досі выдані томы (10) наразѣ, може ихъ дѣстати за 11 р. — кр. franco або и на раты пѣсля власной деклараціи. Можна ще дѣстати примѣрники оправні т. I. и II., III. и IV., V. и VI., IX. и X. по цѣнѣ 3 р. 10 кр. за два томы разомъ съ пересылкою (всѣ томы I—VI и IX—XII въ оправѣ съ пересылкою 15 р. 50 кр. и на раты).

ГЛАВА ДВАЙЦЯТЬ ДРУГА.

Коронный гетьманъ выдавъ універсаль до людности Подоля; вінъ оповѣщавъ про кару, яка постигла за упертѣсть Бушу, вінъ радивъ усѣмъ, кому не мила така доля, коритися и обѣщавъ ласку и прощень. „Але тверді души Украйнецѣвъ, пише историкъ, не знали собѣ жадного жалю и всѣ готові були ити за при-
домъ Буши и полягти головами честно“. Съ пѣдъ Буши Поляки пѣшли на Брацлавщину. „Найперше треба намъ, мовили ватажки, доки не прийде ворогъ, вымести съ Побожа ворохобникѣвъ, а потѣмъ уже пѣдемо до самого ихъ кубла и завоюемо Кіевъ, якъ наказавъ намъ король“. Шпігуны доносили имъ, що Хмельницькій роставувався бѣля Канева, а Брацлавъ визначивъ за головный пунктъ обороны Побожа и що въ Брацлавѣ стоить велика козацка залого. Польске вѣйско псаби-
рало по околицяхъ Брацлава кѣлька мѣсть и мѣсточокъ, добуло Тиманѣвку, котру лишивъ ватажокъ охочихъ козакѣвъ Махержиньскій. Тиманѣвцѣ спершу вѣдважно оборонялись; Поляки вдалися до нихъ, що бѣ пѣддалися; на те вони вѣдповѣли: „Вы, Ляхи, самі намъ пѣддавайтесь, а того, хто васъ баламутить выдайте, мы вамъ дамо ѣсти и пити, а вы вернѣться до господы“. Але коли козацкій ватажокъ лишивъ ихъ, вони прохали у Полякѣвъ милосердя. | Головне польске вѣйско рушило до Брацлава. Чарнецкій рушивъ попереду черезъ гай и довѣдався, що въ Брацлавѣ 12 тысячѣвъ козакѣвъ: полки винницькій пѣдъ проводомъ Богуна, брацлавскій пѣдъ рукою Зеленьского, лубеньскій, полтавскій, а за наказного гетьмана Мѣзко. Зумилися Поляки, коли прийшовши до мѣста, не бачили на мурахъ варты, а на валахъ людей, мѣскі брамы стояли наветежъ; живои души не видко було. „О се Богунові хитрощѣ, казавъ Чарнецкій, се вінъ наумысне вдае себе необачнымъ и лѣнивымъ, а запевне поховавъ десь вѣйско та й лаштуе намъ

якусь западню". Всѣмъ разбѣ обѣшли Поляки кругомъ Брацлава; брамы повѣдчинювані, людей нѣ духа. Поляки не тямили, що воно за знакъ, митикували сюды й туды и що години жахалися „вскочити въ гущу“. Ажъ ось 8. грудня козаки прожогомъ кинулися зъ Брацлава и боевымъ ладомъ роставалися ббля Бога. Поляки кинулися на нихъ, Украинцѣ дали велику вѣдѣчь, перейшли за мѣсть, спалили его и рушили шляхомъ до Уманя. Тодѣ у нихъ убито наказного гетьмана Мѣзка-Дубиню. Поляки не стежили ихъ, вони знали, що въ козацкому вѣддѣль Богунъ и сподѣвалися, що вѣнъ запевне скоить якусь хитру штуку.

„Отакъ-то выпустили мы пташенятъ“, писавъ коронный гетьманъ.)

Одѣшовши вѣдъ Брацлава, коронный гетьманъ затаборувавъ въ Тростяницѣ, украинскій ватажокъ въ Олександровѣ, а обозный Чарнецкій въ Ладыжинѣ. Чекали на татарске войско, прѣ котре мовили Поляки, що воно немовъ ракъ лѣзе. Ще разъ порозсылали універсалы, усовѣщуючі Украинскій нарѣдъ коритися, а за непокрѣливѣсть похвалялися лютыми карами. Винниця и Ильменецъ пѣддалися, а инші мѣста, де тѣлько були зазбровні ватаги, не хотѣли коритися. Наибѣльше завзятости показала тодѣ Демѣвка, мѣсточко, що належало Вишневецкому. Сей добувъ перше Баланѣвку, пѣдступавъ потѣмъ до Берладу; звѣдѣсь зазброена ватага на очахъ у самого Вишневецкого пробилися черезъ гай до Демѣвки. Вишневецкій пѣгнався за нею. Въ Демѣвцѣ було вже 4000 зазбровныхъ селянъ и окрѣмъ того вѣддѣль козаковъ зъ сотниками Заруднымъ, Яковенкомъ и Юркевичемъ. Уже, якъ Поляки не влещували Украинцѣвъ, а вони не пѣддавалися и завзято оборонялися. Мусивъ Вишневецкій вѣдступити. „Але не ялося, каже въ своему листѣ коронный гетьманъ, потурати хлопскѣй упертости“. Тодѣ до Вишневецкого прислали свѣжихъ пѣхотинцѣвъ, драгонѣвъ и пять гарматъ. Вишневецкій пѣшовъ на Демѣвку. Довго Украинцѣ не пѣддавалися; але Поляки изъ бомбъ запалили мѣсточко, вѣрвалися туды и перерѣзали усѣхъ людей, не вважаючи нѣ на старого, нѣ на малого, нѣ на жѣвноцтво. Котрі були зазбровні, тѣ заперлися въ замку, до останнѣй каплѣ крови билися и полягли въ бою, наробивши Полякамъ великой шкоды. Якъ повѣдає сучасникъ, въ Демѣвцѣ полягло тодѣ 14.000 Укра-

иньского народу. Ожрбмъ мешканцѣвъ и людей зазбровныхъ, що поприходили туды, тамъ було багато хлопѣвъ зъ околицѣ, що повтѣкали вѣдъ лютости жовнѣрѣвъ. Не багато съ тыхъ, що були въ замку, забрали Поляки живцемъ, але и ихъ помордували, кажучи, нѣ бы то були такій бранцѣ, що ихъ выпускали колись съ полону, а вони зновъ взялися до зброѣ. Вѣдбувши отаку рѣзанину въ Дембѣвцѣ, Поляки взялися руйнувати сусѣднї села и мѣсточка. „Гѣрко буде Вашѣй Величности довѣдатись, писавъ до короля коронный гетьманъ, про зруйноване вашої державы, коли жъ иншимъ чиномъ не можна спинити забѣсованої злости хлопѣвъ, а вона все бѣльше зростае“.

Тымъ часомъ сподѣвана Поляками орда прийшла. Однї кажуть, що ихъ було трийцять, а другї сорокъ тысячѣвъ чоловіка. Се була передня лишень частина тої орды, що шла на запомогу Полякѣвъ. Кермувавъ надъ нею Менгли-Гирей сынъ Крымского хана, але се було тѣльки на показъ, бо ему було тѣльки шѣснацять рокѣвъ, справдѣ жъ усѣмъ верховодивъ мурза Хамамбеть. Надъ Ногайскою ордою правивъ Келимбеть-мурза. Вони росташувалися бѣля Ободѣвки. Останню орду повиненъ бувъ привести Калга и заступити мѣсце Менгли-Гирея.

Побачившись съ Поляками, Татаре прохали, що бѣ на зимѣвлю подарувати имъ обширь мѣжъ Днѣстромъ и Богомъ, и що бѣ у кождому мѣстѣ и мѣсточку, де стоятиме польска залога, перебували зъ ними разомъ и Татаре; де буде польскїй полковникъ, що бѣ тамъ бувъ мурза, або бей; а де самъ гетьманъ, тамъ салтанъ Калга. Мусѣчи Поляки згодитися на се, бо мѣста и мѣсточка вороже вѣдносилися до нихъ и обороняти ихъ вѣдъ татарского грабованя Поляки не вважали потрѣбнымъ. Бодай салтанъ и мурзы самї обѣцялися, що заборонять своѣй ордѣ палити села и збирати ясырь, инакше, хто не слухатиме, повѣдрѣзують уши.

Татаре вымагали, що бѣ Поляки попереду нихъ поступали на Украину, а вони придуть за тыждень. Неохоче, але повиннї були Поляки и на се пристати. Тымъ часомъ орда, ставши кошемъ, заходилася по своему звичаю грабувати села, не вважаючи на обѣцянку салтана и мурзѣ, що сего не чинитимуть.

Польске и татарске вѣйско рушило 10. сѣчня (20. н. ст.)

до Умани, де вони довѣдались, що тамъ сидять тѣ полковники, що съ такою вѣдвастою утѣкли зъ Брацлава. Мѣсто Умань того часу було обведене трема высокими валами и трема сухими ровами. Було тамъ 12.000 козаковъ та зазброєныхъ хлопцѣвъ и мѣщане. Польскій историкъ каже, що було тодѣ въ Уманѣ близько 30.000 народу, та мабуть вѣнь прибѣлаше. Богунъ казавъ напустити въ ровы воды, вода позамерзала и лѣдъ блищавъ наче шкло. Вороги Украинцѣвъ, що бѣ показати свою силу, росташували кругомъ мѣста свѣй численный таборъ. Спочатку Потоцкій вырядивъ коронного обозного Чарнецкого зъ ласкавымъ універсаломъ, умовляючи Украинцѣвъ пѣддатися и покѣрнитися Польщѣ; але Уманцѣ, якъ каже сучасникъ, зъ гарматъ показали свою покѣрливѣсть. То полуднѣ другого дня призначили генеральный штурмъ. Коронный гетьманъ обложивъ мѣсто и казавъ пускати туды бомбы, але запалити мѣсто ему не вдалося, бо козаки покрывали крѣвлѣ домѣвъ намочеными шкбрами и повѣстю та й година була мокра. Але вороги опанували першимъ валомъ и вступили въ ровъ; тутъ Богунъ несподѣвано зробивъ вылазку и примусивъ величезный натовпъ вороговъ утѣкати. Тодѣ вырженѣ на розвѣдки Дружкевичъ и Грозецкій привели языкѣвъ, котрѣ повѣдали, що Хмельницкій съ козаками и Москалями поспѣшае до Умани, що бѣ оточити Поляковъ. Въ нагороду за отсею вѣтку Поляки повѣсили языкѣвъ, небавомъ лишили Умань и рушили на зустрѣчъ Хмельницкому, не тямлячи, де зустрѣнуться зъ нимъ. Съ Поляками пѣшовъ и Хамамбетъ-мурза зъ своєю ордою. Пройшовши верстовъ трийцять, вони зустрѣли на дорозѣ татарску ватагу, котра повѣдала имъ, що вона тѣлько що билася съ козаками й тѣ козаки пѣшли до Охматова и тамъ заперлися. Тыми козаками правивъ полковникъ Пушкаренко. Поляки розмѣркували тодѣ, що власне про отєихъ козаковъ и донесли имъ языки бѣля Умани и прирадили знѣвечити тыхъ козаковъ и тодѣ зновъ добувати Умань. Вѣйско пѣдступило до Охматова и свѣтомъ 29. сѣчня почало палити по мѣсточку.

А Хмельницкій бувъ тодѣ недалеко. И вѣнь не вѣдавъ, яка у Поляковъ сила.

Богунъ въ Брацлавѣ, доки ще не приходили Татаре, бачивъ тѣлько частину польского вѣйска, бо другой частини не видко було, вона была за кущами.

Бранецъ давъ гетьманови непевну звѣстку. У Хмельницкого було вѣско козаковъ зъ Москалями, хто каже 60 тысячъ, а хто 80, а хто 90 окрѣмъ бы то Калмуковъ. Хмельницкій не вважавъ потрібнымъ усе вѣско вести въ походъ. Коли вѣнъ довѣдався, що Поляки пѣдступили до Умани, вѣнъ лишивъ таборъ ббля Бѣлои-Церкви, де бувъ головный ватажокъ московского вѣска Бутурлинь, а самъ, взявши боярина Шереметева и 25 тысячъ вѣска рушивъ на Поляковъ.

Тодъ, якъ Поляки почали палити по Охматову, Хмельницкій и Шереметевъ снѣдали верстовъ за десять вѣдъ Охматова въ селѣ Ставищахъ. Почувши пальбу, вони, не гаючись, поѣхали саньми и велѣли вѣску рушати. Про се довѣдався и оповѣстивъ своего гетьмана польскій вѣддѣль зъ Рощицомъ выраженный на розвѣдки. Тодъ польске вѣско лишило ббля Охматова Шемберга и рушило на зустрѣчь Хмельницкому.

Вороги зустрѣлись, якъ вже сонце заходило на полѣ, що звалося Бавою, тамъ теперь село Багва.

Роспочався страшенный завзятый ббй, середъ темной морозной ночи стоявъ вѣнъ пять годинъ. Сучасникъ каже, що зъ гармать и рушницъ палили такъ часто, густо, що видно було наче въ день. Перевагу брали Поляки. Вони заходили зъ усѣхъ бокѣвъ и прорывали лавы пѣхотинцѣвъ. „Богъ допомѣгъ намъ, писавъ очевидецъ, черниговскій воевода, прорвати таборъ вороговъ, одбрати 21 гармать (пѣсля иншихъ звѣстокъ тѣльки 16) и полонити кѣлькохъ московскихъ капітанѣвъ. Вѣско спѣльникѣвъ заметушилося.

Скоро Поляки вѣдступили вѣдъ Умани, Богунъ у слѣдъ ихъ переправився черезъ польскій таборъ и въ саму лиху годину для Хмельницкого несподѣвано показався ззаду польского вѣска и ударивъ по нему. Съ такой несподѣванки Поляки такъ заметушилися, що середъ ночи не вгадали, яке отсе нове вѣско, чи велике воно; покинули вони Хмельницкого и почали битися зъ Богуномъ. „Не можна було розбрати, хто съ кимъ бется, де ворогъ, а де свои“, каже очевидецъ. Въ отѣй сѣчь полягло три тысячъ жовнѣрѣвъ. Богунъ зъ жменею своего вѣска розрѣзавъ лавы численного вѣска польского и приставъ до Хмельницкого, а Хмельницкій тымъ часомъ, закимъ Поляки билися зъ Богуномъ, уладжувавъ свѣй таборъ до обороны. Козаки назбирали тодъ трупѣвъ и зробили зъ нихъ валъ.

Московскій ватажокъ почавъ бувъ дорѣкати Богунови, на що вѣнъ лишивъ Брацлавщину на руину, на що завѣвъ своихъ ворогѣвъ, про котрыхъ неправду писавъ, буцѣмъ у нихъ сила невелика. На те Богунъ вѣдповѣвъ: „Коли приманюють птахѣвъ, то разъ-у-разъ щось кидають имъ на принадле“. У Богуна була думка заманити польске вѣйско въ середину Украины, що бѣ тамъ воно наткнулося на вѣйско Хмельницкого; але жѣ вѣнъ самъ помылывся, не вѣдаючи, яка сила у Полякѣвъ тай и Хмельницкій и Москалѣ вельми мало вѣйска взяли. Отака нерѣвнѣсть примусила Хмельницкого вѣдступити до Бѣлои-Церкви, де бувъ головний таборъ. Але Поляки навкруги оточили Украинцѣвъ и треба було пробиватися силомѣць. Хмельницкій позвязувавъ ланцугами по трое саней, посадовивъ на нихъ пѣхотинцѣвъ и артилерію, а по серединѣ кѣнницю и такимъ чиномъ на другій день рушивъ на проломъ. Поляки напирали на него зъ усѣхъ бокѣвъ. Зъ незвычайнымъ похопомъ и вмѣло вѣдборонялися Украинцѣ, вони палили зъ рушницъ, вѣдбивалися оглоблями, дручемъ и навѣтъ кулаками.

Пѣхотинцѣ прускї повбиранї въ панцырѣ, сподѣваючись на таку зброю, хотѣли придбати собѣ славы та й полягли усѣ головами. Кѣннї наскакували на сани и страчували коней. Отакъ минуло два дни; Поляки знесилилися и залишили стежити: вони провели ворога до мѣсточка Буки и не вѣдважилися ити за нимъ дальше до Бѣлои-Церкви. До того жѣ ударивъ таки здоровый морозъ, якій трапляється вельми рѣдко въ тѣмъ краю; жовнѣры ледви могли тримати въ рукахъ мушкеты и дубѣли съ холоднечи. Козаки, згадуючи отсї труднї днї, прозвали те урочище Дрыжи-поле. Вѣйско Хмельницкого въ доброму гараздѣ хоча не безъ значной страты прибуло до Бѣлои-Церкви. Въ обохъ вѣйскахъ полягло тодѣ въ бою 15 тысячъ чоловѣкъ.

Поляки казали, що всему виновата зрада Татаръ, а найпаче Хамамбета; вони казали, що Хамамбетъ, давний приятель Хмельницкого, взявъ зъ него великого хабаря, за те, що пропустивъ его. Чернигѣвскій каштелянъ Замоискій въ листѣ своему писавъ: „Я съ трема полками бувъ у ночѣ на вартѣ и давъ Хамамбетови звѣстку, що ворогъ хоче втѣкати; ордѣ можна було легко его звѣечити. Коли ставъ день, мы выступили въ поле, вывели гарматы и пѣслали за ордою, а вона розбї-

шласть въ загоны и мусили мы власными грудьми оборонятися. Коли бь Татаре за часу були прийшли, мы бь подь Охматовымь побѣдили“. А Чарнецкій писавъ: „Коли бь нашѣ спѣльники Татаре були запомогли намъ хоча своимь звычайнымь алаканемь, певна рѣчь, що мы на все були бь утихомирили Украинну и своєю працею велику утѣху зробили бь королю“. Турда самовѣльно лишила польске вѣйско и пустилася загонами грабувати села. Годѣ Хмельницкій казавъ Богунови взяти 10 тысячъ вѣйска и стежити орду. Богуиъ бувъ полководець шпаркій, умѣлый, знавъ на Украинѣ усѣ входы и выходы; вѣнѣ лѣтавъ прожогомь зъ одного кутка въ другій, нападавъ на орду по рѣжныхъ мѣсяцяхъ, вызволявъ бранцѣвъ и вѣднимавъ пограбоване. Лѣтописъ каже: „Вѣсѣмь тысячѣвъ не минуло Богуновыхъ рукъ; зъ нихъ двѣ тысячѣ пятьсотъ вѣнѣ пригнавъ до Хмельницкого“. За недовгій часъ Украинцѣ всю орду прогнали, та не на довго, бо съ початку березоля (марця) салтанъ Калга на нове лихо Украинѣ зновъ привѣвъ 60 тысячѣвъ орды.

Поляки, лишивши Хмельницкого, знищували мѣсточка и села украинскѣй. Вони зруйнували Христѣянопѣль, Усте, Берладъ, Каменницю, Кириѣвку, Лещиѣвку, Кисинцѣ, Берестки, Дмитрашѣвку и Пашкѣвку. Руйнувати имъ помагали Татаре. Поляки вѣддали имъ 20 заселеныхъ мѣщевостей на удержуване, але вони на те не вважали и де хотѣли, тамъ и збирали ясырь. Отся руина була сполучена зъ нелюдскими душегубцями; Украинцѣ всюды виявляли незвычайну завзятобсть и твердѣсть, скрѣзь вони погибали не иначе, якъ давши ворогамъ вѣдсѣчь. На веснѣ польскѣй ватажки спостерегли, що зимовый похѣдъ коштувавъ имъ велику страту людьми. Найпаче потерпѣла пѣхота: однѣ позамерзали, другихъ повбивано, третѣ повмирили, четвертѣ повтѣкали, а останнѣ терпѣли велику нужду, бо все добро Украинцѣвъ пожерь огонь. Безъ жалю Поляки вѣддавали украинскѣй околицѣ на руину своимь и Татарамъ. Лѣнше, казали вони, нехай усе пѣде прахомъ, нѣ жь вѣтчина разь-у-разь буде въ страсѣ вѣдѣ отсѣхъ ворохобникѣвъ.†

И зновъ почали Поляки збирати и побѣльшувати вѣйско; разь-у-разь приходили новѣ натовцы Татаръ; Поляки дали имъ консистенцію въ Могилевѣ на Днѣстрѣ, въ Сорокахъ, въ Рашковѣ и по сумѣжныхъ мѣстахъ и селахъ и бѣля Каменця.

Польске вѣйско таборувало бѣля Брацлава. Цѣлыи пѣсть Татаре и польскій охочій нападали на села и на мѣсточка, забирали въ полонъ людей: надъ симъ звычайно працювали Татаре, а польскій жовнѣры нахватували украиньскыхъ людей, не розбираючи нѣ старого, нѣ малого, нѣ чоловѣковъ, нѣ дѣвчатъ, мѣняли ихъ Татарамъ на сагайдаки, стрѣлы, а часомъ на шматокъ солонины. Татаре набрали тодѣ велику силу украиньского ясыру; Полякъ сучасникъ каже, що було на 200 тысячѣвъ. Пѣсля великодня орда пѣшла у Крымъ и пѣгнала туды своихъ бранцѣвъ.) Тодѣ польске вѣйско, вважаючи на те, що Украиньскій нарѣдъ усе бѣльше та бѣльше озвѣрюється на Поляковъ, рушило на захѣдъ и рѣсташувалося у вѣвѣдствѣ белзкому, по Волинѣ и по Галичинѣ.) Тымъ часомъ съ пѣвночи наступала на Польшу страшна хмара, вона загрожуwała не тѣльки рѣхитати, а навѣтъ знѣвечити польску Рѣчь-Посполиту.

Хмельницкій давно вже звернувъ увагу на Шведчину и пильнувавъ пѣдбити єѣ проти Польщи. Не вѣдомо, коли вѣнъ рѣспочавъ зсылки зъ шведскимъ дворомъ; але року тысяча шѣстьсотъ пятьдесятого до Штокгольму вырядивъ пѣсланцѣвъ нѣ бы то татарскихъ, а сущѣ вѣдъ украиньского гетьмана. Року тысяча шѣстьсотъ пятьдесять другого польскій пѣдканцлеръ Радзѣвскій пѣдъюджувавъ королеву Христину проти своей вѣтчины и того жъ часу вырядивъ до Хмельницкого пѣсланця, пѣдмовляючи гетьмана прислати до Штокгольму такихъ пѣсланцѣвъ, що бѣ тямили грецку мову, та й тримати въ шведскѣй столицѣ рѣзидента. Гонецъ Радзѣвского Ясиньскій не дѣйшовъ до Хмельницкого; якось необережно проговорився вѣнъ и на дорозѣ его схопивъ Зацвѣлиховскій. Але зсылки Украины съ Шведчиною небавомъ зновъ рѣспочалися. Пѣсля бою бѣля Батога, Хмельницкій вѣдпустивъ до Шведчины двоухъ полоненыхъ капѣтанѣвъ, родомъ Шведѣвъ, що служили въ польскому вѣйску и писавъ, хоча за певне не вѣдомо до кого, що теперъ зручно можна знѣвечити Польшу. Року 1653 вѣнъ вырядивъ до Шведчины посольство; зъ усего знати, що въ Штокгольмѣ справдѣ перебувавъ рѣзидентъ Хмельницкого, якъ пѣдмовлявъ Радзѣвскій. Здається, що симъ рѣзидентомъ бувъ атеньскій игуменъ Грекъ Данило. Королева Христина любила письменство бѣльше нѣ жъ зброю, тымъ-то и трудно було пѣдбити Шведѣвъ на вѣйну; коли жъ року 1654 Христина вѣдрѣ-

клася вѣдъ трону, а наступникомъ ви ставъ палкій и заповзя-
тый герцоґъ Цвайбрикенскій Карло-Густавъ, тодѣ мѣжь поль-
скимъ и шведскимъ дворомъ выникло непорозумѣннє. Хмель-
ницкій наструнчувавъ нового короля проти своихъ ворогѣвъ.
Українська лѣтопись повѣдає, що въ Дрыжи-польскому бою
Хмельницкій полонивъ бувъ двоохъ офіцерѣвъ съ пруской пѣ-
хоты; вони були Шведы. Гетьманъ побачивъ зручну нагоду
выслати черезъ нихъ до шведского двору депешу, бо черезъ
козацкихъ пѣсланцѣвъ трудно було; треба було ѣхати черезъ
Польшу, а тамъ ихъ могли бѣ переняти; ѣхати черезъ Москов-
щину те жъ нѣяково, бо тамъ на таке посольство царь во-
роже споглянувъ бы. Гетьманъ вѣдавъ, що Карло-Густавъ шу-
кає приводу до вѣйны и наущувавъ его напасти на Польшу,
обѣцяючи, що поможе пѣдбити Польшу. Король, лаштующись
до такого заходу, вырядивъ на Украину пѣсланця генерала
Вильгельма Карлуса. Пѣсланецъ вдававъ изъ себе купця и ѣхавъ
черезъ Московщину съ подарунками и зъ грамотою короля,
що бѣ умовитися съ козаками. Хмельницкій умовився обопѣльно
воювати Польшу и одному безъ одного не йти на мирову.
Вѣнъ подарувавъ королю трехъ турецкихъ коней съ коштовною
зброєю, три ячарки, три роги зъ буйвола, три козачі убраня
зъ вишневого оксаміту, гаптовані перлами и золотомъ. Сѣ
убраня звалися шабельтасами и кулечницями. Не трудно було
королю Шведскому распочати вѣйну. Вѣнъ причепився Яна
Казимира за вживанє въ титулѣ „Шведскій“. Вѣйна була про-
ваджена зъ успѣхомъ. Здеморализованє вѣйско польске у Ве-
ликѣй Польшѣ передалося неприятелеви. Дня 29. липня Познань-
щина и вся Велика Польша пристала на пѣдданьство до Швед-
ского короля, вымовивши собѣ непорушимѣсть релігійныхъ
и горожаньскихъ правъ. Варшава пѣдалася безъ бою. Мазо-
веччина заприсягла побѣдникови. Король Янъ Казимиръ утѣкъ
до Шлеска. Чарнецкій оборонявъ Кракѣвъ до 7. жовтня и пѣд-
дався, вымовивши собѣ и залозъ вѣльный выхѣдъ, а мѣсту
и провинці непорушимѣсть правъ церковныхъ и горожаньскихъ.
Такимъ чиномъ майже безъ бою уся Польша перейшла въ руки
чужинцѣвъ. Паны не вважали за незвычайнє заприсягати
Карлу-Густаву. Варто уваги, що помѣжь зрадниками були во-
роги Хмельницкого: Конецьпольскій и Дмитро Вишневецкій.]

Того жъ часу Москалѣ завоювали Могилѣвъ, Минскъ, Ковно и Вильно, останнє мѣсто було вельми зруйноване. Царь Олексѣй, вѣхавши въ столицю Ягайлонбѣвъ, казавъ величати себе великимъ княземъ Литовскимъ.

Гетьманъ Радивиль усе ще змагався зъ Гонсевскимъ, взявъ его пѣдъ арештъ, а потѣмъ приставъ до Шведѣвъ. Вѣнъ виправдувався тымъ, що зробивъ се на те, що бы посварити царя Московского съ королемъ Шведскимъ, що бы имъ обомъ захотѣлося опанувати Литву и стали бѣ вони тодѣ воювати мѣжъ собою за неѣ. Такъ воно справдѣ и сталося. Пѣвденну частину Литвы завоювали козаки, лишень не пѣддався Старый Быхѣвъ. Золотаренка вбито на герцѣ. По смерти наказного гетьмана простѣ козаки почали своевольствовати; напали рѣзъ на куецкѣй таборъ зъ горѣлкою, поцерепивалися и хотѣли побивати старшину; старшина мусѣла вжити енергичныхъ заходѣвъ и багато перебила бунтѣвникѣвъ. Черезъ се вѣйско втѣкло и облога лишилася. Золотаренкове тѣло козаки перевезли въ Нѣжинъ, а звѣдѣтъ въ Корсунъ: тутъ похорони его однимъ чуднымъ випадкомъ лишили по собѣ довгу память. Опѣсля Поляки росповѣдали буцѣмъ-то пѣдчасъ панахиды Золотаренко вставъ зъ домовины и гукнувъ: „Втѣкайте, втѣкайте“. Заразъ за тымъ ударивъ грѣмъ, запаливъ церкву, зъ нею згорѣло Золотаренкове тѣло и багато народу. Коховскѣй каже, що се було справдѣ такъ и про се росказувавъ самъ бы то Выговскѣй; але украинскѣй лѣтописецъ, що бувъ на похоронѣ Золотаренка, повѣдає, що церква святого Миколая, де стояло Золотаренкове тѣло, справдѣ загорѣлося и згорѣло та не вѣдъ грому, а черезъ необережнѣсть паламаря: вѣнъ не потушенѣ свѣчки поклавъ бѣля деревляной стѣны, стѣна и занялася, а въ церквѣ були однѣ тѣльки двери, черезъ те и погибло народу тамъ 430 чоловѣка.]

ГХмельникѣй и Бутурлинъ въ липнѣ рушили помагати слѣбдникамъ. У нихъ було 30 тысячѣвъ вѣйска а Поляки кажутъ, що 60. У козацкого гетьмана було на думцѣ добути пѣвденну частину Польского Королѣвства, заселену Русинами и такимъ чиномъ докѣнчити вызволеня народу. Украинцѣ пѣдступили до Каменця, простояли тамъ три съ половиною тыжнѣ та нѣчого не вдѣяли и вѣдступили.

Король Польскій вѣдѣючи тому, що на Польшу напало три вороги, мусивъ вѣйско свое роздѣлити на три частини; двѣ зъ нихъ безъ сорому пристали до ворогѣвъ, а третя, котроу кермувавъ гетьманъ Потоцкій, ишла проти Хмельницкого. Невелика вона була, хочъ и не така мала, якъ повѣдають польскій историки; вони кажуть, що було тѣльки 4 тысячѣ. До сего вѣйска повинно було приходити исполите рушене; але шляхта съ кѣлькохъ воеводствъ не схотѣла виходити въ походъ: „Одѣнь король, мовили шляхтичѣ, має право верховодити ополченємъ, але жъ король утѣкъ, черезъ те и мы не вважаемо себе повинними перебувати подъ рукою гетьмана“. Кожный дбавъ тѣльки про себе самого: шляхтичѣ зъ родинами и добромъ швидше втѣкали до Угорщины: иншій замѣсть того, що бѣйти до вѣйска, грабували по шляхахъ утѣкачѣвъ. Гуцулы карпатскій и собѣ розбѣйлися загонами по Галичинѣ та разомъ зъ мешканцями напали на панѣвъ. Тѣлько зъ Волини, зъ Белза та съ Перемышля прибуло небагато вѣйска, та й то черезъ те, що не можна було перебѣгти межу, неприятель бувъ близько, поневоля треба було братися до зброѣ. Потоцкій повиненъ бувъ дати Хмельницкому вѣдѣчь ще на Подѣлю; але жъ вѣнъ, прочувши, що Русины недалеко, повернувъ безъ бою до Львова. Русины вступили въ Галичину. Потоцкій проти нихъ вырядивъ полковника Войловича съ 30 коругвами. Бѣля Бучача Поляки наткнулись на козакѣвъ, козаки загнали ихъ въ болотяну рѣчку Сереть и тутъ ихъ велика сила потонула. Хмельницкій и Бутурлинъ рушали дальше; мѣста и замки пѣдавалися одѣнь за однимъ; въ деякихъ, якъ на прикладѣ въ Ягольницѣ, залога пристала до козакѣвъ. Въ чортковскому замку хлопцы схватили своего пана, Павла Потоцкого, и вѣддали его козакамъ. Козаки вырядили его въ Кіевъ, а съ Кіева вѣдвели въ Москву.)

Шляхта кидала свои дворы и замки та день и нѣчь поспѣшала до Львова, а Украинцѣ швидко стежили ихъ и тежъ пѣдходили до Львова. Потоцкій не вѣдважився на бѣй и вѣдступивъ до Городка (четыри милѣ вѣдъ Львова). Переляканій львовскій мѣщане попалили свои передмѣстя. Хмельницкій въ кѣнци вересня значну частину своего вѣйска лишивъ коло Львова, а другу, коли няти вѣры историкови польскому, такъ въ сорокъ тысячъ, пустивъ у погоню зъ миргородскимъ пол-

ковникомъ Лѣсницкимъ за польскимъ вѣйскомъ. Московске вѣйско пѣдъ рукою Ромодановского и Гротуса ишло за украинскимъ.

Урочище Камено-Брѣдъ за Городкомъ Потоцкій вважавъ вельми зручнымъ за для обороны. Передъ мѣстомъ було велике и глибоке озеро, до котрого вливалось багато потокѣвъ. За отсимъ озеромъ стояли Поляки, розстановивши на вкругъ себе варту. Передній козацкій вѣддѣль нишкомъ пѣдкрався, перебивъ вартовихъ. Тодѣ вѣйско козацке, користуючись, що гай закрывавъ ихъ, розббрало по сусѣднихъ селахъ хаты, зробило зъ нихъ у ночѣ при мѣсяцѣ греблю и переправилося на другій берегъ. Довѣдалися про се Поляки, частина ихъ пустилася зупиняти перехѣдъ козакамъ, але козаки розбили и Украинцѣ безъ запину опинилися на другому бѣрезѣ и вѣйшли въ мѣсто. Въ Городку выбухла пожежа. Поляки кинулись тушити; Русины розѣгнали ихъ и кинулись на ихъ таборъ. Потоцкій три години оборонявся; Москалѣ почали були подаватися назадъ, Поляки пѣгнали московскихъ рейтарѣвъ шаблями та не спромоглися наробити имъ великой шкоды, черезъ те, що рейтарѣвъ зъ головы до нѣгъ були повбирали въ залѣзо. Рейтары, втѣкачѣ вѣдъ Полякѣвъ, навели ихъ на своихъ пѣхотинцѣвъ, що становили осередокъ вѣйска. Тодѣ Русины зразу вдарили по обохъ крылахъ вѣйска польского; воно заметушилося, а за нимъ заметушився и осередокъ. На лихо въ польскому вѣйску хтось гукнувъ: „Нове вѣйско йде на насъ“. Полякѣвъ обгорнувъ лякъ; вони пустилися на втѣкача куды очи, покидали гарматы, прапорѣ, рушницѣ. Русины налягали на нихъ и съ переду и зъ бокѣвъ и гнали до мѣсточка Брухналя. На Брухнальскѣй брамѣ Потоцкій почавъ бувъ оборонятися и ледви-ледви не попався въ полонъ. Багато тодѣ полонено шляхты; увесь таборъ польскѣй дѣстався Русинамъ. Поляки втѣкали ажъ до мѣсточка Яворова, поки нѣчь не примусила Русинѣвъ зупинити стежене. Вѣйско, яке перелякало Полякѣвъ, справдѣ пѣдходило; але то бувъ вѣддѣль перемыского ополченя; вѣнъ своєю чергою небавомъ утѣкъ. Козацке вѣйско вернулось до Львова и затаборувало бѣля мѣста по поляхъ та по горахъ. Хмельницкій постановивъ таборъ бѣля церкви святого Юрія (вона була тодѣ на передмѣстю); тутъ бувъ вѣнъ на богослуженю. Дня 3. жовтня гетьманъ пѣславъ до львѣвского магi-

страту ласкавий листъ; нагадувавъ ему, якъ помѣрно року 1648 вѣнъ учинивъ зъ ними, оповѣщавъ, що розбивъ останне вѣйско польске, вымагавъ, що бѣ мѣсто пѣддалося и обѣцявъ ему свою ласку. Листъ сей вычитали въ ратушѣ на зборѣ мѣщанъ, де бувъ губернаторъ Бутлеръ и кѣлька тыхъ панѣвъ, що правили вѣйскомъ (Ожга, Ржевускій, ротмістръ лановой пѣхоты Унишевскій и иншій). Думали, гадали и не тямилы, що чинити. Въ ранцѣ другого дня приѣхавъ вѣдъ Хмельницкого сурмачъ за вѣдповѣдею. Магістратъ давъ коротку вѣдповѣдъ; подякувавши Хмельницкому за обѣцяну ласку, мовивъ такъ: „Перебуваючій пѣдъ властю вѣйсковыхъ людей, якихъ постановивъ король обороняти мѣсто, мы нѣчого бѣльшь не просимо, окрѣмъ того, що бѣ ваша милѣсть вызволили насъ вѣдъ пролитя крови“. Сією вѣдповѣдею мѣщане натякали Хмельницкому, що имъ не можна чинити по власнѣй волѣ. Тодѣ Хмельницкій пѣславъ сурмача зъ другимъ листомъ такого змѣсту: „Вы мабуть спѣдѣаетесь для себе зъ вѣдкѣль запомоги. Марна ваша надѣя. Вѣйско наше знѣвечило коронне вѣйско и йде въ глибину Польщи, а мы лишимося тутъ, доки вы не пѣддастесь. Завтра въ ранцѣ присылайте свои рѣшенѣ. Милосерде наше ще закрылося для васъ“.

И на сей листъ не було вѣдповѣди, бо вѣйскові начальники не вѣдважились вѣдповѣдати, а мѣщане не могли давати иншою вѣдповѣди, якъ таку, яку имъ накажуть.

Не отримавши вѣдповѣди, Хмельницкій вранцѣ 5. жовтня звелѣвъ палити по мѣсту зъ гарматъ зъ усѣхъ бѣкѣвъ. Отсе приневолило панѣвъ на що будь пристати; вони дозволили магістрату пѣслати до Хмельницкого вѣдповѣдъ и выявити бажанѣ ити на переговоры, але просити, що бѣ давъ заручникѣвъ. Тодѣ жъ таки пѣслали листъ и до Выговского: прохали писаря, що бѣ вѣнъ заступився передъ гетьманомъ и що бѣ сталося такъ, якъ бажает мѣсто Львѣвъ.

„Ласкаві панове, вѣдписавъ до нихъ Хмельницкій, бачу, що вы такій жъ легкодушній, якъ и упертій; бачите вы нашу ласку до себе, та замѣсть покрѣливости бажаете якихъ заручникѣвъ. Коли бажаете собѣ вѣдъ насъ пощады и не хочете за свою упертѣсть погибель собѣ и людямъ, такъ покиньте всяку надѣю, не спѣдѣвайте вѣдъ насъ нѣякихъ заручникѣвъ, а мы, вважаючи на вашу покрѣливѣсть, лишимо васъ въ до-

брому здоровлю, инакше не наша вина буде. Умовляючи васъ, мы вже и такъ принижаемо власне достоинство. Такъ само вѣдповѣвъ имъ и Выговскій, вѣдписавши до нихъ, що, просячи заручникѣвъ, вони наводять на гетьмана жалъ. Мѣщане готовѣ були погодитися съ Хмельницкимъ, та губернаторъ и паны спротивлялися. „Якъ таки такъ, мовили вони, безъ заручникѣвъ насылати намъ до него пѣсланцѣвъ; та жь ходитъ гутѣрка, що вѣнь замѣряється наше мѣсто привести на пѣдданство Московскому цареву“. На щасте за мѣщанъ потягъ руку львѣвскій пѣдкоморій Ожга.

Довго сперечалися, а на останку пристали на те, що бѣ вырядити до Хмельницкого заступникѣвъ, що бы вони довѣдалися у него, чого вѣнь хоче вѣдъ мѣста Львова. Усѣ обернулись тодѣ до тыхъ мѣщанъ, що року 1648 бачилися съ Хмельницкимъ и що зналися тодѣ съ козацкою старшиною и съ полковниками. Сѣ мѣщане спершу не хотѣли, бо дехто зъ воєнныхъ и духовныхъ налякавъ ихъ, а на останку згодились. То були Самѣйло Кусевичъ або Кушевичъ, Криштофъ Захновичъ и Павло Лавришевичъ; вони взяли зъ собою ще двохъ, Гонсіоркевича и синдика Хоминьского. Сучасникъ повѣдае: „Заступники пройшли посередъ величезныхъ полкѣвъ Москальвѣвъ и Русинѣвъ, ввѣчливо кланялися имъ и вони витали ихъ“. Дня 6. жовтня заступники пѣшли спершу до шатра генерального осула Ковалевского, а звѣдтѣль слуга Хмельницкого Соболю, покликавъ ихъ въ шатро гетьмана. Хмельницкій сидѣвъ на лавцѣ бѣля столу, зложивши ноги на вкрестъ по турецки; тутъ були: Иванъ Выговскій, братъ его Данило, генеральный обозный Носачъ, генеральный судія Зарудный, миргородскій полковникъ Сахновичъ-Лѣсницкій и переяславскій полковникъ Тетеря. Усѣ отсѣ люде высоко стояли своимъ розумомъ и освѣтою, найпаче Тетеря; вѣнь, якъ повѣдае сучасникъ, не тѣльки знавъ добре латиньску, польску и славяньску мову, але бувъ ученый (eruditus). Окромъ старшины бувъ тутъ передягнений гонецъ Яна Казимира, кривнякъ Выговского, що приѣхавъ прихилити Хмельницкого до згоды за пѣдмогою писаря, а писарь що дня бѣльше набирався впливу на Хмельницкого. Янъ Казимиръ ладивъ до Хмельницкого явне посольство и вырядивъ сего гонця, що бѣ попередъ прихиливъ козацку старшину до Полякѣвъ; бувъ тутъ и гонецъ вѣдъ Крымского хана и якійсь Грекъ

Иванъ, котрый, якъ каже сучасникъ, працювавъ въ справѣ поєднаня Хмельницкого съ царемъ. Якъ вѣшли заступники, Хмельницкій вставъ ввѣжливо, повитавъ ихъ и прохавъ сѣдати.

Хмельницкій мовивъ: „До сего краю завела насъ немилучѣсть; мы нѣколи не хотѣли проливати неповинну кровь християнську, нѣколи не давали до того жадного приводу; але коронне вѣско Речи-Посполитой несло разъ-у-разъ на Украину огонь и мечъ и примушувало насъ обороняти жите. Торѣкъ зимою гетьманы вашѣ, поєднавшись съ Татарами, напали на Украину, не по людски нѣвечили людей; Татаре грабували и руйнували нашѣ села и такимъ робомъ вѣско запорожке мусило выступати на вѣйну; хоча може сталося, що его величѣсть король Польскій и не бажавъ сего. Богъ давъ намъ побѣду и недавно бѣля Городка мы розбили нашихъ ворогѣвъ“.

Хмельницкій покликавъ двохъ бранцѣвъ: сына воеводы подѣльского, Потоцкого и Быховского, ласкаво прохавъ ихъ сѣсти поручъ его. Пришло ще два урядники зъ московского вѣска, стольникъ Рамодановскій и чужинець Гротусъ. Хмельницкій балакавъ про бѣй и побѣду козакѣвъ. Москаль, вмѣшавшись въ розмову, глумилися съ польского вѣска, яке воно полохливе и ображали Полякѣвъ.

„Даремне вы такъ собѣ гадаете, мовивъ Потоцкій: даремне гадаете, що вы побѣдили коронне вѣско, побѣдили не вы, а хоробрѣ козаки. Коли бѣ нѣхотинцѣ козацкѣй не поспѣшили выручити васъ, то бѣ ваше московске вѣско потерпѣло велику страту.“

Хмельницкій и полковники натякнули, що имъ подобається така думка. „De aliis rebus cras plura loquemur“, промовивъ Выговскій до Кушевича. Москаль небавомъ пошли собѣ. Заступники спостерегли, що мѣжь Москалями и Украинцями вже є якась недовѣра. Ще лѣпше помѣтили вони те саме за обѣдомъ, коли духовникъ Хмельницкого, читаючи молитву, не промовивъ имени царя Московского.

Заступники, перебувши у Хмельницкого цѣлый день, вернулись вѣдъ него зъ листомъ. Гетьманъ писавъ, що радить магистратови ще разъ помѣркувати надъ своею долею и прислати заступникѣвъ на другій день. Здається, се вѣнъ зробивъ на те, що бѣ запевнити мѣщанъ, що вони цѣлкомъ можуть покладатися на его слово и люде, якихъ пришлють до него,

будуть зовсімъ безпечнї. Другого дня, 7. жовтня заступники зновъ прийшли до табору козацкогo. Хмельницького не було; ихъ зустрѣвъ Выговскій:

„Чи не хочете, панове, мовивъ писарь, побачитися зъ Бутурлиномъ, керманичемъ вѣйска московского“.

„Мы не маємо до него листѣвъ, вѣдповѣдали заступники; не смѣємо перейти за межу нашихъ обовязкѣвъ и вдаватися зъ нимъ въ переговори“.

„Я раджу вамъ, мовивъ Выговскій, показати имъ бодай шану яко гостямъ: нехай трехъ зъ васъ, по ихнему звичаю, пѣднесуть имъ бѣлого хлѣба и вина“.

Заступники на се згодилися. Три зъ нихъ взяли хлѣбъ и пѣшли, але додали, що не будуть зъ ними вступати въ переговори.

Тымъ часомъ до Выговского и до двохъ другихъ заступникѣвъ, що лишилися зъ Выговскимъ, вѣйшовъ Хмельницькій и почавъ розмовляти про становище Польщи.

„Ще нѣколи, мовивъ вѣнъ, не доходила Польща до такого бѣдованя; король Янъ Казимиръ покинувъ свою державу; Шведы забрали Кракѣвъ; вѣйска бѣльше нема, а я ставъ паномъ землѣ руской. Нема бѣльше надѣвъ Полякамъ“.

Заступники вернулися вѣдъ Бутурлина.

„А що, якъ вѣнъ васъ повитавъ?“—спытався Хмельницькій.

„Вельми погано, вельми непривѣтно, вѣдповѣли заступники: не взявъ вѣдъ насъ нѣ хлѣба, нѣ вина и вымагае, що бѣ мы вѣддали мѣсто и замокъ и заприсягли Московскому цареву, що бѣ такъ само и губернаторъ. Се насъ дивуе. Мы не спромоглися дати ему жадной вѣдповѣди, обѣцялися про се побалакати съ панами“.

„Такъ воно и повинно бути, процѣдивъ Хмельницькій, бо инакше нѣчого не буде“.

„Бутурлинъ вымагае вѣдъ васъ правдивого, мовивъ Выговскій, стукаючи кулакомъ объ стѣлѣ: усѣ обставины повиннї засвѣдчити васъ, що Польща стоптала права Божї и людскї. Вѣдъ неи Богъ вѣдступився. Куды сягнула козацка шабля, тамъ и володѣне козацке. Мѣсто Львѣвъ, перебуваючи пѣдъ Польщею, усе терпѣтиме утиски, латиняне разъ-у-разъ стежитимуть нашу вѣру, а мы нѣколи не попустимо, що бѣ нашу вѣру де небудь утискали“.

И дѣйстне не що давно Львовяне могли запевнитись, що нѣ въ чому Полякамъ не можна няти вѣры. Король Янъ Казимиръ, примушений зборѣвскою умовою, выдавъ 12. лютого, року 1650 дипломъ на повну свободу Украиньско-рускому народови, у Львовѣ повертавъ катедры, церкви и церковнѣй маѣтности и надавъ право вѣльного друкованя книжокъ львѣвскому рускому брацтву; але якъ розбито Хмельницкого ббля Берестечка, такъ усѣ тѣ права скасовано безъ жадного приводу вѣдѣ мѣста Львова; брацтво пограбоване, друкарня его и маѣтности пѣшли на подарунокъ Студзиньскому, а до того въ судахъ и въ крамарствѣ Русинѣвъ утискали не тѣльки Поляки, але й жида.

„Чи можна говорити намъ? — спытався тодѣ заступникъ Кушевичъ“.

„Кажѣтъ, вѣдповѣвъ Хмельницкѣй, кажѣтъ смѣливо, теперъ справа не шуткома йде“.

„Ласкавый, пане гетьмане? мовивъ Кушевичъ:— жите наше въ рукахъ вашихъ и коли мы вернемось до мѣста, то се буде ласка ваша; але заприсягати цареви Московскому не будемо. Мы вже разъ заприсягли королю Яну Казимирови и яка бѣ доля намъ не судилася, мы не покинемо свого державця и не зламаемо присяги. Будемо сподѣватися, що за ласкою вашою и всего вѣйска запорозкого вся Украина зновъ поверне пѣдъ руку власного державця. А коли мы зрадимо теперъ нашому законному державцеви и пристанемо до чужого, то вы, ласкавый пане, и все вѣйско запорозке вважатимете насъ за великихъ легкодухѣвъ. Та й що гадатиме про насъ, про нашу вѣрнѣсть и моральнѣсть царь Московскѣй? Просимо васъ, ласкавый пане, не примушуйте насъ до того, чого мы не можемо вчинити, не нехтуючи свого сумлѣня“.

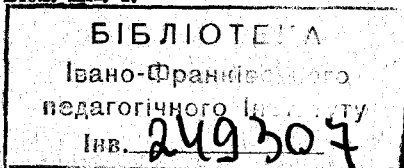
Выговскѣй почавъ бувъ ще разъ умовляти ихъ; але Кушевичъ перебивъ его и промовивъ:

„Марне тратите часъ: мы бѣльше нѣчого не скажемо окрѣмъ того, що доки живѣ нашъ ласкавый король, Янъ Казимиръ, мы нѣякому другому державцеви не заприсягнемо. Та коли бѣ съ переляку и заприсягли, то нѣ губернаторъ, нѣ мѣсто до сего не пристануть“.

Старшинамъ козацкимъ подобалася така завязтѣсть, бо вони вельми шанували непохитнѣсть.

Рус. Ист. Бібл. XII. т.

2

Sitis constantes et generosi (Вы сталі и благородні), промовивъ тихцемъ Тетеря Павло.

Потѣмъ почали розмовляти про сучасні справи. Козаки мовили: „Вѣйско запорожке нѣколи не вѣддавалося вѣ неволю до царя Московского; воно за волю свою билося и за волю противъ Ляхѣвъ воковати пѣшло“.

Съ того часу цѣлый жовтень листувалися козаки зъ магистратомъ. Кѣлька разѣвъ заступники приходили до гетьмана и прохали, що бѣ не приневолювавъ ихъ записягати. Выговскій, хочъ и налягавъ явно пѣддатися цареві Олексѣви, але нишкомъ писавъ до Кушевича, що бѣ мѣщане не пѣддавалися цареві. Посередъ переговорѣвъ траплялося, що Москалѣ палили зъ гарматъ. Козаки мало имъ допомагали и самовѣльно розходилися по околицяхъ; вѣ загалѣ вони облоги не любили. Выговскій вживавъ усякихъ лукавыхъ заходѣвъ, що бѣ не приймали рѣшучихъ мѣрѣ. Тодѣ на Хмельницкого вплынувъ Львѣвскій православный архiereй Арсеній: вѣнъ пришовъ до гетьмана и Христовымъ именемъ благавъ его, не нѣвечити православного народу руского. Хмельницкій на останку згодився на те, що бѣ мѣсто Львѣвъ дало 400 тысячъ золотыхъ выкупу та ще до того кѣлька тамъ сукна, матерій и чобѣтъ. До Львова прибувъ пѣсланецъ вѣдѣ Карла-Густава, Львѣвскій Вѣрменинъ Гамоцкій. Вѣнъ привѣзъ вѣдѣ короля свого зазывъ: Карло-Густавъ хотѣвъ лишити собѣ усе те, що завоювавъ у Полякѣвъ, а Хмельницкому вѣддати усю землю руску, але прохавъ, що бѣ теперъ козаки лишили Галичину и чекали мировои.

Хмельницкому можна було сподѣватися, що теперъ Украина добуде незалежнѣсть вѣдѣ Польщи подѣбно тому, якъ не що давно Голяндія стала незалежною вѣдѣ Испаніи. Гетьманъ уважавъ потрѣбнымъ не дратувати короля Шведского. „Не сподѣвайтесь бѣльше на короля свого Яна Казимира, писавъ вѣнъ до Львовянъ: про него нема що и говорити; король Шведскій вже забравъ Кракѣвъ; а мы зъ нимъ побраталися и умовилися, що вѣнъ, та Московскій царь съ козаками усѣ вкупѣ нападуть на Польшу. Мы вже подѣлили еѣ: король Шведскій нехай бере собѣ усе те, що давъ ему Богъ; а намъ Богъ поможже опанувати нашою землею рускою; отожь мы за неи и ставмо и хочемо, що бѣ и вѣвцѣ були цѣлі и вовки ситі, такъ бажаю по християньскому“. Тымъ часомъ пѣшла гутѣрка,

що Ханъ иде проти Хмельницького запомагати Полякамъ. Черезъ се мусѣвъ гетьманъ швидше кѣнчати справу зъ Львовомъ, що бѣ часомъ Татаре не опанували Україною. Вѣнъ швидко згодився на 60 тисячѣвъ золотыхъ и взявъ ихъ навѣтъ не грошима, а рѣзнымъ крамомъ. Заступники застали Хмельницького въ мянхоліи. „Я довѣдався, мовивъ вѣнъ, що Татаре напали на Україну и великои шкоды людямъ и добру тамъ накопили. Хочу непременно завоювати Крымъ. Зимою пѣду на него съ козаками и зъ вѣскомъ московскимъ. „Тодѣ жь 29. жовтня прибувъ пѣсланецъ Яна Казимира, Станиславъ Любовицкій; зъ нимъ бувъ Самбѣло Грондскій, оденъ зъ историкѣвъ того часу: его Любовицкій зустрѣвъ на дорозѣ и покликавъ вѣхати зъ нимъ. Король зрозумѣвъ, що нѣхто якъ Хмельницькій причиною бѣдованя Польши и пильнувавъ прихилити его обѣцянками; але жь не лишивъ и звычайнои політики польскои проти козаковѣвъ. У Любовицкого зъ листомъ влєсливымъ бувъ другій листъ до хана Татарского; тамъ Янъ Казимиръ пѣдѣюджувавъ хана проти Хмельницького. Сей Любовицкій бувъ оденъ съ клієнтѣвъ Осолинського, у купѣ зъ нимъ за короля Владислава бувавъ на Украинѣ и спѣзнався съ Хмельницькимъ.

Хмельницькій вычитавъ листъ короля, выслухавъ усовѣщуваня Любовицкого и мовивъ :

„Любый мѣй куме! А згадай лишень, чого намъ не обѣцяли бѣля Замостя, бѣля Зборова, бѣля Бѣлои-Церкви и де инде! А що дали? Усѣ отсѣ обѣцянки давали намъ пѣдъ кермою науки єзуитѣвъ, котрѣ говорятъ, що не треба держати слова, даного схизматикамъ. И де тѣ обѣцянки, що дагавъ намъ король пѣсля того, якъ его обѣбрали. Лєдвє тѣлько вѣнъ укороновався, заразъ вырядивъ проти насъ вѣско. Те се дѣялося и зъ иншими умовами. Поляки нехтували право гостинности, звали насъ хлопами, били насъ нагайками, выганяли зъ домѣвъ и силомѣць вѣднимали маєтности. А коли козаки, не маючи силы переносити се все, кидали жѣнокъ и дѣтей и втѣкали, такъ польскій жовнѣры безчестили жѣнокъ нашихъ и дѣвчатъ; а выходячи зъ Украины палили нашѣ убогѣ хатки зъ дѣтми. Коли жь козаки обурились на панѣвъ, такъ Поляки топили ихъ завязуючи въ мѣшки такъ, що бѣ не можна було знайти и слѣду нѣ вбитого, нѣ душегуба. Сєго имъ було мало: вони саджали людей на палѣ, що бѣ тымъ вызначати загальну

ненависть до Украинцівъ и несилу останнихъ. Але що найбільше образливого: Поляки нападали на нашихъ поповъ, ббльшь надъ усѣхъ мордували ихъ и такимъ чиномъ обурили проти себе такихъ людей, що найбільше вдатні до спокою. Отъ стльки перетерпѣвши, спостерѣвши стлько развѣв обманство польске, мы примушені були шукати собѣ заходѣв такихъ, що бъ уже жаднымъ чиномъ не можна було ихъ лишити. За пѣзно вже король просить нашої заповоги и даремне гадає вѣнъ, що бъ погодитися козакамъ съ Поляками.

Любовицкій вѣдмовивъ:

„Мы не вѣдмовляемо того, що король кѣлько развѣв дававъ козакамъ обѣцанки и не выконувавъ ихъ. Але самъ ты, пане гетьмане, добачаючи причину того, колись, пѣдчасъ зборѣвскои умовы казавъ: самъ король, людина добра, такъ пси королѣвскі собаки гавкатимуть на него доти, доки не потурбують его. Ледве почавъ бувъ король на соймѣ заступатися за васъ, якъ найогиднѣйші заступники шляхты, такі, що иншіи може не тямивъ, де его мати породила, а иншіи самъ по собѣ не варто бувъ двоухъ шагѣв, пѣдняли такій галасъ, що бѣдний король замовѣв и мусивъ зрушити свои обѣцанки. Але нынѣ найяснѣйшіи король повѣдавъ, що благородными признаватиме не по родоводу а такъ, хто зробишь теперъ велику услугу вѣтчине. Тымъ-то забудьте усе те, що минуло и поможѣть помазанникови божему: будете вы не козаками, а друзьяками короля; вамъ буде дано достоинство и коронній маєтности; король не дасть вже провести себе; не дасть своимъ псамъ турбувати его, вони теперъ покинули его и порозбѣгались, а повинні бѣ были обороняти его“.

Такъ мовивъ пѣсланецъ короля, выряджений до Татаръ пѣдбивати ихъ проти тыхъ, якимъ сулили золоті горы.

Якъ скѣпчивъ пѣсланецъ промову, Выговскій выйшовъ, а Хмельницкій сѣвъ далѣ и почавъ балакати зъ старшиною. Тодѣ Грондскій пѣдѣйшовъ до свого товариша и мовивъ:

„Найперше треба памятати, що королѣвство залежить не вѣдѣ короля, а король вѣдѣ королѣвства; буде королѣвство, знайдеться и король; а пропаде королѣвство, не буде мѣсця и королю. Хвали короля, та не соромъ же и королѣвство. До того про братѣвъ треба говорити такъ, нѣ бы вони тутъ зъ нами притомні“.

Любовицкій загорѣвся, съ прикрьстю пѣдбѣгъ до Хмельницкого и промовивъ:

„Пане гетьмане, отуть насъ двое. Отсего чоловѣка не выряжавъ король, а я самъ покликавъ его; а вѣнъ теперъ докоре мене за те, що я говорю про шляхту. Звелѣть взяти его въ арештъ“.

Грондского повели; але за кѣлька хвилинь Любовицкій згадавъ, що Грондскій вѣдає про листы до Татаръ; тымъ-то коли вѣйшовъ Выговскій, вѣнъ мовивъ, що не обережно роздратувавъ свого товариша и прохавъ, що бъ выпустили Грондского съ пѣдъ арешту.

Выговскому не трудно було найти привѣдъ. Вѣнъ покликавъ гетьмана на бѣкъ и мовивъ до него:

„Уже по цѣлому табору и мѣжъ козаками и помѣжъ Москалѣвъ проставъся чутка, що гетьманъ звелѣвъ арештувати пѣсланця корольвского. Народне право не дозволяє робити насилья надъ нимъ такъ само, якъ и надъ Любовицкимъ“.

Свою чергою гетьманъ розмѣркувавъ, що вчинивъ те необачно и, що Москалѣ заразъ довѣдаються, що вѣнъ приймає пѣсланцѣвъ вѣдъ короля Польского, а на се царь въ умовѣ не згодився. Вѣнъ казавъ не гаючися покликати Грондского.

„Сѣдайте, панове, та слухайте, мовивъ гетьманъ: вы привезли вельми добрѣ умовы вѣдъ короля, але чи можна згодитися на нихъ, чи нѣ? Ось послушайте, яку я расповѣмъ вамъ байку: „Колись за давнихъ давенъ, кажуть, живѣ у насъ селянинъ вельми замѣжный; усѣ сусѣды ему завидували. Бувъ у него хатный вужъ такій, що нѣкого не кусавъ: господарѣ усѣ въ свѣй часть становили ему молоко; вужъ лазивъ мѣжъ людьми. Сталося разъ такъ, що хлопчикови дали молока, прилѣзъ и вужъ и почавъ ѣсти молоко зъ мисочки; хлопчикъ за се вдаривъ его по головѣ ложкою, а вужъ укусивъ хлопчика. Батько почувши, що дитина годосить, прибѣгъ и довѣдався, що вужъ укусивъ сына, та й кинувся убивати вужа; вужъ посипѣвъ сховати голову въ нору а хвѣстъ лишився на верѣ; господарь вѣдтявъ ему хвѣстъ. Хлопецъ умеръ, але вужъ збостався безъ хвоста и съ того часу не вѣдважувався вылазити зъ норы. Небавомъ пѣсля того отсей чоловѣкъ почавъ убожѣти и на останку зовѣмъ упавъ въ злиднѣ. Захотѣвъ вѣнъ довѣдатися причину тому, пѣшовъ до ворожокъ и каже: а будьте ласкави,

скажѣть менѣ, черезъ що се такъ, що колись я менше дбавъ про господарство и всего у мене було доволѣ, нѣ въ кого не було такихъ добрыхъ волѣвъ, якъ у мене; нѣ въ кого коровы не давали стѣлько молока; нѣ у кого на овечкахъ не було такой блысучои вовны; нѣ у кого кобылы не плодили такихъ гарныхъ лошагъ; нѣде поле не родило такъ, якъ у мене; нѣ въ кого въ саду не було такой силы пчѣль; худоба моя не хорувала; самъ я не вѣдавъ жадной прикрости; до хаты моєї витали гостѣ; нѣ въ кого зѣ сусѣдѣ не було такой великой родини; старцѣ не йшли зѣ мого двору голоручъ; усякого добра було у мене доволѣ. Ажъ ось за кѣлька лѣтъ усе, що я збравъ бувъ, пошло прахомъ; помѣжь сусѣдѣ нема людины злиденнѣйшой надѣ мене и хочъ я ажъ пристаю вѣдѣ працѣ, але нѣщо не йде на користь менѣ, а все гѣрше та гѣрше. Скажѣть, коли тямите, яка причина того лиха та чи не можна чимъ запобѣгти ему?" Ему вѣдповѣдали: „Доки ты зѣ своимъ хатнымъ вужемъ добре поведишься, вѣнѣ бравъ на себе усѣ твои нещастя; а теперъ, коли вы ворогуете зѣ нимъ, усе лихо падае на тебе. Коли ты хочешь прежнѣго гаразду, помирись зѣ вужемъ“. Жѣнка понесла вужевѣ молока; але вужъ, наѣвши молока, зновъ сховався въ нору. Кѣлько часу господаръ спостерѣгавъ вужа и почавъ умовляти его помиритися. Тодѣ вужъ мовивъ до него: „Марне турбуешься про те, що бѣ була мѣжь нами стара дружба; бо якъ тѣлько я гляну на свѣй хвѣстѣ, що стративъ черезъ твоего сына, заразъ вертається до мене прикрѣсть; та й ты, якъ тѣлько згадаешь, що нема въ тебе сына, заразъ въ тобѣ закипить до мене батькѣвска злѣсть и ты готовъ бы заразъ розбити мою голову. Тымъ-то досить буде зѣ насъ и того, що ты житимешь въ свѣй хатѣ такъ, якъ тобѣ подобається, а я въ свѣй норѣ и помагатимемо однимъ одному“. Отаке саме, добродѣю сталося у Полякѣвъ зѣ Русинами. Бувъ часъ, коли въ отсѣй величезнѣй будѣвлѣ Речи-Посполитой мы у купѣ зазнавали щастя, у купѣ радѣли; козаки вѣдпыхали вѣдѣ королѣвства небезпечнѣсть и брали на себе битися зѣ варварами. Мешканцѣ Польщи, держучи козакѣвъ на волѣ, не ремствували на те, коли вони ѣли того молока, яке було по тыхъ куткахъ, куды вони не заходили. Тодѣ королѣвство Польске пышалося, сяяло щастемъ въ очахъ усѣхъ народѣвъ; усѣ народы ему завидували; нѣхто не бравъ зѣ него здобычу; куды

лишень вѣйско польске рушало у купѣ съ козацкою силою, скрѣзь воно брало гору, усюды лунали пѣснѣ побѣднѣ. Але перегодомъ отѣ, що вєлавляли себе дѣтьми королѣвства, стали зрушати волю Русинѣвъ и почали бити ихъ по головѣ, у Русинѣвъ заболѣло, вони стали кусатися; ото жѣ и сталося такъ, що бѣльша частина Русинѣвъ вѣдята и сынѣвъ королѣвства чимало пропало. Съ того часу, коли отсѣ народы нагадають собѣ, якѣ бѣдованя накопили вони однѣ одному, заразь бере ихъ прикрѣсть и хочѣ вони миряться, але найменша причина не дасть довести справу до кѣнця. Найрозумивѣйшій не спроможеться зробити того, що бѣ мѣжъ нами наступила мѣцна и довга згода. Нехай же буде такъ: Польща вѣдречеться вѣдѣ усего, що належало колись до князѣвствъ земель рускихъ; нехай вѣддасть козакамъ цѣлу Украину по Володомирѣ, и Львѣвъ, и Перемышль, и Ярославъ зѣ умовою, що бѣ мы, сидячи собѣ на Украинѣ, якѣ и перше, проганяли ворогѣвъ королѣвства Польского. Але я вѣдаю, що коли бѣ на всю Польшу лишилося тѣлько сотня панѣвъ, то й тодѣ бѣ вони не згодилися на се. А козаки, доки матимуть зброю, не поступляться отсими умовами. \А черезъ те прощайте, куме“.

Помовчавши, Любовицкѣй вынявъ съ кишенѣ пакетъ и мовивъ:

„Пане гетьмане! Королева, сподѣваючись, що я застану Вашу милѣсть въ резиденциѣ Вашѣй, написала листъ до жѣнки вашої ясновельможности. Не вѣдаю, чи тутъ у таборѣ си ясновельможность и гадаю собѣ, що нѣкому певнѣйше доручити листъ найяснѣйшої королевы, якѣ не вашѣй милости.

Вѣнъ подавъ гетьманови зѣ листомъ дорогоценный самоцѣвътъ, що королева Марія посылала на подарунокъ козацѣ. Хмельницкѣй прочитавъ листъ, заплакавъ и пѣдвѣвши очи до неба мовивъ:

„Боже всемогучій! що я значу передѣ лицемъ Твоимъ? Хробакъ нѣкчемный и отъ яку вагу подала менѣ твоя ласка: до моеї Ганны пише листы найяснѣйша королева Польска, Марія и благає еѣ заступитися передо мною. Господи, се твоя справа, а не моя, по твоѣй силѣ и божественнѣй благодати, за котру нехай до вѣку благословиться имя Твое!“

Потѣмъ гетьманъ повернувся до Любовицкого и мовивъ:

„Я не могу выконати того, чого просить королева черезъ васъ и въ листъ. Зъ Москалями и Шведами мы поєдналися тѣсно и не можна намъ зрушати умову. А съ тыхъ земель, що припадають намъ, якъ умовились съ козаками, я готовъ поступитись ихъ Величностямъ воводствами: люблинскимъ, белзкимъ, волинскимъ и рускимъ, а ярославске буде за мною. Я хотѣвъ тутъ зазимувати, але шануючи найяснѣйшого короля, выходжу звѣдсѣль. Коли хоче король, нехай вертається зъ Шлєска и умовляється зъ Шведами и Москалями. Козаки лишаться вѣрными союзниками Речи-Посполитой, коли вона черезъ комисарѣвъ своихъ торжественно признає Украиньско-рускій нарѣдъ вѣльнымъ такъ само, якъ 10 рокѣвъ тому назадъ король Испанскій зробивъ зъ Голяндією. А по сѣй мовѣ прошу сѣдати до обѣду“.

Надѣя, що Польша буде примущена признати самостѣйность Украины, ще бѣльше спонукала Хмельницкого лишати Львѣвъ и показати, що вѣнъ готовъ помиритися съ Поляками. Вѣнъ побажавъ побачитись съ комендантомъ Гродзицкимъ, котрого колись въ Кодаку полонивъ бувъ козацкій гетьманъ та перегодомъ выпустивъ. Гродзицкій, имучи вѣру слову гетьмана, прийшовъ до него безъ заручникѣвъ и розмовлявъ про справы. Слухаючи, якъ комендантъ запевнявъ свою прихильность до Яна Казимира, Хмельницкій мовивъ :

„Я и самъ певный союзникъ его и першимъ доказомъ моеи прихильности до него буде те, що я лишаю Львѣвъ. Умовляйтесь собѣ зъ Москалями, якъ хочете, я ихъ лишаю и иду собѣ въ свою руску державу“.—„Я запевнився власными очима, писавъ Гродзицкій, що мѣжь козаками и Москалями нема нѣ ладу, нѣ згоды; самъ Хмельницкій повѣдавъ менѣ, що цурається Москвы, бо вона за надто грубіянська“.

4 Дня 8. листопада вѣйско козацке рушило въ дорогу. Хмельницкій проѣхавъ по пѣдъ самыми мурами мѣста. Надъ нимъ несли гербъ его габданкъ, бѣлый бунчукъ и два прапоры: оденъ червоный, другій бѣлый зъ малюнкомъ архистратига Михаила, котрый коле дракона. 30 прапорѣвъ зъ гербами полкѣвъ и земель вызволенои Украины розвивалося посередъ вѣйска. Гродзицкій и офицеры его ввѣчливо прощалися зъ гетьманомъ, а вѣнъ привѣтно имъ кланялся. За два днѣ пѣсля того пѣдъ проводомъ Бутурлина рушило въ дорогу и вѣйско москов-

ске. Любовицкій, одержавши вѣдповѣдь Хмельницького, прочувъ, що Татаре вже недалеко и поспѣшивъ до нихъ, але на дорозѣ его схопили козаки. Не вѣдомо, чи доручивъ вѣнь Татарамъ листъ, чи козаки допустили его до хана. Въ усякѣмъ разѣ здається, що вѣнь за се мусивъ дякувати свого товариша Грондского, бо козаки зупинивши Любовицкого, пустили одначе Грондского. Грондскій прибѣгъ до гетьманѣвъ Потоцкого и Ляндкороньского, що стояли бѣля Судомира и збирали вѣйско и набалакавъ имъ, що самъ бувъ за свѣдка, коли пѣсланецъ Яна Казимира именемъ короля прохавъ козакѣвъ, запомогти королю скасувати вѣльности Речи-Посполитой и зробитися державцемъ необмежованымъ. Гетьманы и сила панѣвъ, слухаючи отсе, попроставали до Шведѣвъ, а Любовицкого козаки повели за собою.

Вѣйско украиньске пѣшло роздѣльно; зъ отсего знати, що мѣжь гетьманомъ и Бутурлинымъ була якась неприязнь. Татаре були недалеко и покористувались съ того: ханъ вырядивъ мѣцну орду заняти той обширъ, що лежавъ мѣжь московскимъ и украиньскимъ вѣйскомъ, такъ, що бѣ не можна було имъ зѣйтися, а другі татарскі вѣддѣлы напали на Украинцѣвъ и на Москалѣвъ. Самъ ханъ атакувавъ Хмельницького: козакамъ поталанило одбитися вѣдъ Татаръ, а Москалѣ понесли велику страту, Татаре полонили навѣтъ Бутурлина. Ханъ одначе не вѣдвжився на довшу уперту боротьбу, бо не сподѣвався на швидку помѣчь Яна Казимира; до того жъ вѣнь гадавъ, що бѣльше поможе ему, коли прихилить до него козакѣвъ. Ханъ оповѣстивъ Хмельницького, що полонивъ Бутурлина и казавъ, що выпустить его, коли гетьманъ выпустить Любовицкого. Хмельницькій на се згодився. Бутурлина выпущено до батька, а Любовицкій поѣхавъ до Яна Казимира.

Тодѣ ханъ Махметъ-Гирей звѣстивъ Хмельницького, що хоче побачитися зъ нимъ. Гетьманъ, узявши на заручникѣвъ двохъ мурзъ, поѣхавъ до хана въ таборъ бѣля Залозецъ. Махметъ-Гирей сидѣвъ въ шатрѣ на келимѣ, розбсланому на землѣ. Округъ него стояли придворні. Хмельницькій повитавъ его и подарувавъ ему срѣбну позолочену кѣньску зброю, обещану коштовными самоцвѣтами. Ханъ огидливо кинувъ подарунокъ на землю и гукнувъ: „На що ты побднався зъ Москалями? Запомоги ихъ ты не шукавъ тодѣ, коли за нашою пѣдмогою скинувъ зъ себе ярмо неволѣ и понѣвечивъ польске вѣйско, що

було таке страшне за часу Жигмонта III. и Владислава! Ёго боялися усѣ сусѣднї державы, а найпаче Москаль, котрї примушенї були выбрати собѣ Владислава царемъ“. Гетьманъ смѣливо выслухавъ отсей галасъ, потѣмъ росповѣвъ ханови исторїю вѣйны и доводивъ, що даремне Татаре гадають, нѣ бы черезъ ихъ запомогу козаки вызволили Украину.

„Се правда, мовивъ вѣнъ, у небѣщика хана выпрохавъ я охочихъ Татаръ; але бѣля Жовтыхъ-Вѣдъ и бѣля Кореуня лишень невеличка була орда Тугай-бея; козаки, а не Татаре розбили вѣйско польске и полонили двохъ гетьманѣвъ. Бѣля Пилявы орды було тѣлько 4 тысячѣ съ Карачь-мурзою, а я розбивъ вельми численне вѣйско и набравъ безъ лѣку здобычи. А вже жъ все отсе зробили не Татарѣ. Бѣля Збаража, хочъ и бувъ ханъ, але замѣрився наробити лиха христїанамъ, бо Украина тодѣ потерпѣла руину вѣдъ орды. А вже, коли вы и помагали намъ, то скѣлько жъ за те и выгоды отримали. Не споминаю вже про здобычъ польску, не нагадую про бранцѣвъ, за котрыхъ выбрали выкупъ; згадайте, що теперъ вѣльно вамъ плавати и по Днѣпру, а колись нѣхто зъ васъ не вѣдважувався на се, жахаючись козакѣвъ. Колись вы носили овечї кожухи, а теперъ ходите въ убраню гаптованому золотомъ. Все те зъ ласки козакѣвъ. А чимъ же вы намъ вѣддячили? Часу не стане, що бѣ почислити усѣ вашї образы и зрадливости. Але я тобѣ нагадаю ихъ, що бѣ ты не вважавъ мене за страхополоха. Нагадай собѣ, якъ я бѣля Берестечка проти 300 тысячѣ вѣйска королѣвского пѣднявся; два дни мы билися, козаки брали гору, вороги втѣкали, на поли полягали лѣпшї полководцѣ; але третѣго дня ханъ, що правивъ правымъ крыломъ вѣйска, тодѣ саме, якъ нашї почали на ворога налягати, зъ необачка, безъ жадного приводу стыдовищно утѣкъ вѣдъ бою; а коли я хотѣвъ зупинити ёго, и лишивши власне вѣйско, благовъ ёго вернутися и не бути такимъ, якъ полохлива жѣнка, вѣнъ мене задержавъ, а черезъ те погигло вѣйско мое и всѣ давнї побѣды мои пропали за оденъ день. Отака ваша татарска приязнь! Черезъ обманство хана мусили мы на погигель нашу Ляхѣвъ въ Украину пустити. Згадай зновъ, що сталося бѣля Жванця: коли бѣ козаки були самї тѣлько, то певна рѣчь, примусили бѣ вони обложенихъ Ляхѣвъ признати вѣльною нашу руску землю; на тому бѣ вѣйна и скѣнчилася; цѣлї були бѣ тодѣ и мѣста,

и села, и люде; а вы що зробили, вгадавши, що коли мы съ Поляками погодимось, то вамъ не вольно вже буде ходити на Польшу и християнъ полоняти немовъ ту худобу нѣму, отъ вы и пошкодили задля своєї бисурманьскої користи, та нишкомъ до Ляхѣвъ вырядили оговѣстити ихъ, що вы и перше все во-дѣли тримати зъ ними згоду, та тѣлько жахалися козакѣвъ драгувати, вы тодѣ казали, що вѣддасте насъ на погибель та на наругу. Що жъ Ляхи? Злѣсть вѣдняла у нихъ розумъ замѣсть того, що бѣ заприсягнути козакамъ на мирову и черезъ те вызволите и себе и королѣвство вѣдъ упадку и не розумѣючи, яку вы постановили за для нихъ западню, зрадили нашѣй згодѣ, вамъ дали 100 тысячъ золотыхъ червѣнцѣвъ и дозволили руйнувати мѣста и села, а людей въ неволю брати. Вы усе перешкоджували намъ погодитися съ Поляками, яко християнамъ съ християнами, що бы вамъ самымъ турбувати Польшу и Украину“.

„Коли бѣ бувъ живъ попередникъ мѣй, мовивъ ханъ, не вѣдважився бѣ ты, нане гетьмане, отакъ зъ нимъ балакати, а теперъ, коли бачишь, що я чоловѣкъ людяный, то й говоришь отакъ невѣжливо“.

„На що намъ багато балакати, вѣдповѣвъ Хмельницкій: дѣло добре знати и безъ слѣвъ. Попередникъ твѣй небѣщикъ ханъ такъ шанувавъ мене ще, якъ бувъ я не выдатною людиною, що по моему словесному проханю, давъ менѣ 4 тысячъ вѣйска; а тобѣ, бачу, не соромно отакъ гнѣвно балакати зо мною, забуваючи, що я такій самый, якъ и ты, проводиръ народу свого.“

„Я маю право, мовивъ ханъ, гнѣватися на тебе за те, що ты разъ-у-разъ несешъ на мене брехню, нѣ бы то мы не зъ вѣйскомъ, а зъ жѣнками та зъ дѣтьми въ жнива воюємо; нѣ бы мы наумысне руйнуємо Украину вашу. Такои думки у насъ нѣколи не було: вы прохали насъ и мы згодилися обороняти васъ вѣдъ насильства вашихъ ворогѣвъ, вважаючи, що вы нарѣдъ вѣльный“. На те Хмельницкій вѣдповѣвъ: „Небѣщикъ ханъ наушувавъ мене, що бѣ у купѣ зъ Ляхами проти одновѣрныхъ намъ Москалѣвъ ити вѣйною; мурза его похвалявся мене самого знѣвечити; вороговане ваше до Украиньско-русского народу ще яскравѣйше вызначилося пѣдчасъ згоды: вы палили нашѣй оселѣ, убивали и брали въ неволю людей. Вже жъ певно,

що ви пильнуєте знесилити нарѣдъ рускій, розорити и знѣвчити его, бо тодѣ бѣ ваше племя татарске пошло въ гору. Отъ и теперъ: взявъ ты съ Полякѣвъ гроши та й ворогуешъ проти насъ и проти царя Московского“.

Махметъ-Гирей мовивъ:

„Чи знаєшь що, пане Хмельницкій, чи тобѣ вѣдомо, яка велика сила Татаръ по Московщинѣ? Усѣ вони готові запомагати намъ; а ты зъ глузду зсунувся и не тямить, съ кимъ ты розбратався и съ кимъ зъєднався? Хиба у тебе вѣйска бѣльше нѣ жъ колись було въ усѣхъ князѣвъ рускихъ, у Полякѣвъ, въ Угрѣвъ и въ Нѣмцѣвъ, тодѣ якъ ханъ Батый побивъ ихъ? А скѣлько вѣкѣвъ Татаре панували надъ Ківомъ и усѣма землями украиньскими?“

Хмельницкій на те вѣдповѣвъ:

„Навпаки я бачу, що гордості тобѣ памороки забили такъ, що ты мѣркуешъ застрахати мене нѣ бы яку придурковату дитину. Я вельми добре тямлю, що царства: Сибѣрске, Казанске, Астраханске, Касімовске, Рязанске и инші запомогли тобѣ доти не спроможуться, бо вони вже пѣдъ кормигою Московского самодержавця, а инші Татаре не пѣдутъ далеко ради твоеи примхи. Чого ты выхваляєшь Батымъ? А жъ вѣйна все одно, що мечъ зъ двома лезами, Батый придбавъ а Мамай стративъ. Воно усе такъ, що за придбанемъ иде страта“.

„Добре, вѣдповѣвъ ханъ: годѣ балакати, иди, небавомъ тямитимешъ самъ, яку вагу мають сили татарскі“.

Хмельницкій пошовъ и вѣдступивъ на Украину.

Того часу, якъ Хмельницкій стоявъ бѣля Львова, вѣддѣль вѣйска московского и козацкого пѣдѣйшовъ до Люблина дня 15. жовтня. Сучасникъ каже, що въ тому вѣддѣлѣ було 15 тысячѣвъ вѣйска. Другій вѣддѣль, — хто каже въ 6 тысячъ, а хто бѣльше 10 — рушивъ до Вислы, що бѣ не дати Полякамъ утѣкати зъ Люблина. Мѣсто було не захищене; а черезъ те ледве тѣлько козаки налягли на передмѣсте кракѣвске и на городъ жидѣвскій, магістратъ заразъ выкинувъ бѣлу хоруговь. До Украинцѣвъ прибули пѣсланцѣ, оденъ зъ нихъ бувъ езуита, и козаки не вдержались, що бѣ до нитки не пограбувати его. Воевода царскій вымагавъ, що бѣ усе добро жидѣвъ, латиньскихъ поцѣвъ и шляхты, усѣ гарматы повѣддавали ему; усѣхъ жидѣвъ те жъ вѣддали ему, та ще мѣсто що бѣ дало выкупъ

и заприсягло цареви Олексѣви. Украинцѣ вважали Люблинѣ власнымъ старымъ мѣстомъ. Магістратъ мусивъ згодитися и именемъ всего мѣста заприсягъ вѣрою и правдою служити цареви, его жѣнцѣ и его благороднымъ дѣтямъ, выкупу дали 10 тысячѣвъ золотыхъ готовика, а на 15 тысячѣвъ шовкѣвъ и металічныхъ речей; вѣддали кѣлька гарматъ и пѣгнали жи-дѣвъ на убѣй до козакѣвъ. Украинцѣ не вбивали ихъ, одначе пограбували и запалили жидѣвскій городъ, се бѣ то ту частину Люблина, де сидѣла самѣсенка жидова. Пожежа стояла шѣсть днѣвъ; що бѣ не дати огню простатися дальше жидѣвского го-рода, козаки самі розламували сусѣднї хаты. А по латиньскихъ монастыряхъ були керваві сцены: до монастыря святой Бри-гиты сховалася велика сила духовныхъ и свѣтскихъ латинянь; тутъ вѣдбулася страшенна рѣзанина: черницѣ мордували, або продавали наче худобу. Очевидецъ каже, що мѣжъ Москалями панувавъ ладъ и помѣрнѣсть, але козаки пильнували оденъ одного переважити лютостю. „Здавалося, каже вѣнъ, що самі фурїи вселилися въ козакѣвъ“. Не вѣдомо, що сталося зъ до-бромъ шляхты, здається, що воевода не схотѣвъ конфіскувати его; такъ гадаемо черезъ те, що сучасникъ, описуючи подро-бицю тыхъ днѣвъ, нѣчого не каже про те, що бѣ одббтали добро; грабували тѣлько того, хто попадався въ руки до свое-вольныхъ козакѣвъ. Воевода завѣвъ у Люблинѣ повный магі-стратъ зъ выборныхъ людей, до котрыхъ додавъ двохъ Руси-нѣвъ и двохъ дісидентѣвъ (иновѣрцѣвъ); вѣнъ забравъ частину животворящего хреста, котрою нышалася мѣсто и дня 27. жов-тня рушивъ зъ вѣйскомъ вѣдъ Люблина. Очевидецъ додає, що мѣжъ царскимъ воеводою и керманичемъ козакѣвъ, Даниломъ Выговскимъ, була тодѣ незгода.

У Люблинцѣвъ не було стѣлько мѣцного духу, якъ у Льво-вянъ. Не додержавши присяги Яну Казимиру, вони сѣ не до-держали и цареви Олексѣви и пѣддалися зновъ Карлу Гу-ставу; за якійсь часъ потѣмъ Поляки Шведѣвъ выгнали и мѣ-сто Люблинѣ зновъ заприсягло Яну Казимирови.

Тымъ часомъ вѣдносины сѣ Туреччиною зновъ починали сприяти Хмельницкому. Збереглася султанова грамота, писана въ вересни року 1655 до гетьмана Богдана Хмельницкого; вона трохи визначає тѣ вѣдносины; въ грамотѣ тѣй написано: „Ваші пѣсланцѣ, Романъ та Якѣвъ, переказали намъ вашъ поклѣнь

и принесли листъ, де вы звѣщаете, що Махметъ-Гирей, ханъ Крымскій, поєднався съ Поляками, та окрѣмъ того зъ Уграми и иншими людьми землѣ нашої и воюе проти васъ, зрушивши заприсягу свою; а вы, вбачаючи на веруги себе ворогѣвъ, були примушені до себе на запомогу Москалѣвъ покликати. Одначе не вважаючи на те, обертаєтесь до насъ, що бъ мы васъ пѣдъ нашу руку и пѣдъ нашъ захистъ приняли, вѣдповѣдно тому, що давнѣйше вы писали. Ото жъ мы и беремо васъ яко вѣрныхъ и прихильныхъ слугъ, беремо пѣдъ свѣй захистъ и обѣцяємося вамъ вѣдъ кожного вашего ворога обороняти. Перше везір мѣй не вѣдчинявъ пѣсланцямъ вашимъ дверей до мене; але теперь, певне зрозумѣвши зъ вашего листу, вырядили мы по всѣхъ земляхъ нашихъ, що бъ усѣ про те вѣдали и не давали жадного приводу до незгоды зъ вами и жили зъ вами въ приязни и рукъ на васъ не здѣймали. По всѣхъ моихъ земляхъ звелѣвъ я оновѣстити, що вѣйско запорожке пѣдъ мою рукою и наибѣльше вѣрне до мене и сприяе менѣ. Просимо тебе, гетьмане Богдане Хмельницкій, не давай ты волѣ вѣйску своєму, що бъ воно нѣ суходоломъ, нѣ водою не входило въ землѣ нашѣ и не вѣдважувалося ихъ пустошити, памятаючи, що й мы усѣмъ нашимъ землямъ наказали перебувати зъ вами въ приязни. Найпаче же пильнуй, що бъ козаки московскі до нашої державы моремъ не плавали и руины не чинили; а коли бъ хто, чи близькій до васъ, чи далекій почавъ ворогувати зъ нами и пѣшовъ воювати проти насъ, то що бъ вы були на поготовѣ зъ вѣйскомъ своимъ ити проти того. И мы те жъ обѣцянку даємо, що хто бъ тѣлько заходився ворогувати зъ вами и почавъ зъ вами воювати, мы вамъ запоможемо заразъ, скоро тѣлько про те насъ повѣдомите. За для бѣольшой певности вы вымагаєте вѣдъ насъ заприсяги, мы даємо таку заприсягу: беремо за свѣдка того, хто сотворивъ небо и землю и всѣхъ насъ и пѣдъ рукою кого мы перебуваємо: беремо за свѣдкѣвъ усѣхъ пророкѣвъ, котрыхъ и мы и вы признаємо; нехай вони на тѣмъ свѣтѣ стануть за свѣдкѣвъ, що я съ цѣлою державою своею волѣю присягу додержати. Ты, гетьмане Богдане Хмельницкій, зъ усѣмъ твоимъ вѣйскомъ запорожкимъ заприсягаєтесь намъ бути вѣрными слугами и сприяти намъ, а мы заприсягаємося тримати васъ за вѣрныхъ слугъ нашихъ, що сприяють намъ; отакъ вы будьте певні про насъ и мы будемо про васъ.

певнї и будемо няти вѣры, що вы бажаєте бути слугами нашими вѣрными. Якъ съ ханомъ Крымскимъ Исламъ-Гиреємъ вы приятелювали, такъ и зъ сучаснымъ ханомъ Махметъ-Гиреємъ приятелюйте и не сварѣться зъ Молдавянами, Волохами и Уграми, слугами нашими. Мы жь, памятаючи довголѣтну вашу дружбу, выражаемо до васъ пѣсланцемъ нашимъ Шагинъ-Агу; черезъ него по нашому звичаю посылаемо до васъ шѣсть кафтанѡвъ; приймѣть ихъ ласкаво и не забувайте про насъ. Бо якъ мы читаемо чотыри книжки, що давъ Мойсей, на котрыхъ и заприсягу нашу зложили, то ваше послаництво нынѣ скѣнчилося и заприсягнувши разъ, довгїй вѣкъ треба намъ перебувати въ згодѣ та въ приязни“.

Отсе грамота, писана бѡльшь нѣ жь за пѡвтора року пѣсля того, якъ козаки заприсягли цареви Московскому, свѣдчить намъ, що гетьманъ силкувався передъ своимъ давнымъ зверхникомъ пояснити свѡй звязокъ зъ Московщиною такъ, що се було нѣ що инше, якъ союзъ проти Полякѡвъ, вымушений бѣдою, бо нѣвѡдедѣль було добути запомоги, а ханъ Махметъ-Гирей не додержавъ присяги и зробився ворогомъ козака. Се була неправда: умова зъ державою Московскою була не простый союзъ, проти Полякѡвъ, а пѡдданство и сталася вона не черезъ те, що Махметъ-Гирей зробився ворогомъ козакѡвъ, а ще за жита Исламъ-Гирея; та й ворогувати Махметъ-Гирей почавъ черезъ те, що козаки пристали до Московщины. Зъ отсеи салтаньскои грамоты знати, що въ сгамбульскому дворѣ якїйсъ часть не няли вѣры гетьманови; самъ падишахъ каже, що ве-зїрь не вѡдчинявъ до него дверей пѣсланцямъ Хмельницкого, доки гетьманъ не запевнивъ и доки не поновивъ своего обовязку, зложеного 1650. року. Тѡлько тодѣ дворъ отоманьскїй зможе прийняти его за своего васаля на рѡвнѣ съ ханомъ Крымскимъ та зъ господарями Волоскимъ и Мультаньскимъ.

ГЛАВА ДВАЙЦЯТЬ ТРЕТЯ.

Вернувшись до Чигирина, Хмельницкїй скликавъ раду и за згодою козакѡвъ вырядивъ пѣсланцѣвъ до царя Олексѣя. Гетьманъ дякувавъ цареви за те, що вѡйско московске запомагало оборонити Украину и вызволити еѣ вѡдъ Полякѡвъ, вѡнѣ высло-

вивъ бажанє, що бѣ Волинь и Галичина, — споконвѣчнїй землѣ Русинѣвъ—були вѣдѣ Польщи поверненїи и прохавъ заздалегѣдъ, що бѣ царь, тримаючи Украину пѣдъ своею високою рукою, бувъ хранитель самостѣйности еи и гаразду народного.

Тымъ часомъ, року 1656 Польща почала очунюватись пѣсля страшеного погрому, заподѣяного вѣ Украинцями та Шведами. Пѣдохотило Полякѣвъ разъ те, що Хмельницкїй вѣдступивъ, а вѣ друге чутка, що вѣнъ сприяє королю. Шведы дратували Полякѣвъ. Карль-Густавъ замѣсть того, що бѣ шанувати республїканьскїй ладъ нацїи польскои, дававъ знати, що вѣнъ побѣдникъ, голосно казавъ, що его шабля напише Полякамъ закони. Дальше Шведы стали свевольствовати, ображати релїгїю. Вчинки ихъ сплодили те, що паны трохи-по-троху почали приставати до давного короля. Гетьманы Конєцьпольскїй и Вишневецкїй були вже зновъ слугами Яну-Казимирови. На останку Полякѣвъ найпаче обуриль нападѣ Шведѣвъ на монастырь у Чєнстоховѣ — шановнїй святощѣ усею народу польскою. Зазивы короля, Чарнецкого и Любомирского обурили нарѣдъ; Поляки немовъ переродилися зразу; голосъ церкви гримѣвъ проти ворогѣвъ протестантѣвъ; духъ народный оживився. Чарнецкїй розбивъ неприятеля. Варшаву Поляки обложили; король Шведскїй перебрався до Прусѣвъ и тамъ пѣднаджувавъ курфїрста Бранденбургского воювати Польщу.

Король Польскїй вырядивъ пѣсланцѣвъ до Хмельницкого и до царя Олексѣя. Ляндскороньскїй прибувъ до Чигирина; тутъ его зустрѣли звичайно вѣвчливо. Вѣнъ съ першого погляду спостерѣгъ, що Хмельницкїй вже не той, якимъ вѣнъ сподѣвався его бачити. Причиною було те, що гетьманъ довѣдався про тайну Любовицкого.

„Годѣ менѣ бѣльше няти вѣры королю, мовивъ гетьманъ; я вже запевнився, що король стѣлько гордовитый пѣдъ годину щасливу, скѣлько ухиляється пѣдчасъ безталаня“.

Ляндскороньскїй умовлявъ его, запомогти вѣйскомъ проти Шведѣвъ, про царя Московского нѣ словомъ не згадувавъ; сынавъ обѣцанками дружбы и вдячности; але й не натякнувъ навѣтъ, що Польща згодиться признати Украину незалежною, самостѣйною.

„Отсе и все? та й бѣльше нѣчого?... мовивъ Хмельницкїй рєгочучи гнѣвно: яке жѣ пѣсля сего безглузде у короля вашого

и у сенаторовъ? Кличете вы до союзу зъ вами тыхъ самыхъ козаковъ, що торокъ, підчасъ вѣйны бѣля Ставищъ, похвалялися знѣвечити вѣдъ одного замаху, жадной мѣцной умовы згоды не подаете, а бажаєте для своєї обороны кровь украинську вжити! Мовчите и про те, чимъ поквѣтуєтесь за те, що хоробрѣ вояки гинуть якъ жертвы примхи вашої! Годѣ вамъ насъ дурити, досить вамъ уважати насъ за дурнѣвъ. Полякамъ за ихъ зрадливѣсть нѣхто въ свѣтѣ вѣры не пѣйме: бувъ часъ, що мы, шануючи короля, у котрого разъ-у-разъ на душѣ було навпаки тому, що вѣнъ вдававъ, згоджувалися на мирову. (Нехай же Польща тямить, що мы не пѣдемо зъ нею на мирову, доки вона не вѣдречеться вѣдъ усей України-Руси! Нехай Поляки формально посвѣдчать Русинѣвъ народомъ вѣльнымъ, тодѣ мы й житимемо зъ вами приязно, по сусѣдски, а не якъ тѣ пѣдданки и невѣльники. Тодѣ й напишемо умову пѣдъ клятвѣю на скрижаляхъ вѣковѣчныхъ. Але жъ! Я добре вѣдаю, що доки въ Польщѣ паны пануватимуть, доти мѣжъ Русинами и Поляками згоды не буде“.

Ляндскороньскій выѣхавъ съ Чигирина. Бѣльше уснѣху мали Поляки съ послаництва до Москвы. Янъ Казимиръ зневажными проханями, та влєсливыми обѣцянками прихиливъ царя Олексѣя показати великодушнѣсть: на московскихъ боярѣхъ и духовныхъ умѣвъ вплынути пѣсланецъ императора Австрійского Алєгреті; вѣнъ бувъ родомъ Славянинъ, умѣвъ мовити по московски и въ сѣй справѣ взявся бути за посередника. Патріярха Никонъ и собѣ напучувавъ царя, погодитися съ Поляками та на Шведѣвъ повернути зброю, що бѣ Ливонію и давнїй землѣ новгородскій пѣвѣдбирати. Проти Шведѣвъ у царя и привѣдъ бувъ: тодѣ, коли вѣнъ вважавъ себе вже державцемъ пѣдбитої Литвы, гетьманъ литовскій Янушь Радивилъ приставъ до короля Шведскєго; отєнмъ чиномъ Карлъ Густавъ выривавъ бы то у царя Московского добутокъ єго. Царь вырядивъ вѣдпоручникѣвъ своихъ у Вильну; тутъ вони (у вереснѣ року 1656 умовилися съ Поляками: Рѣчь-Посполита повинна була, якъ помре Янъ-Казимиръ, на короля Польского обѣбрати царя Олексѣя; а царь Олексѣй, вважаючи Польщу нѣ бы вже за свою державу, обѣцѣвся єѣ обороняти и повернути зброю проти Шведѣвъ, бувшихъ союзникѣвъ своихъ. Украиньскій лѣтописецъ повѣдає, що тутъ будьто умовлено, що царь возьме на себе

утихомирити козако́въ и по́дбити ихъ по́дъ власть короны польско́й, котра́ буде́ ёму́ належати; въ́ другому́ мѣсцѣ́ сама́ лѣтопись́ вѣдкідае́ ту́ звѣстку. Зъ́ усе́го знати, що́ думка́ така́ на́ Украинѣ́ панувала́. Хмельницкому́ и въ́ загалѣ́ козакамъ́ не́ подобало́ся, що́ Московщина́ розмирилася́ зо́ Шведами; черезъ́ те́ замѣры́ козацко́го гетьмана́ падали; навпаки́ вѣнъ́ бажавъ́, що́ бѣ́ Москва́ у́ купѣ́ зо́ Шведами́ до́ кѣнця́ добивали́ Польщу́, а́ потѣмъ́ по́дѣлились́ здобычею́ приязно́. Тымъ́ то́ коли́ до́ Чигирина́ прибувъ́ оденъ́ гонецъ́ московскій, такъ́ его́ не́ пустили́ до́ гетьмана́, а́ писарьъ́ „сердитымъ́ обычаємъ́“ вырвавъ́ у́ него́ листъ́. Та́ не́ було́ що́ робити́.

До́ звѣзду́ въ́ Вильнѣ́ Хмельницкій́ вырядивъ́ своихъ́ по́сланцѣвъ́, що́ бѣ́ промовляли́ за́ интересы́ Украинны́; комисарѣ́ царскій́ нагадали́ имъ́, що́ Хмельницкій́ и́ козаки́ по́ддані́ а́ черезъ́ те́ не́ повинні́ смѣти́ обзыватися́ тамъ́, де́ про́ ихъ́ долю́ рядяться́ по́сланцѣ́ державцѣвъ́. И́ мусили́ по́сланцѣ́ украинскій́ вернутися́ до́ дому́ ранѣйше́ нѣ́ жъ́ переговори́ скѣнчили́ся. Тымъ́ часомъ́ на́ Украинѣ́ думки́ у́ людей́ хвилювали́ся. Ходила́ гутѣрка́, що́ Польщѣ́ повертають́ Украинну́. А́ козацкій́ по́сланцѣ́ вернувшисьъ́ зъ́ Вильна́ (такъ́ повѣдавъ́ по́сланцямъ́ московскимъ́ батько́ Выговско́го, Остапѣ́) упали́ въ́ ноги́ до́ гетьмана́, плакали́, обнимали́ ёму́ ноги́ и́ голосили́: „Пропало́ вѣйско́ запоро́зке! Нѣ́ звѣдкѣ́ль́ запо́моги́ намъ́ нема́! Нема́́ де́́ головы́ при- тулити́. Мы́ запевне́ не́ вѣдаємо́, на́ чому́ царскій́ по́сланцѣ́ умо- вили́ся́ съ́ польскими́. По́сланцѣ́ царскій́ не́ то́льки въ́ шатеръ́ на́съ́ не́ пустили́; але́ близько́ до́ шатра́ не́ по́днускали́, немовъ́ соба́къъ́ въ́ церкву́ Бо́жу. А́ Поляки́ щиро́ намъ́ повѣдали́, що́ вони́ умовили́ся́ на́ те́, що́ бѣ́ цѣ́ла́ Украина́ и́ вѣйско́ запо́ро́зке́ зно́въ́ по́дъ́ Польщу́ повернути́; коли́ жъ́ Украина́ и́ вѣйско́ запо́ро́зке́ не́ коритимуться́ Польщѣ́, то́дѣ́ царъ́ зъ́ своимъ́ вѣй- ско́мъ́ помо́же́ Полякамъ́ вѣйско́ запо́ро́зке́ побити́“.

Почувши́ такую́ звѣстку́, Хмельницкій́ поса́танѣвъ́ и́ роз- лютився́ такъ́, що́, якъ́ повѣдае́ ст. рый́ Выговскій, такъ́ не́ го- дило́сь бы́ христия́нину́ чинити́. Що́ бѣ́ утѣшити́ козако́въ, геть- манъ́ мовивъ́: „Не́ тужѣть, мои́ дѣ́ти, вѣ́дъ́ царя́ треба́ намъ́ вѣ́дцуратися́; будемо́ чинити́ такъ́, якъ́ Бо́гъ́ велѣ́тимо́; не́ то́ що́ по́дъ́ христия́нскимъ́, але́ и́ по́дъ́ державце́мъ́ бусурмань- скимъ́ будемо́“!

И́ зара́зъ́ же́ гетьманъ́ покликавъ́ полковникѣвъ́ на́ раду́.

Остапъ Выговскій запевняє, що синъ его, писарь, лазивъ въ ногахъ у Хмельницкого та благавъ, залишити злбсть противъ Москвы, тымъ паче, що гутѳрка про умову Москалѳвъ съ Поляками може ще не певна. Хмельницкій нѳчого и чути не хотѳвъ: даявся, лютувавъ, проклинавъ Москву и грозивъ ѳй. Зббрались полковники и за приводомъ писаря прирадили: „Рѳчь не можлива, що бѳ царь вѳддавъ насъ въ руки ворогѳвъ нашої вѳры и поганцѳвъ. Не можна намъ вѳдцуратися вѳдъ царя, не довѳдавшись запевне про те, якъ вони тамъ умовилися, а то инакше мы на цѳлый свѳтъ зрадниками себе вслаavimo“.

Черезъ се мусивъ Хмельницкій залишити на якійсь часъ свои заходы проти Москвы.

Отсе оповѳдане, здається, старый Выговскій розповѳвъ, маючи на думцѳ показати передъ царемъ заслуги сына своего; тымъ-то оповѳдане може и не певне; але вѳдповѳдно обставинамъ того часу и вдачѳ гетьмана и писаря, мабуть, було щось похоже на те, що старый Выговскій повѳдавъ людямъ московскимъ. Писарь Выговскій усе сприявъ бѳльше Польцѳ, нѳ жъ Москвѳ, що потѳмъ и довѳвъ; але опѳсля въ умовѳ виленьскѳй, бблшь, нѳ жъ коли будь треба було ему вдавати зъ себе прихильника Москвы; вѳнъ тямивъ, що коли бѳ сталася непокѳрнѳсть и ворохобня на Украинѳ, то Москалѳ вкупѳ съ Поляками битимуть козакѳвъ. Палка вдача Хмельницкого сприяла Выговскому, кинути на гетьмана сутѳнь, а себе показати прихильникомъ Москвы.

Вже якъ воно тамъ не було, а Хмельницкій вельми ремствувавъ на такій поворотъ sprawy. Вѳнъ тямивъ Полякѳвъ лѳпше, нѳ жъ боярѳ московскихъ и розумѳвъ, що Поляки обманюють царя едино на те, що бѳ самымъ выкрутитися зъ небезпечности и вжити Москалѳвъ неначе ту зброю на те, що бѳ вернути колишне становище Речи-Посполитой. Янъ Казимиръ мѳгъ довго ще прожити; царь Олексѳй, яко будущій король Польскѳй, мѳгъ поступитися зъ Україною и запевне вживъ бы силу, коли бѳ Украинцѳ стали спротивлятися. А коли бѳ сталося такъ, що царь Олексѳй небавомъ зробився бѳ королемъ Польскимъ, то вже жъ мусивъ бы вѳнъ оберегати ладъ Речи-Посполитой и власть панѳвъ, а тодѳ не спро-мѳгся бы вѳнъ зберегти права Украины инакше, якъ при за-

помозѣ вѣйска московскаго и стративѣ бы корону польску. Отсе разъ. А вдруге коли бѣ навѣтъ пѣдѣ царемъ Украина була щасливою, то наступники его, выбранї соймоми, кинули бѣ еѣ на пѣмсту панамѣ. Такѣ собѣ гадавѣ Хмельницкїй; але вѣнѣ гадавѣ не про одну козацку Украинну. Вѣдѣ давна и разъ-у-разъ при нагодѣ показувавѣ вѣнѣ свое бажане заповѣтне, свою конечну мету, вызволити сѣ пѣдѣ польскои кормиги и зъеднати до одного усѣ тї землѣ, де колись здавна давенѣ пышалася православна вѣра и гомонѣло украиньске слово. Вѣнѣ наскрѣзь знавѣ Польшу, вѣнѣ бувѣ певный, що се его бажане не можна досягнути тымѣ, що Поляки наметять собѣ въ королѣ царя Московскаго; така подѣя тѣлько и зупиняла его заповѣтну мету. Такѣ воно и сталося. По думцѣ Хмельницкаго треба було сѣ Польшею вести вѣйну, не даючи Полякамѣ спочинку и бити ихѣ доти, доки вони стратять спроможнѣсть удержувати за собою украиньскїй землѣ и навѣтъ загублять думку про се. Певне знѣвечена Польскои державы и подѣль земель еи мѣжъ тыми державами, що воювали, повинно було статися по думцѣ Хмельницкаго неминучимѣ кѣнцемѣ и добуткомѣ вѣйны! Але жѣ замѣры Хмельницкаго розбили на перекѣрѣ ему тї, для котрыхѣ вѣнѣ працювавѣ: вони подавали Польшѣ запомогу и спасенѣ; вони сприяли тому, що бѣ кровь украиньска марно пролилася цѣлыми рѣчками а украиньскїй нарѣдѣ що бѣ зновѣ лишився въ тяжкому ярмѣ. Ото жѣ, коли до Хмельницкаго прийшла зѣ Москвы звѣтка, що царѣ умовився сѣ Поляками о польску корону, гетьманѣ выповѣвѣ цареви всю правду такѣ: „Яко вѣрнї слуги Вашои Царскои Величности чинимо Вамѣ вѣдомымѣ про неправды и лукавства Ляхѣвѣ; Ляхи нѣколи тои умовы не додержать; вѣдѣ давныхѣ давенѣ вони на нашу вѣру православну налягають и нѣколи їй добра жичити не можуть; а теперѣ вони зѣ вами умовилися такѣ на те, що бѣ трохи спочити, та умовившись зѣ султаномѣ Турецкимѣ, сѣ Татарами и зѣ иншими народами зновѣ зѣ вами воювати. Вѣже жѣ коли Поляки справдѣ выбираютѣ Васѣ на короля Польскаго и великаго князя Литовскаго, такѣ на що жѣ вони воѣводу познаньскаго и каштеляна войницкаго до цѣсаря Римскаго вырядили, прохати его рѣднаго брата собѣ на короля? Тї пѣсланцѣ 12. жовтня приѣхали до столицѣ цѣсарскои и умовлялися тамѣ тодѣ саме, коли вилень-

ска комісія кінчала уже свою роботу. Се жь певна ознака, що Ляхи явно кривдять, ясно, що вони не додержать умови виленської. Та й хто вѣдає, чи ту умову затвердить соймъ. Отъ чому мы не ймемо вѣры Ляхамъ и що вони не сприяють народу православному те запевне вѣдаємо и 'Тебе, великого державця, единого на цѣлый свѣтъ царя православного, вдруге благаємо, не вѣдавай народу православного на наругу Полякамъ'.

Москва нѣ бы оглухла и не чула сеи порады.'

Окрѣмъ Москвы перешкоджували Хмельницкому и другіи сусѣды. Цѣсарь Австрійскій вымагавъ покрѣпности Польщѣ, обѣцявся просити, що бѣ права козаковъ були поширені и похвалявся, що коли козаки не слухатимуться, вѣнъ пошле противъ Украины велике вѣйско. А ханъ Крымскій вырядивъ посланцевъ до гетьмана и вымагавъ, що бѣ оновити зъєднанє съ Польщею а инакше похвалявся пустити по Украинѣ орду. Туреччина те жь вырядила свого чауша и обѣцялася послати вѣйско на запомогу Полякамъ. Усѣ вони жахалися, що бѣ Украина не змѣцнилася. Отакі обставини нагнали на Хмельницкого тугу, сумъ, а потѣмъ и недугъ. Мабуть вѣ отсѣй тяжкѣй годинѣ гетьманъ-поетъ скомпонувавъ ту журливу алегоричну пѣсню, де нѣ-бы-то безталанну чайку гноблять два птахи а вона тужить по дѣтяхъ своихъ. Ото жь такъ поетично вѣ сѣй пѣснѣ вызначена доля Украины, коли тѣлько правда, що ту пѣсню зложивъ оденъ чоловікъ а не нарѣдъ.

Тымъ часомъ користуючись съ того, що польско-литовскій межѣ вѣдъ Москвы заспоковнѣ вже, Янъ Казимиръ бѣльше и бѣльше дбавъ собѣ успѣху. Варшава була повернена. Найлѣвшій генераль шведскій Вітенбергъ попався вѣ полонъ: его вырядили до Замостя. Чарнецкій скрѣзь побѣджавъ. Цѣсарь Австрійскій Фердинандъ умовився съ королемъ Польскимъ и загрожувавъ ворогамъ Польщи, що вырядить противъ нихъ вѣйско. Але й Карль Густавъ те жь собѣ помѣчникѣвъ шукавъ, вѣнъ умовивъ курфѣрста Брандебурского у купѣ спѣльными силами воювати и обернувся до запомоги Хмельницкого.

Вѣ сѣчнѣ року 1656 Атоцьскій чернець изъ Швеціи вернувся до Чигирина и привѣзъ якісь депеши; про змѣстъ ихъ не вѣдаємо. Потѣмъ вѣ маю до Чигирина прибувъ Грондскій;

вѣнъ вже вдруге завитавъ до Хмельницького, але вѣдъ иншого вже короля.

„Коли бѣ, писавъ король, у мене було таке хоробре вѣйско якъ козаки, нехай бы на мене голова въ голову встала вся польска нація, я бѣ справився зъ нею. Я прохаю, що бѣ козаки запомагли менѣ, коли того треба буде, але не ранѣйше того, якъ я покличу; бо я сподѣваюся съ Поляками зложити умову и обѣцяюся вамъ, що пѣду на мирову тодѣ лишень, коли всѣ бажаня украиньскои націи будуть выконанѣ. Прохаю заздалегѣдъ вырядити комісарѣвъ, вызначити, чого вамъ треба и звѣстѣть мене, коли и де найлѣпше бѣ було зѣхатися комісарямъ.

Не вѣдаемо, чого тодѣ вымагали козаки; впрочѣмъ же и поданя короля Шведского про мирову належали до часу будущего. Карлъ Густавъ кликавъ ще одного помѣчника Ракочія. Дехто съ польскои шляхты, по троху и дісиденты, що шукали правъ за для своен релігії, а ще бѣльше такі люде, що кермувалися власными користями, повтѣкавши пѣдчасъ колотнечи на семигородску землю, зазывали князя зробитися королемъ Польскимъ. Ракочій вдався до Хмельницького и черезъ пѣсланцѣвъ прохавъ его помагати ему. Хмельницькій пѣсланцямъ его давъ тодѣ обоцѣлну вѣдповѣдь:

„Ракочій, казавъ Выговскій Грондскому, вельми бажавъ союзу зъ нами, та мы не хочемо злучити вѣйско наше съ такими жовнѣрами, що муштрувалися по запѣчкамъ. Але що бѣ Ракочій на насъ не ворогувавъ, мы даемо ему вѣдповѣдь на двоє. Правду мовити, та рана, що Ракочій нашому пану гетьману заподѣявъ, згубивши его сына, нѣколи не загоїться и гетьманъ и доси думавъ, ему пѣмстити“. У Грондского була припоручка вѣхати до Семигороду и вѣнъ усовѣщувавъ Хмельницького пристати до Ракочія. Гетьманъ потушивъ почуте образы и згодився. Хмельницькій готовъ бувъ на всѣ заходы пристати, що бы дѣйти до власнои меты.

Вкупѣ зъ Грондскимъ повѣхавъ и отецъ Данило. Що бѣ не попастися до рукъ Полякѣвъ, вони переѣхали черезъ Молдавшину и прибули до Ракочія. Ракочій принявъ ихъ вельми радо и вырядивъ до Швеціи черезъ Москву отця Данила зъ вѣдповѣдію а Грондского лишивъ у себе.

Такимъ побытомъ затыгли часъ до зимы, докѣль комісарѣ Карла Густава приѣхали въ Семигородчину. Пѣсля виленьскои

умовы Хмельницькій на годину вже не вагався и 26. листопада умовився зъ Ракочіємъ, що вони оденъ одного оборонятимуть противъ всякихъ ворогбвъ, а люднѣсть обохъ земель въ добрій згодѣ перебуватиме. Ракочій взявъ на себе обовязокъ запомагати Украинцямъ, хто бъ тѣлько не ставъ утискати ихъ вѣру и права.ч

Потѣмъ съ початку року 1657 зложена була умова мѣжь Швецією, Семигородчиною и Україною, що бъ Польщу подѣлити. Отсе бувъ уже вдруге захѣдъ надъ тымъ, вѣдъ чого Польща бѣльше якъ черезъ сотню лѣтъ не утѣкла таки. До короля Шведского по тѣй умовѣ повинна була вѣдойти Велика Польща, Ливонія, Гданьскъ зъ околицями побережними; курфиреть Брандебурскій бравъ собѣ землѣ польскій на Прусахъ; Ракочію припадала Мала-Польща, Велике князѣвство Литовске, Мазовеччина и Галичина, а Украина и остальній землѣ рускій стали бѣ самостѣйною, на вѣки вѣдрубною вѣдъ Польщи державою. Отсю умову пѣдписали: за Ракочія — Степанъ Хорватъ и Топошь, за Украину генеральній судія Самбѣло Зарудній и вѣйсковый осаула Ковалевскій. Тодѣ Хмельницькій на запомогу до Ракочія вырядивъ 12000 вѣйска пѣдъ рукою Ждановича, Зеленьского и сотника Попенка.ч Вырѣжаючи ихъ, гетьманъ покликавъ на раду старшину и полковникѣвъ и казавъ имъ: „Нѣчого намъ вѣдъ Москвы добра спѣдѣватися. Наші пѣсланцѣ, що вѣздили до Вильна, вернулися до дому, ихъ навѣтъ на раду не пустили. Вони довѣдалися, що Польща и Литва згодилися пристати пѣдъ руку царя Московского; а доки живе король Польскій, доти єму правити своїми землями, якъ и правивъ; усѣ права и вѣльности шляхты що бѣ лишилися по давньому, а насъ що бѣ знову повернути до Польщи. Пѣсля сего, чого жѣ намъ вже спѣдѣватися. Коли перше Ляхи тяжко знущалися зъ насъ и утискали насъ, такѣ теперъ вони цѣлкомъ насъ погублять. Тымъ-то треба намъ вѣдцуратися вѣдъ царя Московского и пристати до царя Угорского, Ракочія, и зъ Шведами бути за одно“. Нѣхто противъ сего не змагався, хоча дехто и не бувъ одной думки зъ гетьманомъ и не бувъ певнымъ въ доброму успѣсѣ. Декому приходило въ голову про замѣры Хмельницького звѣстити урядъ московскій, але вчинити се не стало вѣдваги.

Канцлеръ Любомирскій даремно усовѣщувавъ Ракоція не роспочинати ворожихъ вчивкѣвъ и доводивъ, що жадного приводу нема на розмиръ мѣжь нимъ а Польщею. Леопольдъ, король Угорскій и Ческій, що принявъ корону пѣсля смерти Фердинанда III., черезъ архиепископа Нитры, Юрія Шеленчена, те жь усовѣщувавъ его. Ракоцій здавався на те, що Поляки кликали его на короля и вѣнъ повиненъ боронити честь свою. Въ грудни Ракоцій выдавъ до Полякѣвъ такий манифестъ:

„Чины коронні, спостерегаючи, що Рѣчь-Посполита нахилється, що бѣ упасти, и не сподѣваючись вѣдъ уряду си сучасного жадной запомоги, кликали насъ приняти корону Польску. Вѣдъ давна можна казати, що потомно люблю я шляхотный нарѣдъ польскій; ото жь по благочестію христіянському и вболѣваючи серцемъ, мы при помочи Божѣй заходилися, що бѣ нашою особою и вѣйскомъ нашимъ утихомирити колотнечу по славетному королѣвствѣ польскому. А черезъ те уважавмо потрѣбнымъ остерегти весь загалъ, що бѣ коженъ, коли ему дорогій жѣнка его, дѣти, добро и маѣтности, такъ нехай, прочитавши отсей універсаль нашъ, якъ тѣлько мы пѣдѣйдемо до межи землѣ польской, заздалегѣдъ до насъ приставъ, и чи такимъ, чи инымъ побытомъ засвѣдчивъ намъ прихильнѣсть свою. А коли хто не хоче такъ чинити и нехтуватиме нашимъ добрымъ жиченемъ, такъ нехай вже нарѣкає тодѣ на себе самого та не на насъ; самъ буде тому виною, коли зазнає якои неприємности пѣдъ военный и небезпечный часъ. А усѣхъ тыхъ, що бажатимуть шукати покрову нашего, мы обѣцяємося приняти зъ ласкою, оберегати вѣдъ лиха и военной руины, та по спроможности нашѣй вернути имъ зрушеній ихъ вѣльности. Найпаче жь обѣцяємо щиро оберегати волю сумлѣня и дбати про те, що бѣ при запоможѣ Божѣй по славетному королѣвству польскому була згода и мы спромоглись бы надати ему безпечнѣсть громадску и приватну“.

Въ сѣчни року 1657 рушивъ Ракоцій на Польщу а правити своєю землею лишивъ неню и сына.

У вѣйску у Ракоція, окрѣмъ 12000 козакѣвъ було власныхъ 20 а хто каже 40 тысячѣвъ. Тутъ окрѣмъ Угрѣвъ, пѣдданныхъ Ракоція, були угорскій гайдуки, Волохи, Поляки и Украинцѣ — надднѣстряньскій левенцѣ, що звыкли жити вѣйною. Угорскій вѣдомости кажуть, що у Ракоція було 4500 Нѣмцѣвъ

7000 Сасбвъ, Семигородского князѣвства пѣхотынцѣвъ и 35000 кѣнницѣвъ, де були Волохи и Молдаване. Два утѣкачѣ Поляки дисиденты взяли ся пѣдмольати пѣдданкѣвъ Яна Казимира, що бѣ приставали до Ракочія; першимъ бувъ вѣдомый намъ Грондскій, другимъ те жѣ знаемый намъ Немиричъ; вѣнъ бувъ у козацкѣмъ вѣйску, потѣмъ до Шведѣвъ приставъ, а теперъ працювавъ зѣ Ракочіемъ, що бѣ руйнувати власну шляхотску вѣтчину.

На дорозѣ зустрѣвъ ихъ гонецъ царя Олексѣя: вѣнъ умовлявъ Ракочія, що бѣ покинувъ свои заходы, коли єму дорогѣ дружба съ царемъ; а не то, мовивъ вѣнъ, царь зброєю оборонятиме Польщу нѣ бы власну державу, бо єго обѣбрали на короля Польского.

Ракочій на те вѣдповѣвъ:

„Не вѣдаю, коли царя Московского покликали на короля Польского; але Поляки и давнѣйше и не що давно подавали менѣ корону. Коли царь Московскій уважає Польщу своею, то про се мы умовимся потѣмъ. Я не вѣдмольаю, що дорожу дружбою царя, одначе, не такъ вже, що бѣ ради неї вѣдцурався вѣдъ короны польской. Коли вже зрушати згоду, такъ за царство“.

Вѣйско вступило на Покуте, а звѣдтѣль пройшло до Львова.

Грондскій усовѣщувавъ магистратъ львѣвскій, що бѣ мѣсто пѣдалось Ракочію, але даремно. Львѣвъ дававъ обѣцянку, що за короля визнає Ракочія тодѣ, коли на те пристане уся Польща, але не зрадивъ Яну Казимирови. Болчись гаятися бѣля Львова, Ракочій рушивъ дальше; 29. березоля (марця) вѣнъ вступивъ у Кракѣвъ, де були ще Шведы; другого дня заприсягли єму мѣщане и шляхта, на третій день вѣнъ рушивъ зѣ столицѣвъ, а 4. цвѣтня въ селѣ Модлишовѣвъ, по шляху съ Кракѣва до Варшавы, зустрѣвся съ королемъ Шведскимъ. Козацкій полковникъ Ждановичъ зѣ своимъ вѣйскомъ бувъ зѣ ними; єго яко союзника. пустили на пораду мѣжь Ракочіемъ и королемъ Шведскимъ. Обидва пѣдѣйшли пѣдъ Замость. Ракочій вырядивъ Немирича до властника Замостя воеводы Судомирского, Замойского, умовляти єго, що бѣ приставъ до Ракочія, але Немировичеви вѣдповѣдали нехтованемъ.

Замойскій писавъ: „Такій листъ, якій прийшовъ до мене, може написати тѣлько такій зрадникъ, якъ Немиричъ. Не пиши

до мене доти, доки не обмышь своєї зрады поганою якимъ будь дѣломъ благороднымъ. Менѣ соромно мати зносини зъ гадюками, що кусають власну вѣтчину“.

Союзники повернули вѣдъ Замостя. Карлъ рушивъ до Берестя, забравъ его и примусивъ заприсягти Ракочію. Одна сучасна звѣстка повѣдає, що Ракочій забравъ Люблинъ, зруйнувавъ его и примусивъ люднѣсть его въ третє зломати пѣдданьство Яну Казимирови. Але полковникъ Ждановичъ, що бувъ зъ Ракочіємъ, повѣдає, що Люблина не брали. Союзники рушили до Варшавы. Въ маю Ракочій выдає до Польского народу новый універсаль. „Великій мене жаль бере, писавъ вѣнъ, що неспокойнїи паны, котрымъ на руку, що бѣ въ Польщѣ колотнеча стояла, годують васъ марными обѣцянками, нѣ бы то на запомогу до васъ приїде вѣйско съ пѣвночи, зъ заходу, зъ сходу и съ полудня. Отсеи запомоги доси вы не дѣждались и не дѣждете; а тымъ часомъ лишаєте власнїи оселѣ и тиняетесь по нетрахъ та по горахъ и перебуваєте не якъ люде, але мовѣ тї звѣры. Щиро бажаючи вамъ добра, остерегаю васъ: не вважайте вы на тї звѣстки, якї приходять до васъ по вѣтру а ступѣть на стежку певнїйшу и безпечнїйшу, та вертайтесь въ житла свои, до своихъ нивъ, моему вѣйскови давайте спромѣжну стацію та й сидѣть собѣ тихо та вѣльно доки Господь призоветь завести въ королѣвствѣ польскому зовеѣмъ повный спокѣй. Не жалкуватимете, коли послухаєте порады мови; упертыхъ же и непокрѣпныхъ я стежитиму огнемъ и мечемъ. Коли няти вѣры польскимъ историкамъ того часу, такъ було вѣдъ чого Полякамъ ховатися по нетрахъ та по горахъ и провадити нелюдске, а звѣряче житє. Де тѣлько проходило хижє вѣйско Ракочія скрѣзь воно грабувало, руйнувало, знесилювало жѣнокъ и дѣвчатъ. „Мѣсточка и села, каже сучасникъ, обернулись въ купы попелу; люднѣсть була повбивана; на святощѣ церковѣ не уважали, поповѣ мордували, навѣть немовлятокъ не щадили. Одень сучасникъ Полякъ додає, що вѣдъ Ракочія и его вѣйска край за кѣлька тыжнѣвъ перетерпѣвъ бѣльше, нѣжъ за два роки вѣдъ Шведѣвъ. Найпаче потерпѣли маѣтности маршала и польного гетьмана Юрїя Любомирского бѣля Ланцута. Ракочій найбѣльше злився на сего пана за те, що, якъ самъ повѣдає, Любомирскїй черезъ свого пѣсланця Станиславского радивъ ему дѣбати про польску корону, обѣцявъ ему

Підгôре и частину воеводства руского; але Любомирскій вѣдрѣкався вѣдъ сего и запевнявъ, що такой обѣцянки не дававъ. Рѣзноплемѣннїй товпы Ракочіевого вѣйска не розумѣли оденъ одного, билися мѣжь собою: Шведы биля Угрѣвъ, однимали у нихъ здобычь, а Украинцѣ однимали єв вѣдъ Шведѣвъ. Вѣ таборѣ що години бувъ галасъ, бѣйка и душегубство. Отаке-то вѣйско вперлося до Варшавы. Варшава пѣддалася, сподѣваючись на Карла Густава, але руины не минула. Хижї товпы не слухали начальникѣвъ своихъ: поганили церкви, дома грабували, передмѣстя палили, навѣтъ двѣрця не пощадили.

Але тутъ торжество Ракочія и скѣнчилося: пѣдчасъ нападѣ ворогѣвъ король Польскій утѣкъ до Данкова, маєтности кракѣвского каштеляна Варшицкого, недалеко вѣдъ монастыря Ченстохѣвского, и тутъ вельми умѣло працювавъ проти ворогѣвъ. Вѣнѣ вырядивъ Лещиньского до Леопольда. Пѣсланецъ упрохавъ цѣсаря подати запомогу; Леопольдъ вырядивъ мѣцне вѣйско пѣдъ рукою Гарцфельда. Того жѣ часу Любомирскій зѣ вѣйскомъ польскимъ вступивъ вѣ землю Ракочія и що бѣ пѣмститися за руину Польщи и обурити проти князя пѣдданкѣвъ єго, казавъ руйнувати и пустошити. А до людности Семигородского князѣвства вѣнѣ выдавъ унѣверсалъ, що все оте лихо, яке скоилося людямъ, склалося не черезъ кого бѣльшь, якъ черезъ Ракочія; вѣнѣ назначавъ Ракочія тираномъ и вболѣвавъ, що Угры стратили волю. Другїй пѣсланецъ короля Польского, Яскульскій, поѣхавъ до Туреччины; по дорозѣ єго зланила була Ракочіева мати; але мусила вѣдпустити, бо боялася пѣмсты Туркѣвъ. Турецкїй двѣрѣ боявся силы Московской державы и, бажаючи розѣднати козакѣвъ зѣ Москвою, на просьбу короля згодився ласкаво. Яскульскій вернувся зѣ звѣткою, що проти козакѣвъ рушити ханъ зѣ усею ордою.

Ще вѣ цѣвтнѣ року 1657 Янѣ Казимиръ посылавъ до Хмельницкого каштеляна волянського, Станислава Беніовского. Се бувъ дипломата лукавий и меткїй. Не вѣдомо, якъ зѣ нимъ провадили переговори, але не вдалися вони. Выговскїй давно вже сприявъ думцѣ про згоду сѣ Польщею и теперь помбѣгъ Беніовскому и сей привѣзъ вѣдъ Хмельницкого надѣю. Вѣ листѣ до короля, писаному 16. цѣвтня, Хмельницкїй указувавъ на давнї заслуги козакѣвъ, нагадувавъ про польску невдячїсть, але згоджувавъ на мирову и писавъ такъ: „Мы сѣ пѣсланцемъ

Беніовскимъ всякі заходы перебирали, що бь нѣ достоинство Вашои Величности, нѣ воля козако́въ не потерпѣли. Гетьманъ казавъ Беніовскому подати королю подро́бицю того, чо́го вымагають Украинцѣ и прохавъ короля, що бь самъ Беніовскій до кѣнця сю справу довѣвъ. Зъ сего знати, що вѣнъ Беніовскому бѣльше нѣжъ кому иншому нявъ вѣры. Украиньска лѣтопись повѣдае, що Хмельницкій прохавъ вырядити комисарѣвъ, що бь вѣдмежувати Украину вѣдъ Польщи.

Тымъ часомъ Янъ Казимиръ повѣдомлявъ царя Московского, що Хмельницкій зъ Шведами и зъ Ракочіемъ заходжуются напасти на землѣ царя. Царь Олексѣй пѣславъ до Чигирина стольника Кикина розвѣдати тамъ, чи правду донѣсь ему король? Хмельницкій запевнявъ пѣсланця, що навпаки того самѣ Поляки пѣдъюджували его, що бь вѣнъ вѣдцурався вѣдъ царя, а Беніовскій признавався ему, що умова виленьска зложена Поляками едине на те лишень, що бь не дати Москалямъ бѣльше руйнувати Литву. Хмельницкій вырядивъ до царя пѣсланцемъ Федора Коробку и переславъ зъ нимъ перехопленѣ листы, писанѣ Поляками до турецкого двору; зъ нихъ знати було, що Поляки шукали союзу съ Туреччиною не на користь Московщинѣ. „Ляхи, писавъ Хмельницкій, бачать, що вѣдъ Бога судилося имъ пропасти та видимо й коряться Вашѣй царскѣй Величности а на серцѣ у нихъ трута гадючої злости клекотить. Вони до Турецкого султана засылають прохати, що бь запомо́гъ имъ християнъ бити. Благасмо Тебе, великій державче! не йми вѣры зрадникамъ Ляхамъ“. Але въ Москвѣ запевне вже довѣдалися, що гетьманъ зъ Шведами та зъ Уграми умовився, що бь вѣйско козацке вырядити на запомо́гу Ракочію. Царь Олексѣй 19. цвѣтня черезъ Федора Бутурлина та черезъ дяка Василя Михайлова пѣславъ до Хмельницкого докѣрѣ. А тымъ часомъ гетьманъ фѣзично все бѣльше та бѣльше пѣдупадавъ.

Историкъ украиньскій повѣдае, буцѣмъ его отруєно. Прифхавъ якѣйс шляхтичъ польскій, доброго роду и вдававъ, що хоче посватати доню Хмельницкого. Перебувши у гетьмана якѣйс часъ, вѣнъ добувъ собѣ его батько́вску згоду и зновъ збрався въ дорогу нѣ бы то, що бь выготовитися до весѣля и обѣцявся небавомъ вернутися въ Чигиринъ. На прощальнѣмъ обѣдѣ женихъ прохавъ своего будущого тестя за здоровлѣ молодои выпити зъ нимъ тои горѣлки, що вѣнъ привѣзъ. А го-

рѣлка бѣ то занадто незвычайна була. Вѣдѣмкнувши свою скриньку, вѣнѣ покористувався часомъ и, саме тодѣ, якъ Хмельницькій вѣдвернувся на бѣкѣ, вѣнѣ вѣ чарку ему насыпавъ горѣлки зъ другою фляшечки. Вѣ той флящѣ зъ горѣлкою була така трута, що повагомъ вбивала. На останку женихъ повѣхавъ та бѣльше вже й не вертався. Историкъ украиньскій додає, що на таке душегубство наустивъ урядъ польскій, бажаючи хочъ бы якимъ заходомъ, швидше, спекатися вѣдѣ мѣцного ворога. Съ того часу гетьманъ почавъ сохнути, хирѣти и день за день хилився до могилы.

Ледви чи се правда, чи не певнѣйше, що се выгадка: вѣ тѣ часы доволѣ ходило такихъ выгадокъ слѣдомъ за безчасною смертю людей знаменитыхъ, котрѣ черезъ свое политичне становище мали багато ворогѣвъ. Цѣлкомъ неподѣбно, що бѣ Хмельницькій доню свою згодився одружити зъ якимсь польскимъ шляхтичемъ; до того жъ знаємо, що у него було тѣлько двѣ доньки и що вѣ остальнѣ лѣта его вѣку обыдѣвъ вони були уже замужемъ: Катерина за Даниломъ Выговскимъ, а Олена за Иваномъ Нечаємъ. Бѣльше можна няти вѣры тому, що та трута, яка повагомъ убивала гетьмана и довела его до могилы, ему принесена не съ Польщи а зъ Москвы; тою трутою була политика московска, що ломала всѣ его широкѣ пляны скасованя Речи-Посполитою, зъеднаня и зросту Украины-Руси; вона ломала ихъ саме вѣ той часѣ, коли вони швидше, чимъ коли будь могли справдитися. Хмельницькій заглядувавъ вѣ далекѣ часы и бачивъ, що нѣхто такъ, якъ Москва, поспеу розпочату нимъ справу та й на довгѣй часѣ лишитъ нарѣдѣ Украиньско-рускѣй вѣ ярмѣ латинства и панства. Окрѣмъ того московскѣй люде по простацки поводитися зъ Украинцями; скрѣзь зъ Украины приходили до него вѣсти, що нарѣдѣ вельми нарѣкає на московску простаковатѣсть; начальники московскѣй не мали до него довѣрія; комисарѣвъ украиньскихъ не пускали на пораду мѣжь Москвою а Польщею, коли тамъ рѣчь ишла про долю народу Украиньско-русского; митрополита и велика сила духовенства православного ремствували проти Москвы; зъ усею бачивъ гетьманъ, що поеднаня Украины зъ Московщиною безъ чварѣ, сварокъ и великой колотнечи не обѣдється. Усе отсе вельми дратувало гетьмана. А ему було вже зо 60 лѣтъ; вѣ житю своему багато вѣнѣ выпивъ лиха, але жъ умова

виленська зъ усѣма ей обставинами сталася ему найтяжшимъ лихомъ.

Чуючи, що вже ему не довго на свѣтѣ жити, вѣнъ загорѣвся любовю до сына свого; вѣнъ забажавъ, що бъ по его смерти сына его оббѣрали гетьманомъ. Вѣнъ покликавъ нараду, полковникѣвъ, сотникѣвъ и выборныхъ козакѣвъ. Се було въ маю. Лѣтописецъ украинскій каже, що рада вѣдбулася 6. серпня, але се непевне: съ паперѣвъ московского (малоросійского приказа), писаныхъ въ цвѣтнѣ, знати, що Хмельницкій тодѣ вже про сю раду гадавъ; а паперы писанѣ въ червню свѣдчать, що тодѣ вже рада вѣдбулася. Отся рада лишилася въ народѣ незабутною подѣєю и перейшла въ народну думу.

При зборѣ козакѣвъ Хмельницкій промовивъ:

„Браты мои, коли бъ довелося менѣ розмовляти съ такими людьми, що не тямлять нашихъ сумныхъ обставинъ, то на те не стало бъ у мене нѣ часу, нѣ слѣвъ, нѣ здоровля. Не треба Вамъ росповѣдати, що вы самѣ добре тямите: вѣдомо вамъ, браты мои, не меншь якъ и менѣ, якѣ страшеннѣ утиски, гноблене, руину, наруги, щоденнѣ муки терпѣвъ безталаннѣй народѣ Украинскій въ ярмѣ польскому и якъ мати рѣдна наша, церковь православна схѣдна, страждала, не маючи власного богослуженя; латинство еѣ гнобило, а вона мовчки стогнала. На останку зглянувся на насъ Богъ и зъ ласки своей подавъ намъ руку помочи немовъ въ давнину Израилю въ Египтѣ; давне благочинѣ церкви нашой мы вернули и народѣ Украинскій вызволився съ тяжкого и стыдовищного невольництва. Вѣдаєте вы и про те, скѣльки положено працѣ, якѣ бѣдованя мы перебули, скѣльки крови пролито, доки добилися мы вызволеня церкви нашой и народу Украинского зъ ярма польского. Така вже була воля Божа, що бъ усе те зрѣдила хоробрѣсть ваша, любѣ мои вояки, славнѣй молодцѣ, козаки-лицарѣ. Зробилося усе те пѣдъ моимъ проводомъ. Десять рокѣвъ працювавъ я для рѣднои Украины, не щадивъ я нѣ здоровля, нѣ житя; але теперь — на все воля Создателя нашого — старѣсть и недугъ поборолѣ мене, приставъ я и йду вже въ могилу, а васъ, браты мои, лишаю на волю долѣ. Дякую вамъ, панове честнѣй и браты мои любѣ, за ту шану, яку вы показали менѣ, выбравши мене гетьманомъ. Дякую вамъ, що вѣрили менѣ! Дякую за нестемнену вѣрнѣсть и за щирю слухнѣнь! Дякую вамъ за ту

вашу хоробрѣсть, яку показали въ (34) бояхъ съ Поляками, Уграми, Волохами, Татарами. А наибѣльше дякую вамъ за ту згуду и едностайнѣсть, якихъ вы трималися, працюючи и терплячи бѣдованя. Отъ вамъ булава, бунчукъ, прапоры и всѣ клейноты власти гетьманьскои. Выберѣть собѣ на гетьмана, кого уподобаете, а мене, любіи браты мои, коли я кого по своѣй немочи людскої покривдивъ або противъ кого зъ васъ согрѣшивъ, простѣть по християньски“. Гетьманъ поклонився радѣ и залився слѣзми; козаки нѣчого не вѣдповѣдали, а тѣлько плакали. Хмельницкій, вѣдохнувши трохи, зновъ мовивъ до товаришѣвъ: „Господь вѣдае, браты мои, чия отсе недоля, що не судилося менѣ скѣнчити усю вѣйну такъ, якъ я того бажавъ, се бѣ то: разъ на вѣки вѣчній затвердити самостѣйнѣсть и вѣльнѣсть вашу, а вдруге: вызволити Волюнь, Покуте, Подбле и Польсєе и такимъ чиномъ народъ нашъ Украиньскій благочестивый, примушуваний до унїи, усѣ землѣ, надъ якими панували вѣ давнину великій князь рускій, вызволити зъ арма польского и прихилити пѣдъ високу руку всеросїйского державця. Богови завгодно було инакше. Не встигъ я свою справу скѣнчити, зъ великимъ жалемъ помираю, бо не вѣдаю, що пѣсля мене буде. Благоаю васъ, браты мои, доки ще я живый, выберѣть собѣ при моихъ очахъ нового гетьмана вѣльными голосами. Коли я хочъ трохи знатиму долю вашу, то спокѣйнѣйше ляжу въ домовину“.

Нѣхто не вѣдповѣдавъ Хмельницкому. Старый Богданъ, помовчавши трохи, зновъ почавъ мовити: „Помѣжь вами є люде зъ досвѣдомъ, умѣлїи, выберѣть собѣ, браты мои, або Антона Ждановича, полковника кїевского, або переяславского полковника Тетеру, або полковника полтавского Мартина Пушкаренка; але на мою думку я радивъ бы вамъ vybrати Выговского Ивана; вѣнъ разъ-у-разъ при менѣ бувъ за писаря, тямить усю полїтику и може правити вѣйскомъ. Єго найпаче бажавъ бы я моимъ наступникомъ побачити“.

„Нѣ, нѣ, загомѣнѣла рада; за твои великіи заслуги передъ вѣйскомъ запорожкимъ, за твою працю крѣбаву, за розумъ твоїи и хоробрѣсть, якими ты вызволивъ насъ зъ арма польского, та на цѣлїи свѣтѣ вславивъ насъ и зробивъ народомъ вѣльнымъ, мы повиннїи и пѣсля твоєи смерти рѣдъ твоїи шанувати. Нѣхто у насъ не гетьмануватиме, якъ не сынъ твоїи Юрїи“.

Кандидаты, якихъ назвавъ Хмельницькій и собѣ вдрѣкалися и подавали голоса за Юрія.

„Бачу, брати мої любі! бачу, що вы мене любите и дякую вамъ, але мушу вдрадити вамъ: сынъ мій, дитина молода ще, де жь таки ему гетьманувати та ще підъ такій часъ небезпечный? До сего треба мужа зъ досвѣдомъ и умѣлого, а не юнака. Сынъ же мій нехай служить вѣйску запорозкому, а вы иншимъ якимъ чиномъ заявите ему прихильнѣсть и тымъ покажете вдячнѣсть вашу до мене“.

Козаки змагалися:

„Хотя сынъ твої и молодой, але мы постановимо бѣля него людей старыхъ зъ досвѣдомъ, вони напучуватимуть его мудрою порадою. Коли сынъ твої надъ нами кермуватиме, намъ буде лекше, бо гетьманомъ буде у насъ зновъ Хмельницькій; мы будемо его любити, слухати и згадувати та благословляти тебе, батька нашего любого“.

Багато було такихъ, що въ душѣ зовсѣмъ не хотѣли, що бъ Юрій Хмельницькій гетьманувавъ, але бажаючи догодити его батькови, повинні були згодитися; вони гадали, що старий гетьманъ, хочъ и вдраджуе, але хоче, що бъ его сына выбрали. На останку Богданъ згодився, доручивъ Юрію гетьманьскій клейноты и промовивъ до него:

„Сыну мій! Не пышайся панованемъ на часъ, шануй старѣйшихъ вѣдъ тебе, не накладай на пѣдручныхъ своихъ працѣ бѣльше того, хто скѣлько зможе; не горнися до богатырѣвъ, не нехтуй убогихъ, а усѣхъ однаково люби. Нехай въ серцѣ твоему страхъ Божїй пануе, бережи заповѣди Божї, не вѣдважуйся зрушити вѣрнѣсть его царскѣй пресвѣтлѣй величнѣости, отакъ якъ и я; разъ заприсягся и не зломивъ заприсяги. А коли ты чинитимешъ навпаки усему отсему, то всяке лихо, яке черезъ тебе скоитья, нехай минае людей добрыхъ и впаде на твою голову“.

Рада голосными окликами вызнала Юрія Хмельницкого за гетьмана. Козаки гукали:

„Дай Боже, и за нового молодого гетьмана нашего жити, якъ жили за старого: хлѣбъ-сѣль его вѣсти, мѣста турецкї руйнувати, славы лицарской добувати!“ Урядники покрыли Юрія прапорами и шапками по козацкому звичаю, сурмили въ сурмы, били довбиши, палили зъ гармать и зъ рушницъ, торжествуючи

выборъ нового гетьмана вольными голосами. Але гетьманську власть старый Богданъ лишивъ за собою, доки живе. Съ каждымъ днемъ вонъ бѣльше и бѣльше позбувався силы. Пѣсланцѣ московскій прибули на Украину тодѣ вже, коли гетьманъ ледви-ледви мѣгъ пѣдвестися съ постелѣ.

Пѣдвѣздячи до Чигирина 3. червня, пѣсланцѣвъ зустрѣвъ за десять верстовъ миргородскій полковникъ Грицько Лѣсеницкій. Вонъ повѣдавъ, що розбѣшлася чутка нѣ-бы-то ханъ Крымскій иде зъ вѣйскомъ на Украину и Хмельницкій наказавъ ему не пускати Татаръ. Нынѣ до насъ чутка дѣйшла, мовивъ Лѣсеницкій, що царь, не вѣдаемо за що, гнѣвається на насъ и хоче вырядити вѣйско свое, що бѣ насъ воювало. Мы лишимо и жѣнокъ и дѣтей нашихъ безпечно! Нехай мечъ царскій кровь нашу проливае, мы не змагаючись положимо пѣдъ него свои головы, нехай на все буде его царска воля. „Се вамъ хтось набрехавъ, що бѣ посварити насъ, вѣдповѣвъ Бутурлинъ: царь до васъ ласкавый и вамъ треба ему служити, а брехунамъ та баламутамъ не няти вѣры“. За пять верстовъ вѣдъ Чигирина пѣсланцѣвъ зустрѣли Юрій Хмельницкій, писарь Выговскій и вѣйсковый осаула Ковалевскій. Юрій просивъ выбачити батькови, що вонъ черезъ недугъ не мавъ силы зустрѣти гостей. 4. червня до пѣсланцѣвъ приѣхавъ Ковалевскій и привѣвъ двоухъ коней въ коштовныхъ кульбакахъ: „Добродѣй нашъ, панъ гетьманъ, мовивъ Ковалевскій, звелѣвъ намъ кликати тебе до себе“. Вони приѣхали на двѣръ, до рундука; въ сѣняхъ зустрѣвъ ихъ Выговскій и мовивъ: „Не майте за зле, що панъ гетьманъ лежить недужій и жаднымъ чиномъ не мѣгъ зустрѣнути васъ“. Пѣсланцѣ застали гетьмана на лѣжку. Роспытавшись про здорвля, пѣсланцѣ, пороздавали царске жалованѣ гетьманови, писареви и полковникамъ и почувши вѣдъ нихъ подяку, мовили:

„Велѣди намъ съ тобою, гетьманомъ, побалакати про справы державнѣй а тобѣ про тѣ справы послухати“.

На те гетьманъ вѣдповѣвъ имъ:

„Не маю я силы балакати теперъ про справы державнѣй; туга велика мене постигла; самѣй бачите: нехай писарь вѣйсковый Иванъ Выговскій переслухае великѣй справы его царской величности“.

Бутурлинъ на те мовивъ :

„Насъ прислано вѣдъ великого державця до тебе, гетьмане, и велено намъ балакати съ тобою а не съ писаремъ“.

„А я жаднымъ чиномъ не спроможуся розмовляти про справы державнѣ, вѣдповѣвъ гетьманъ: та й що бъ вы менѣ не балакали, я нѣ съ чимъ не потаюся передъ писаремъ“.

Бутурлинъ на те мовивъ :

„Не годиться тобѣ, гетьмане Богдане, отакъ вѣдмовлятися; указъ царскій треба слухати не змагаючись“.

„Указу царского я повиненъ слухати, але жъ кажу вамъ, мене така туга обгорнула, що не спроможуся я балакати про справы царскѣ. Отъ коли дасть Богъ, що полегчае, тодѣ я васъ повѣдомлю“. Вѣнъ велѣвъ писареви покликати гостей до столу обѣдати“.

Пѣсланцѣ мовили :

„Зъ ласки царской величности мы маемо свѣй обѣдъ въ господѣ и наѣмося тамъ“.

Гетьманъ вѣдповѣвъ имъ: „Усѣ пѣсланцѣ царскѣ у моѣй хатѣ хлѣбъ-сѣль ѣли и за здоровле царя пили; зробѣть и вы такъ, не додавайте менѣ туги а коли вы такъ не учините, то менѣ здаватиметься, що царь за щось на мене ремствуе“.

Пѣсланцѣ згодились. Стѣлъ накрыли бѣля гетьмановой постель. За стѣлъ зъ гостями сѣли: гетьманша, гетьманѣвна Катерина Выговска, писарь и осаула. На половинѣ обѣду гетьманъ пѣдвѣвся трошки, звелѣвъ пѣддержувати его пѣдъ плечи, взявъ сѣбѣ чарку зъ угорскимъ виномъ и промовивъ здоровле царю, царицѣ, царевичеви, царѣвнамъ, ласкавому заступнику Никонови, назвавши его архиепископомъ, усему освяченному соборови, боярамъ, думнымъ людямъ, христілюбивому вѣйску и усѣмъ Христіянамъ православнымъ! Гетьманъ побажавъ, що бъ Господь Богъ пѣдбивъ пѣдъ ноги царя не тѣлько чужовѣрныхъ, еретикѣвъ, але й самого поганина бисурмана султана Турецкого.

Знесиленный гетьманъ упавъ на постѣль и того дня вже бѣльше не пѣдводився. Другого дня пѣсланцѣ царскѣ почали вымагати у писаря, що бъ гетьманъ ихъ переслухавъ. Марне писарь умовлявъ ихъ, що гетьманъ вельми не здужае и не спроможеться слухати ихъ и балакати. А пѣсланцѣ зачали все одно твердити, що царь вырядивъ ихъ не на довго. Писарь

вдвѣчи ходивъ до гетьмана и обидва разы приносивъ ту саму вѣдповѣдь, що гетьманъ не здужає слухати и розмовляти; але скоро ему полекшає, заразъ покличе ихъ.

Тодѣ пѣсланцѣ московскій взялись допытуватися у писаря, хвалили его службу и вѣрнѣсть и пыталися, на що Хмельницкій зсылається зъ Шведами, Ракочіємъ и зъ господарями и про що у нихъ зносины.

Писарь глянувъ на образъ Спасителя, перехрестився и за-
певнявъ, що нѣ у гетьмана, нѣ въ вѣйску запорозкому нема думки про зраду; але коли почали гомонѣти, буцѣмъ-то царь вѣддає Украину Польшѣ а Поляки заходилися пѣдсылати до Турецкого султана, до хана Крымского, до королѣвъ: Угорского и Шведского, що бѣ вкупѣ зъ ними руйнували Украину, тодѣ гетьманъ пославъ до сусѣднихъ державцѣвъ умовляти, що бѣ вони зъ вѣйскомъ запорозкимъ побраталися. „Усе отсе, мовивъ писарь, робилося не на що бѣльшь, якъ на славу, честь и хвалу великого державця. А полковникъ Антонъ зъ вѣйскомъ ходивъ проти Полякѣвъ не на те, що бѣ Ракочій сѣвъ на польскѣмъ тронѣ, а на те, що бѣ спѣльнїй вороги Поляки не воювали пѣдданкѣвъ его царской величности“.

„Вельми отсе дивує насъ, мовили пѣсланцѣ, що у гетьмана є зносины и єднанє, и сприяє до царскихъ неприятелѣвъ и безъ волѣ царской вѣнѣ ворогамъ его чинить запомогу“.

Потѣмъ пѣсланцѣ высловилися съ писаремъ и зъ сыномъ Хмельницкого и держали при нихъ промову, якъ було имъ звелено. Згадавши про колишнїй стражданя вѣры православной, пѣсланцѣ мовили: „Корона Польска вкупѣ съ князѣвствомъ Литовскимъ будуть въ пѣдданствѣ у царя, тодѣ вѣра благочестива ширитиметься и се буде на славу Бога всемилостивого а вамъ на вѣчну безсмертну славу“. Отуть-то и лежала рѣжница поглядѣвъ московскихъ и украиньскихъ на обставины того часу. Въ Москвѣ гадали, що мѣрными заходами можна забезпечити вѣру православну и незалежнѣсть народу Украиньско-русского. Въ Украинѣ навпаки думали, що такї заходы стоять найбѣльше перешкодою до меты.

Мѣжь иншимъ пѣсланцѣ, оповѣдаючи исторїю зносины, мовили, що Самбїло Богдановичъ и Тетера, бувши въ Москвѣ пѣсланцями вѣйска запорозкого, коли вже Украина пристала

до Московщины, умовилися, що бѣ. воеводы московскій були въ Переяславѣ, въ Черниговѣ и въ Нѣжинѣ. Дня 9. червня Москальвѣ покликали до Хмельницкого. Бутурлинъ промовлявъ до него такъ:

„Обѣцялися вы въ святѣй церквѣ Божѣй, по непорочнѣй христовѣй евангельскѣй заповѣди, передъ святимъ евангеліємъ, служити и бути въ пѣдданствѣ у великого державця, коритися его волѣ и слухати, добра жичити и лѣпшого шукати а по сучасному вашому почину ваша обѣцянка, ваше сприяне и шукане лѣпшого переноситься съ царскои величности до Ракочія. Нынѣ мы чуємо, що ты зъ вѣйскомъ запорозкимъ поєднався зъ ворогомъ царскимъ, съ королемъ Шведскимъ Карломъ Густавомъ а той, маючи пѣдмогу вѣйска запорозкого, багато мѣсть позабиравъ и до власнои державы прилучивъ. Ты гетьмане звелѣвъ полковникови Антону Жданову запомагати королю Шведскому. Роблячи се, ты забувъ страхъ Божій и присягу свою. Вамъ треба великому державцеви служити и дбати, що бѣ Господь Богъ зъ ласки своєї прославивъ нашего царя и зробивъ его державцемъ въ Польщѣ и въ Литвѣ и державы тѣ прилучивъ до державы Московскои. Єднатися съ такими еретиками якъ кальвины, се значить вѣдъ Бога вѣдцуратися“.

Палкій гетьманъ не ставъ пѣдлещуватися и выкручуватися такъ, якъ писарь Выговскій. Рѣчь пѣсланця московского обурила его. Вѣнъ загорѣвшися вѣдповѣвъ:

„Нѣколи я не розѣднаюся съ королемъ Шведскимъ; у насъ зъ нимъ стара дружба и згода вже бѣльше якъ шѣсть лѣтъ, коли ще мы до Москвы не приставали. Шведы люде щирі, слово свое додержують, а царь вашъ учинивъ надомною и надъ усѣмъ вѣйскомъ запорозкимъ немилосердіе: вѣнъ съ Поляками погодився та хотѣвъ насъ въ руки до Полякѣвъ вѣдати. Отъ и теперъ дѣйшла до насъ звѣстка, що царска величнѣсть зъ Вильны пѣславъ 20 тысячъ вѣйска на пѣдмогу Полякамъ проти насъ, короля Шведского и проти Ракочія. А мы якъ ще не приставали до Москвы, такъ вѣй служили и добра жичили, хана Крымского умовляли, девять рокѣвъ не давали ему руйнувати землѣ царскій, а то бѣ вони умовились зъ Ляхами руйнувати державу Московску. Все те я робивъ, служачи цареви. И теперъ мы не цураємось его высокои руки и пѣдемо воювати ворогѣвъ его, пѣдемо на бисурманѣвъ, хочъ бы

въ дорозѣ черезъ мою тугу и смерть мене постигла; для того и домовину повезу зъ собою. А що вы балакаете немовъ бы-то я Самойлови и Тетерѣ наказувавъ, що бѣ царскій воеводы були въ Черниговѣ, въ Нѣжинѣ и Переяславѣ и збирали доходы царскій, такъ сего нѣколи не бувало. Зъ Бутурлинымъ мы умовилися, що бѣ воеводы були въ самому тѣлько Кіевѣ, що бѣ усѣ сусѣднїй державцѣ вѣдали, що мы пристали до царя и що въ стародавнѣй столицѣ великихъ князѣвъ рускихъ є воевода царскій. А доходы у насъ не великї, що зберемо, те и роздамо на пѣсланцѣвъ та на потреби вѣйсковї. Я зъ роду вѣку не гнобивъ вѣры христїянскои, Татаре мене слухали, билися та за церкви Божї и за вѣру христїянску кровь проливали. Великому державцеви, его царскѣй величности, на усе воля: вѣнѣ монарха великїй, тѣлько отъ що мене дивує: чому бояре нѣчого доброго єму не порадять. Короною Польскою ще не оцанували, мировой до кѣнця ще не привели а вже зъ другимъ царствомъ, зъ Шведами воювати почали. Король Шведскїй умовився зъ усѣма курфїрстами, графами и вѣльными князями, що бѣ запомагали єму Римского цѣсаря воювати и 16 земель пристало до него, та коли бѣ я не поєднався зъ Шведами, такъ Поляки бѣ поєдналися зъ усѣма тыми, сѣ кимъ у насъ теперъ згода: зъ Шведами, зъ Ракочїемъ, зъ Волохами, зъ Мультанами, сѣ крымскими Татарами; насъ бы тодѣ побили, землю зруйнували, мѣста и села попалили бѣ. Вѣйско царске не швидко прийшло бы до насъ на пѣдпомогу и мы бы усѣ марно згинули. Чи тому жъ бы зарадила держава Московска!

На те Бутурлинѣ вѣдповѣвъ:

„Гетьмане, чи не соромъ Тобѣ говорити отаке? треба памятувати про Бога та про свою присягу, якъ Ты обѣцався своему державцеви служити, не лукавувати и всякого добра жичити; треба памятувати ласку царску и про оборону вѣдъ ворогѣвъ. А теперъ за пѣдмогою вѣйска запорозкого по Твоєму наказу король Шведскїй та Ракочїй позабїрали багато мѣсть у Полякѣвъ, безлѣчь всякого добра пошарпали и прилучили до своєї державы. А вы помагаете ворогови царскои величности, руйнуєте и грабуєте Корону Польску, куды обѣбрали королемъ нашего царя; вы проливаєте кровь христїянску; церквамъ Божимъ и нашимъ христїянамъ православнымъ заподѣвається така руина и велика наруга, що й слухати страшно. Стере-

жѣться, що бѣ за такій кривды вы на себе праведного гнѣву Божого не накликали. А якъ великій державецъ нашъ наступивъ на ворогѣвъ вашихъ на Польщу и на Литву та побивши ихъ зробивъ ихъ безсильными, такъ тодѣ скѣлько у васъ на-збиралося приятелѣвъ, що бѣ руйнувати, рвати и шарпати. А якъ були Поляки сильными, тодѣ нѣхто вамъ не помагавъ окрѣмъ царя нашего. Коли васъ вороги утискали, такъ Ты, гетьмане, тодѣ ласкавѣйше балакавъ съ царскими посланцами, а теперъ розмовляешь съ такою пыхою, що й мѣры їй нема. Чи не забудь Ты, якъ я зъ вѣйскомъ приходивъ до Тебе помагати вѣдбитися вѣдъ ворогѣвъ вашихъ Полякѣвъ и Крымцѣвъ? Тодѣ Ты покѣрний бувъ и показувавъ до насъ велику любовь. Добре одежу перемѣняти, а слово повинно бути незмѣннымъ. Ты самъ добре вѣдаешь кривды короля Шведского Карла Густава проти царя нашего; ихъ не то що великому державцеви, помазанникови Божому, не можна було терпѣти, але Ты, людина проста, и то бѣ не вытерпѣвъ, коли бѣ тобѣ хто за-подѣявъ таку прикрѣсть. Царь нашъ нѣколи Твоєи службы не забуде; вѣнъ и теперъ ласкавый до Тебе, шанує Тебе и напередъ на ласку его сподѣвайся, тѣлько залиши незвычайнѣи и высокѣи заходы. У царя и думки не було, що бѣ вѣдъ васъ вѣдцуратися и вѣддати на пѣдданство королю Польскому. А нѣ бы-то зъ Вильна царь хотѣвъ вырядити на Тебе 20 тысячѣвъ вѣйска, такъ не йми тому вѣры, се Тобѣ говорено, що бѣ посварити Тебе съ царемъ“.

„Я певный слуга царскѣи, нѣколи съ пѣдъ его руки не вѣдречуся; не забудь я про вашу запомогу, яку вы зробили на Дрыжиполѣ, за те и мы готовѣи полягти головами проти ворогѣвъ царскихъ; тѣлько теперъ дайте менѣ спокѣи; другимъ часомъ обмѣркувавши усе добре, дамо вамъ вѣдповѣдь, а я тяжко не здужаю а вы менѣ ще гѣрше робите; бачите, що я не маю силы розмовляти“.

Гетьманъ вѣлѣвъ накрыти стѣлъ и мовивъ до Москалѣвъ:

„Прошу васъ, сѣдайте по людскѣи чимъ Богъ пѣславъ, пѣдкрѣпѣться“. Тодѣ вѣйшла гетьманша зъ донею, почаствовали гостей и сѣли за стѣлъ. Окрѣмъ тыхъ, що обѣдали вѣ першѣи разъ, теперъ були ще Юрѣи Хмельницкѣи и Данило Выговскѣи.

Съ тои розмовы гетьмана зъ Москалями выразно знати рѣжницю мѣжь Украиною и Московщиною. Маючи однакову

мету и прямоване, вони не могли швидко зійтися и порозумітися. А головна річъ въ тому, що Москва не могла тямити, що можна бути людиною истинно рускою и разомъ людиною вѣрною, вѣрнымъ підданымъ державця и говорити правду просто. Другого дня Выговскій приѣхавъ до пѣсланцѣвъ и мовивъ:

„Панъ гетьманъ звелѣвъ повитати васъ на добрый-день и спытатися, чи здорові? А коли вчера вамъ не выгѣдно було, не майте того за эле; гетьманъ вельми не здужае; порадувався лишень тому, що вы въ его хатѣ хлѣбъ-сѣль ѣли, выбачте ему, що вѣнъ въ тяжкѣмъ своѣмъ недузѣ розмовлявъ зъ вами зъ запаломъ; вѣнъ теперъ зъ своєї туги на усѣхъ гнѣвається; така уже въ него вдача и насъ усѣхъ лае, часомъ за яку будь дрѣбницю такъ розгнѣвається, що й пѣдступити до него не можна“.

Пѣсланцѣ зновъ почали вывѣдувати у писаря, ласкали его и мовили:

„Писаре, Иване Выговскій! памятуй ласку до себе царя нашего, служи и роби ему вѣдъ широго сердца, не лукавнуй, не ошукуй, а твоєи службы царь не забуде“.

Писарь покористувався зъ сего и наговоривши Москалямъ всячины про свою вѣрнѣсть, додавъ: „Я гетьмана и полковникѣвъ пѣдкрѣпляю и вѣдъ зрады вѣдводжу, а въ ознаку, що я певный и вѣрный пѣдданный, одружився я зъ донькою Богдана Статкевича, чоловѣка благочестивого и християнської вѣры; в у него маєтности въ Оршѣ, нехай бы царь велѣвъ тѣ маєтности поодавати менѣ та моѣй жѣнцѣ, а я ему слуга вѣрный до вѣку; якимъ почавъ служити, такимъ буду и до вѣку. Та жь царь показувавъ свою ласку часомъ до такихъ шляхтичѣвъ, що ему не служили“.

„Нашъ милосердный царь, вѣдмовили пѣсланцѣ, каждого милуе и жалуе по заслужѣ“.

И зновъ стали вони вымагати, що бѣ гетьманъ переслухавъ ихъ; бо есть у нихъ ще инші справы.

Не було ще вѣдъ гетьмана вѣдповѣди, якъ довѣдалися пѣсланцѣ, що до него прибувъ пѣсланецъ шведскій а потѣмъ и вѣдъ Ракоція. Цѣкаво стало Москалямъ довѣдатися, чога вони приѣхали и про що балакали; отъ и заходилися Москалѣ роспытувати гетьманьску челядь; за двѣ парѣ соболѣвъ пѣд-

купили писарчукѡвъ зъ гетьманьскои канцелярїи; але певного нѣчого не довѣдалися. Тодѣ вони зновъ до писаря. Выговскїй запевнявъ ихъ, що бѡльшь нѣ про що не було розмовы, лишець про любовь та приязнь зъ вѡйскомъ запорозкимъ. Дня 13. червня пѡсланцѣвъ московскихъ покликали зновъ до гетьмана.

Гетьманъ балакавъ зъ ними по украиньски, Москалѣ не гараздъ розумѣли мову и розмову гетьмана, переказували цареви съ помылками.

Спершу гетьманъ прохавъ, що бѣ царь не ймивъ вѣры тымъ, що пащекують на него и на козакѡвъ, а потѡмъ мовивъ вѡнъ:

„А про те, що мы потоваришували зъ Шведами та зъ Ракочїемъ, то се мы вчинили зо страху, бо Поляки задавали намъ велику думку; вони запевнили насъ, клянучись, що царь вертає Украину Польщѣ. Та ще й на те мы такъ зробили, що бѣ Ляхи на нашу голову не повдналися зъ Шведами и зъ Ракочїемъ. Мы нѣколи не бажали и не бажаемо, що бѣ вони панували надъ Польскою Короною. А царь нехай бы помирился зъ Шведами. Мы сподѣваємось, що Шведъ згодиться на мирову, а коли нѣ, тодѣ мы вже зъ Шведами иншимъ заходомъ будемо орудувати. Теперъ треба довести до кѡнца справу съ Поляками; треба зъ двоухъ бокѡвъ налягати на нихъ; царске вѡйско зъ одного боку, а шведске зъ другого, та й бити ихъ, ажъ доки не знѣвечимо й не давати имъ еднатися зъ иншими державами. Мы певнїй, що хочъ вони й wybierали царя на короля Польского, та се тѡльки такъ на словахъ, а справдѣ воно нѣколи такъ не станеться. Се вони выдумали лукавнуючи, що бѣ доки живе король Янъ Казимиръ, имъ утихомирится, набратися силы, поеднатися зъ иншими державами та тодѣ й спротивитися. Є свѣдоцтво, що доводить ихъ лукавноване: ото листы ихъ до Турецкого султана; я тї листы пѡславъ до царя черезъ мого пѡсланця Федора Коробку“.

Проти такои правды трудно було Москалямъ змагатися. Окольникїй нагадавъ, якъ пѡдчасъ походу року 1655 у купї зъ Бутурлинымъ, Хмельницкїй не велѣвъ добувати Бутурмомъ Гусятинъ и Львѡвъ. „Тодѣ мовивъ вѡнъ; казавъ ты, що коли бѣ пристали до царя, не то що Поляки, а хочъ бы бисурмане або жиды, такъ не треба ихъ утискати, а треба оберегати и оберталися зъ ними ласкаво; Ты ще тодѣ указувавъ на короля

Шведского, що вѣнъ, добуваючи мѣста польскій, не штурмувавъ ихъ, не паливъ сѣль, не убивавъ и не забиравъ въ полонъ людей и не зневажавъ тыхъ, що доброхѣтъ пѣддавались. А те-перь, Поляки самі бажать пристати пѣдъ руку царя, та черезъ ваші утиски и зневолюване доведеться имъ пѣддатися королю Шведскому або Ракочієму. Отъ и „Черкасы“, съ полку Ивана Нечая, шляхтѣ чинять опустошеня, що на вѣки заприсягли цареви“.

Хмельницкій на те вѣдповѣвъ:

„Я не на те не велѣвъ мѣстѣ штурмувати, що бѣ обере-гавъ Полякѣвъ, а черезъ те, що по тыхъ мѣстахъ багато було православныхъ христіянь. Гадавъ я, що бѣ справити головну рѣчь: розбивши вѣйско кварцяне и гетьманѣвъ, рушати далѣ на Польшу, позабирати тѣ мѣста, де Поляки живутъ и повер-нути ихъ на пѣдданкѣвъ царя; отже не схотѣли тодѣ мене послухати, бѣгли за шарпаниною та за користю ганялись. Той выкупъ, що я взявъ зо Львова, я весь роздавъ на убогихъ козакѣвъ а самъ нѣчогѣсь не покористувався. Та я хочъ бы зъ Божою волею, то й тодѣ бѣ не велѣвъ православныхъ хри-стіянь убивати зъ гармать“.

А що до Нечая, то Хмельницкій вѣдповѣвъ, що вѣнъ про те нѣчого не вѣдає, пѣшле розвѣдати и велить покарати вино-ватыхъ.

Розмова перейшла на инші речі, дрѣбнѣйші. Мѣжь иншимъ пѣсланцѣ вымагали, що бѣ гетьманъ давъ въ Кієвъ дворища, де бѣ оселялися стрѣльцѣ московскій. Украинцямъ се було не по серцю; вони вельми не хотѣли, що бѣ на ихъ землѣ сели-лися Москалѣ, котрі зъ ними вельми рѣжнилися звичаями.

„Трудно се зробити, мовивъ Хмельницкій, на чужѣй землѣ селити, се значить знехтувати, зломати право“.

Писарь потакавъ гетьманови и мовивъ: „Коли стародавній дворища, які понадавано вѣдъ колишнихъ князѣвъ Рускихъ и королѣвъ Польскихъ церквамъ або власні дома и грунты козакѣвъ, чи мѣщанъ, повѣдбирати, то зъ сего выйде страшенна бѣда. Коли бѣ намъ не наробити того, що Поляки накопи, вѣдѣбравши у гетьмана стародавну его маєтнѣсть Суботово. За сю кривду и досі кровь леться“. „А мы не надивуємось, мовили Москалѣ, якъ се воно у васъ такъ, що вы не тѣлько своимъ челядникамъ будуете хаты, але собакамъ даєте конуры,

конямъ конюшнѣ, худобѣ стайнѣ, а нашего царя ратнымъ людямъ нѣде голову схилити. Бога вы не боитесь и сорому у васъ нема. А тобѣ, писарю, и тобѣ осауло, не годилось бы доточувати гетьманску рѣчь и говорити такъ голосно, се звычай людей непотрѣбныхъ“. Гетьманъ, що бѣ спинити таку розмову, мовивъ:

„Въ Кіевѣ я вже давно не бувъ; нехай же я подумаю, якъ его зробити, та й оповѣщу Васъ тодѣ черезъ писаря та черезъ осаула“. На другій день Выговскій прохавъ пбсланцѣвъ выбачити его и мовивъ:

„Не ремствуйте на мене за те, що вчера вѣдъ мене чули, такъ менѣ гетьманъ велѣвъ, безъ его волѣ не можно менѣ було такого казати. Найбѣльше усѣхъ въ тѣй справѣ шкодить осаула Ковалевскій; вѣнъ передъ гетьманомъ сперечається зо мною. Треба вамъ щось ему подарувати, що бѣ вѣнъ въ тѣй справѣ не шкодивъ“.

Черезъ писарчукѣвъ гетьманьскои канцелярїи Москалѣ таки дещо выпытали и доносили царю, що гетьманъ зъ Ракочіемъ умовилися на тому, що бѣ усѣ украиньскій мѣста по рѣку Вислу, де жили украиньскій люде и були церкви православнїи, прилучити до мѣстѣ вѣйска запорозкого, котре лишиться пѣдъ рукою царя. Ракочій хоче стати королемъ Польскимъ та гетьманъ проти того: гетьманъ бажае, що бѣ нѣ король Шведскій, нѣ Ракочій Польскимъ королемъ не звалися и що бѣ Польщѣ зовсѣмъ не було, немовъ бы й вона нѣколи не истнувала; а землѣ польскій подѣлити промѣжь себе за вѣйсковїи выдатки, якъ кому зручнѣйше. Ракочій на се не пристае, а король Шведскій зовсѣмъ здасться на волю гетьмана.

Лишаючись вѣрнымъ до царя, гетьманъ повиненъ бувъ показати козакамъ, що бѣ вони вѣдцуралися вѣдъ Ракочія. Окрѣмъ того мусивъ вырядити козакѣвъ на запомогу Польщѣ. Але въ останнѣмъ разѣ вѣнъ черезъ писаря просивъ дозволу пбслати до короля Шведского, що бѣ звести его на мирову съ царемъ и примусити его поступитися цареви а потѣмъ повернути зброю на знѣвечене Польщи. Не судилося ему довѣдатись про вѣдповѣдь уряду московского.

Въ червнѣ до Чигирина зновъ приѣхавъ Беніовскій съ каштеляномъ смоленьскимъ Людвикомъ Евлашевскимъ. Въ наказѣ Беніовскому дане було повне право умовитися съ Хмель-

ницкимъ, списати актъ и приложити до него печатки обохъ сторѣнь. Король за себе и за Рѣчь-Посполиту обѣцявся при-
няти, та свято и не порушено берегти усе те, на що умовиться
Беніовскій съ Хмельницкимъ. Вѣдъ Хмельницкого вимагали,
що бъ вѣнъ вѣдцурався Ракочія и Шведѣвъ и на першій разъ
на запомогу Польщѣ вырядивъ 10 тысячъ вѣйска.

Украиньска лѣтопись повѣдае, що король приславъ до
гетьмана листъ такого змѣсту: „Я вѣдаю, благородный геть-
мане, твоѣй розумъ и сподѣваюся, що ты вже задовольнився
пѣмстою за кривды заподѣяній народови Украиньскому. Про-
стягни жъ великодушно руку згоды и дай запомогу Польщѣ,
котра подае и котра була твоею вѣтчиною. Ты бувъ головою
причиною бѣдованя Польщи; може теперъ Шведы зъ Уграми
еѣ розѣрвуть. Я не вдаюся до марныхъ заходѣвъ, не кличу
наймитѣвъ Италянцѣвъ, Французѣвъ, Нѣмцѣвъ, а вдаюся до
тебе, до вѣйска козацкого, до всего хороброго народу Украинь-
ского. Зъ васъ почалася руина Польщи, нехай же зъ васъ по-
чнется и спасене для неи“.

Гетьманъ, вычитавши сей листъ, заплакавъ и покликавши
Бога за свѣдка, що не хоче лити крови, вславлявъ имя Яна
Казимира и обѣцявся чинити на спасене Польщи.

„Чому жъ такъ, мовили пѣсланцѣ, що не дѣждавшись ко-
місарѣвъ умовились зъ Ракочіемъ? На що Антѣнъ Ждановичъ
и Зеленьскій руйнують теперъ зъ ворогами королѣвство Польске?

Хмельницкій, якъ каже историкъ польскій, хочъ вже
и недалеко бувъ вѣдъ смерти, але не лишивъ свои навички
лукавнувати. Вѣнъ дивуючись мовивъ:

„Зъ Ракочіемъ кажете вы? Зъ давнымъ ворогомъ коза-
кѣвъ? Зъ душегубомъ мого сына? Нѣколи. Тѣ козаки, що по-
магають Ракочію, чиняте те на власну руку; вони стоятъ кары;
я, не гаючись, покличу ихъ назадъ, коли тѣльки ихъ злочинне
сумлѣне хочъ трохи ще шануе власть. Але що дѣяти: власть
гетьмана обмежована проти народной рады, не можна менѣ
нѣчого вдѣяти“.

Тодѣ комисарѣ назначили мѣжи Украины отакъ:

Вѣдъ устя Днѣстра, въ гору Днѣстромъ до мѣжи Покутя;
звѣдсѣль на пѣвнѣчь до верху рѣчки Горыни (рѣчка Горынь
була межею до самого впльву еи въ Припеть), вѣдтѣля мѣжа
йшла до Старого Быхова. Не вѣдомо, чи отся мѣжа йшла

просто по суходолу вѣдь устя Горыни, чи по рѣчцѣ Припети до вилыву еи въ Днѣпро, а потѣмъ въ гору Днѣпромъ. Здається, треба зупинитись на останнѣму черезъ те, що се разъ була бѣ природна межа, а въ друге черезъ те, що королю не було потреба вѣдмежувати козакамъ велику смугу Литвы, котра була заселена не Украинскимъ народомъ, значить, Хмельницкому не було нѣчого и вымагати сѣ. Вѣдь Старого Быхова межа йшла черезъ Днѣпро въ подовжѣ рѣчки Сожи до верху еи, або до самого Рославля; звѣдсѣль вона повертала внизъ до Чорного моря; тѣльки не вѣдомо, якъ вона прямувала и чимъ вызначалася: такъ якъ тутъ Украина межувала зъ Московщиною, то мабутъ за межу взяли тѣ самѣ, що межували колись мѣжь Польщею и Московщиною. На полуднѣ Украина межувала съ Чорнымъ моремъ вѣдь Днѣпра до Днѣстра. Такъ вызначае межи лѣтописецъ украинскій*) Историки польскій не згадують про се нѣчого, не знати, черезъ що такъ: дехто зъ нихъ може и не знавъ про се, а Коховскій хочъ и повѣдае про послаництво того часу, не мовивъ про межи хочъ бы и вѣдавъ про те, бо въ него вже бувъ такій звичай зменьшувати и промовчувати про те, що безчестило его вѣтчину; та й писавъ вѣнъ тодѣ вже, ноли Яна Казимира на свѣтѣ не було. Але межи мѣжь Польщею и Украинною дѣйсне того часу були вызначені; про се свѣдчать тодѣшній акты. Въ лѣтописи украинскѣй в дещо неясно, найпаче що до межи вѣдь Днѣстра до верховины Горыни. Ся межа була невыразною и для тыхъ, що списували сѣ; бо по смерти Хмельницкого Поляки ремствували на козаковъ за те, що вони заволодѣли краємъ мѣжь Случю и Горыню и запевняли, що захѣдній межи Украины повинній кѣнчатися Случю, а козаки навпаки: здаючись на ту саму умову, запевняли, що межею мусить бути Горынь; а про те захопили землѣ и по той бѣкъ Горыни. Тымъ часомъ Хмельницкій беручи Горынь за межу Украины, замѣрився добути и Пиньскъ, що лежить за межами Украины. Передъ тымъ, якъ приѣхавъ Беніовскій, мешканцѣ Пиньского повѣту черѣзъ свого маршала повѣтового пѣддалися Хмельницкому зъ доброю волею. Приняти нову землю Хмельницкій вырядивъ полковника

*) Ся лѣтопись каже, що межи сѣ были вызначені зъ боку Поляковъ не Беніовскимъ, а Мясковскимъ и Кисѣлемъ.

Грушу и выдавъ до Пиньского повѣту ласкавый універсалъ, котрымъ подававъ латинянамъ волю справляти богослуженѣ, затверджавъ ихъ права горожанскѣй, обѣцаяся нѣкого до грецкой релігїи не приневолювати; церковныхъ маестностей не зменшувати и не вѣднимати, коли вони були обббранї у православныхъ церковь, але заборонявъ истнувати унїи и сектамъ чужимъ. Вѣнъ затвердивъ леннїи маестности наданї королями за тыми панами, що заприсягнули на вѣрнѣсть; всѣ королѣвскїи маестности вѣнъ лишивъ на доходы собѣ и постановивъ, що такихъ маестностей нѣколи не можна буде вѣддавати приватнымъ людямъ; але тымъ, що вже орудували такими маестностями, до житя дозволивъ користуватися съ тымъ, що бѣ по смерти маестности перейшли до уряду. Вѣ загаль гетьманъ затверджавъ привилеѣ, пѣльги и суды шляхотскїи такими, якими вони були за королѣвъ Польскихъ, але лишивъ за собою право церемѣняти и скорочувати судѣвництво, що бѣ шляхта ослобонилася вѣдѣ судовыхъ выдаткѣвъ. Деякї посады горожанскїи вѣ повѣтѣ были выборными; мусивъ гетьманъ ихъ затвердити, а останнї роздававъ самъ. Полковникѣвъ назначавъ самъ гетьманъ, а вони вже становили низшихъ урядникѣвъ.

Бенїевскїи протестувавъ проти зѣднаня Пиньска зъ Украиною. Хмельницкїи налягавъ на те, що Пинчуки доброхѣтъ пристали до Украины. Умову съ Польщею пѣдписали; але затвердити еѣ и розвязати пытане про Пиньскъ лишили до трактату внерального, котрый мусивъ вѣдбутися на соймѣ. Отсю мирову Поляки звали розѣемомъ лишень. Бенїевскїи умовився съ Хмельницкимъ яко заступникъ Польщи; але король за себе и за Рѣчь-Посполиту обѣцаяся не змагатися проти того, на що умовиться Бенїевскїи. Се надавало умовѣ твердости и нестемности.

Разомъ съ польскими комисарями були у гетьмана и пѣсланцѣ хана Крымского. Гетьманъ погодився зъ Махмедъ-Гиреемъ. Обыдва народы поновили союзъ, Хмельницкїи усю смугу землѣ вѣдѣ Днѣпрового Лиману до Мїуса уступивъ ханови. Татарамъ не заборонялося переходити по степахъ и переганяти свои отары, за те вони мусили не боронити купцямъ украинскимъ плавати по Чорному морю. Умовы съ Татарами и Поляками затвердила внеральная рада.

Якоє на бенкетѣ Беніовскій знявъ рѣчь про царя и мовивъ:

„Чому вы не вѣдцураетеся вѣдъ царя Московского? Нѣколи вѣнъ не зробіться королемъ Польскимъ. Осъ поєднайтеся лѣише зъ нами, якъ рѣвнѣй зъ рѣвными и вѣлнѣй зъ вѣлными“.

Хмельницкій вѣдповѣвъ:

„Я вже одною ногою стою у могилѣ и не хочу умираючи гнѣвати Бога, зломавши присягу царю Московскому. Разъ за-присягся ему на вѣрнѣсть и лишуся вѣрнымъ, доки живый. Та й яка зъ мене, старого дѣдугана, користь королю? Отъ коли отсей мѣй сынъ Юрко стане гетьманувати, тодѣ нѣщо не шкодитиме ему прислужитися королю и вѣйсковыми вчинками придбати собѣ ласку его величности, вже жъ бакъ не шкодячи Московщинѣ; бо такъ само, якъ я и вы прилюдно обббрали царя державцемъ своимъ, та й мусимо бути ему вѣрными“.

Въ притомности пѣсланцѣвъ, Хмельницкій пѣславъ до Ждановича наказъ, що бѣ заразъ же не гаючись покинувъ Ракочія а нѣ, то похвалявся карою и казавъ, що вырядить на запомогу Полякамъ 10 тысячѣвъ вѣйска. Такій наказъ давъ Хмельницкому и царь, вступаючись за Польшу. Кермувати вѣйскомъ Хмельницкій наказавъ сынови своему Юрію, котрому було 16 лѣтъ. Се бувъ першій вѣйсковый вчинокъ Юрія.

Сталося такъ, що ледви пѣсланцѣ польскѣй выѣхали, якъ прибѣгъ гонецъ вѣдъ Ракочія, прохавъ дати швидше нову за-помогу и повѣдомлявъ, що ихъ становище вельми круте. Ко-роль Шведскій, якъ почувъ, що на Швецію напали Данчане, заразъ покинувъ Ракочія. Тымъ часомъ Ракочій довѣдався, що Поляки и Австріяки руйнують по землѣ и скрѣзь збирається вѣйско польске и похваляється напасти на него зъ заду.

Тодѣ Хмельницкій написавъ до Ракочія, що вѣйско вже вырядивъ зъ сыномъ своимъ Юріемъ. Отакимъ чиномъ обомъ ворогамъ стало можливимъ гадати, що те вѣйско веде Юрій для него. Тымъ часомъ гетьманъ наказавъ козакамъ рушати повагомъ; вѣнъ чекавъ, на чому скѣнчиться вѣйна и про всякъ случай выготовивъ собѣ вѣдговорку: коли бѣ взявъ гору Ра-кочій, то гетьманъ казавъ бы, що вѣнъ пѣславъ вѣйско, зна-чить, додержавъ умову и мае право вымагати, що бѣ и Ракочій выконавъ умову; коли жъ гору возьмутъ Поляки, вѣнъ каза-тиме Яну Казимиру, що не давши Ракочію вѣйска, вѣнъ лишивъ

ого безъ запомоги, а вырядивъ вѣйско до короля, але жь вѣйско завчасу не постигло дѣйти. Такъ воно и сталося.

Ракочій не дочекався запомоги и рушивъ назадъ, а Чарнецкій стеживъ его. Бажаючи швидше и зручнѣйше пройти, Ракочій взявъ на Волинь, але бѣля Межибожа Чарнецкій атакувавъ его зъ усѣхъ бокѣвъ. Чарнецкій бивъ его зъ заду, Любомирскій, вертаючись съ Трансильваніи, перегородивъ ему дорогу; зъ одного боку напало на него вѣйско литовске пѣдъ проводомъ Сапѣги, а зъ другого налягавъ Потоцкій съ кварцянымъ вѣйскомъ. Тодѣ козаки обурилися проти свого ватажка Антона Ждановича. Въ вѣйску козацкому прокидалася вже тодѣ суперечка мѣжь значными товаришами, людьми замѣжними, зъ якихъ були полковники, и мѣжь людьми простыми, убогими. Годота спостерегла, що отсей похѣдъ не зъ волѣ царя Московского и покористувалася симъ яко приводомъ до колотнечи. Натовпъ оточивъ Ждановича и иншихъ урядникѣвъ и гукавъ на нихъ: „Вы дбаете Ракочію королѣвства. Не треба намъ Ракочія! Жадного короля мы не хочемо знати. Маємо царя, котрому мы хрестъ цѣлували“. Натовпъ такъ розъярився, що похвалявся вбити Ждановича и самовѣльно розѣйшовся. Поляки мовили, що козаки розѣйшлися и лишили Ракочія черезъ те, що Хмельницкій нишкомъ звелѣвъ имъ такъ зроби́ти. У слѣдѣ ихъ, боячись гетьмана, повтѣкали и Семигородскій Русини. Марне Грондскій побѣгъ за ними и силкувався усовѣстити ихъ.

„Повѣдайте своему князеви, що вже теперъ годѣ гадати про бѣй, мовивъ Ждановичъ, а треба шукати якогось иншого спасеня. Князь нѣчого лѣпшого не змѣркуе, якъ покинути усю зброю, та задалегѣдъ зъ своими недобитками до насъ на Украину утѣкти. А у насъ молодцѣвъ багато, проведуть его до господы“.

Вѣйско козацке спокѣйно рушало на Украину: Поляки бачили его, але не стежили. Ждановичъ и урядники, що були зъ нимъ, пѣшли за вѣйскомъ. У купѣ зъ Антономъ Ждановичемъ пѣшовъ на Украину и Юрій Немиричъ: вѣнъ бѣля Варшавы приязно попрощався съ королемъ Шведскимъ и зновъ приставъ до козакѣвъ не годячись на ту голосну, але рокову справу, яку вѣдбувъ вѣнъ уже по смерти Богдана Хмельницкого. Бачивши неминучу погибель, Ракочій переполошився и вырядивъ гонця до Чарнецкого прохати згоды.

Чарнецькій вѣдповѣвъ :

„Нехай спершу зупиниться втѣкати и почекає насъ усѣхъ: тодѣ зъ голыми шаблями побалакаємо зъ нимъ и про кривды и про згоду. Огидливо Уграмъ купувати миръ, а Полякамъ продавати згоду. Нема що балакати про золото, коли въ рукахъ залѣзо“.

Ласкавѣйшими були Потоцкій и Любомирскій: вони згодились на переговори и наказали Чарнецкому на велику его прикрѣсть, що бѣ вѣнъ бѣльше не нападавъ на ворога: дня 23. липня зложили умову. Ракочій вѣдрѣкся вѣдъ замѣрѣвъ своихъ; вернувъ усе награбоване и обѣцявся заплатити за выдатки на вѣйску цѣлый миліонъ золотыхъ та до того роздарувавъ проводаторамъ 200 тысячъ золотыхъ; отъ за се то вони и пощадили его, бо тодѣ польска скарбница була порожна, а въ кишеняхъ панськихъ ажъ гуло. Поляки взяли на себе обовязокъ оберегати Ракочія вѣдъ Татаръ, що поспѣшали до нихъ на за-помогу. Але на 8. день пѣсля умовы ханъ зустрѣвъ зъ великою ордою Ракочіевыхъ недобиткѣвъ, кинувся на нихъ и такъ розбивъ, що Ракочій съ пяти сотками, а хто каже съ чотырма, а инші повѣдають, що тѣлько съ трема сотками ледве-ледве утѣкъ вѣдъ полону; спасла его едине ласка Любомирского. Головный командантъ Ракочія, Кимені, попався въ полонъ. Але и на землѣ власной Ракочія не минула пригода: Турецкій двѣръ зсадивъ его зъ князѣвства; пѣддані Ракочія тѣшилися зъ сего, бо черезъ те, що вѣнъ напавъ на Польшу, вони потерпѣли велику руйну вѣдъ Полякѣвъ и вѣдъ спѣльникѣвъ ихъ Австріякѣвъ: Користуючись побѣдою, Янъ Казимиръ вернувъ собѣ Кракѣвъ.

Тымъ часомъ пѣдходило нове вѣйско козацке, що вырядивъ Хмельницкій пѣдъ проводомъ козацкого гетьмана недолѣтка, сына свого Юрія. И тутъ, якъ и въ вѣйску Ждановича повстала сварка мѣжь значными и простыми козаками. Козаки довго не знали за певне, куды ихъ ведуть. Казали, що вони йдуть проти Татаръ. Такъ воно й було: хочъ гетьманъ и бажавъ запомогти Ракочію, коли буде нагода, але Татаре, яко спѣльники Полякѣвъ, были ворогами Ракочія. Тодѣ саме вѣхавъ гонецъ царя Московского, дворянинъ Иванъ Желябужскій, зъ листами до Ждановича и до Ракочія. Ждановичеви велено покинути Ракочія и Шведѣвъ и вертати на Украину; а Ракочія

царь умовлявъ зупинити ворожі вчинки въ Польщѣ. Гонецъ московскій доносивъ, що коли вѣнъ приѣхавъ на Украину, такъ нѣякъ не мѣгъ допытатися, де перебуває Ракочій и зъ нимъ полковникъ Ждановичъ, черезъ що вѣнъ, гонецъ, ѣхавъ навманцѣ по Подѣлю и дня 10. липня бѣля Капустинной Долины побачивъ вѣйско козацке выряжене Хмельницкимъ. Гонецъ домагався, що бѣ его провели до Ракочія. Генеральный осаула Ковальскій именовъ наказного гетьмана Юрія Хмельницкого запевнявъ гонця, що нѣхто не вѣдає, де Ракочій; але є чутка, що Поляки вдерлися въ землю Ракочієву и полонили его матѣрь, то мабуть чи не дома вже Ракочій; але провести туды его, гонця, не можна черезъ те, що Татаре воюють Волохѣвъ и въ землю Ракочія нема провѣзду. Вони умовляли Желябужского вернуться и тамъ чекати певной звѣстки. Гонецъ послушавъ и въ Корсунѣ довѣдався, що те козацке вѣйско, що було зъ Ждановичемъ, розбѣшлося; тодѣ вѣнъ, що бѣ выконати царску волю, зновъ рушивъ шукати Ракочія. Дня 20. липня вѣнъ зновъ зустрѣвся зъ вѣйскомъ козацкимъ и зновъ налягавъ, що бѣ провели его до Ракочія. А Ракочій бувъ тодѣ бѣля Межибожа за 35 верстовъ вѣдъ козацкого табору. Гонцеви повѣдали, що Ракочій въ неволѣ у Полякѣвъ, а Татаре долягають забрати его до себе въ руки; тымъ-то ѣхати до него не можна. Отуть 22. липня гонецъ бачивъ колотнечу въ козацкому таборѣ. Наказный гетьманъ, генеральна старшина, осаула Ковалевскій, та полковникъ миргородскій, Грицько Лѣвеницкій, бажали вести вѣйско дальше проти Полякѣвъ, що бѣ выручити Ракочія; але козаки зъ рѣзныхъ полкѣвъ прийшли натовпомъ до гетьманьской катраги и гукали: „Вы казали, що мы йдемо проти орды; мы гадали, що йдемо обороняти Украину; довгий часъ стоимо въ степу, усѣ запасы поѣли, а вы тянете насъ Польщу воювати. Нѣ сѣ чимъ намъ ити, харчѣвъ у насъ нема, зголоднѣли мы та й не пѣдемо безъ наказу царского. Буде зъ васъ и того, що вѣйско, выряжене зимою зъ Антономъ Ждановичемъ, розбрелося. Тодѣ казали, що вѣйско иде по царскому наказу, а вышло не те: Антѣнъ привѣвъ вѣйско до Ракочія та, помагаючи ему добути Польске королѣвство, усе вѣйско згубивъ. Мы теперъ тямимо, що вы идете не воювати, а короля собѣ шукати, та Ракочія вѣдъ Татарѣ обороняти. Намъ нѣякого короля не треба, маємо царя, мы ему хрестъ цѣлували“.

Осаулы почали були проганяти вѣдъ гетьманьскои катряги козакѣвъ и вымагали, що бѣ вони, по наказу гетьмана збиралися дальше вѣ похѣдъ. Тодѣ козаки почали гукати: „Вы насѣ не бийте и даремно не пхайте, усе вѣйско тои думки, що й мы безѣ наказу царского не пѣдемо воювати Польщи. Мы хрестѣ цѣлували цареви, а и доси робимо тѣлько на васѣ. Вы нашими головами користѣ собѣ заробляете. Теперѣ мы хочемо служити не вамѣ, а тому державцеву, якому хрестѣ цѣлували. Вашу правду до царя мы бачили: коли вамѣ круто вѣдъ Полякѣвъ, тодѣ вы до царя, а коли царѣ оборонитѣ и вамѣ попросторнѣйшае, коли вы розжилися, такѣ вамѣ захотѣлося панувати, вы и выбираете собѣ короля невѣрного. А намѣ окрѣмѣ царя, якому мы заприсягли, нѣякого иншого короля не треба и мы звѣдсѣль сѣ табору безѣ царской волѣ не пѣдемо воювати Польщи!“ Пѣсля сего одна товпа козакѣвъ прийшла до Желябужского и мовила до него: „Ты царскѣй пѣсланецѣ и йдешѣ до великого державца, роскажи ему про всѣ нужды нашѣ, про все те, що самѣ чувѣ и бачивѣ, и чому мы безѣ царского наказу не йдемо на Польшу“.

Потѣмѣ наказный гетьманѣ приславѣ до Желябужского писаря Захара. Захарѣ мовивѣ гонцеву: „Гетьманѣ наказуе тобѣ, що бѣ ты швидше выѣздивѣ звѣдсѣль. Мы самѣ не тямимо, що зѣ нами станеться. Орда и Ляхи близько; остерѣгаємося и Ракочѣя, що бѣ часомѣ вѣнѣ, давши Татарамѣ за себе выкупѣ, самѣ на насѣ не напавѣ. А вѣ вѣйску нашому незгода. Гетьманѣ дасть тодѣ двоухѣ проводирѣвъ, рушай собѣ до Чигирина“.

Гонецѣ царскѣй перебрався вѣ мѣстечко Бузуѣвку и тамѣ чекавѣ, що буде дальше. Дня 27. липня у Бузуѣвцѣ зробився переполохѣ: довѣдалися, що Ракочѣеве вѣйско розбила орда, а самого Ракочѣя Ляхи полонили та й повели кудусѣ. Казали, що вѣнѣ умовився выкупитисѣ, але за скѣлько, того не вѣдомо. Казали, що орда, знѣвечивши вѣйско Ракочѣя, иде на козакѣвъ. Украинскѣй мѣста и мѣстечка, якѣ повѣдавѣ царскѣй гонецѣ, не були добре укрѣпленѣ. Половина вѣйска козацкого розѣйшлася, а друга зѣ наказнымѣ отаманомѣ рушила до Бѣлои Церкви сподѣваючисѣ татарского нападу. Желябужскѣй поѣхавѣ до Кѣва; тутѣ вѣнѣ бачився зѣ Ждановичемѣ. Ждановичѣ ему повѣдавѣ, що на помѣчь до Ракочѣя звелѣвъ ему ити гетьманѣ

Богданъ Хмельницкій. Въ Кіевѣ Желябужскій почувъ, що Хмельницкій умеръ, роспытався подробиць про долю Ракочія и 13. серпня выѣхавъ назадъ до Москвы, дѣставши на те царскій наказъ. Вертаючись по дорожѣ, вѣнъ чувъ вѣдъ козакѣвъ и мѣщанъ, що гетьманьскимъ керманемъ вони не задовольнені и добре бъ було, коли бъ царь вырядивъ своихъ воеводъ, правити Україною. Певна рѣчь, що такъ ему говорено, абы сказати що nebude ему приятне.

День смерти Хмельницкого сучасники вызначають не въ одно. Писарь Выговскій въ листѣ до путивельского воеводы Зюзина каже, що гетьманъ померъ 27. липня. Лѣтопись Самовидця повѣдає, що Богданъ вмеръ „о усненіи св. Богородицы“. Вѣдповѣдно сему и инші лѣтописецѣ украинскій, які писали вже пѣзнѣйше, яко день смерти Богдана Хмельницкого вызначають 15. серпня, показують навѣтъ годину, коли вѣнъ умеръ, се бъ то въ полудни. Уже жъ нѣкому бѣльшь, якъ Выговскому найлѣпше було усе вѣдомо: мабутъ гетьманъ при нему и спустивъ духъ. Вѣдповѣдно Выговскому и гонецъ царскій Желябужскій, що перебувавъ тодѣ въ Кіевѣ, показує той самый день смерти гетьмана, про що его заразъ повѣдомили козаки. Чудно тѣлько, що така подѣя, що стрясла всю Украину, не врѣзалася запевно въ память сучасникѣвъ.

Богданъ умеръ въ Чигиринѣ. Оденъ лѣтописецъ свѣдчить, що, вмираючи, гетьманъ мовивъ: „Не хочу я лежати въ Чигиринѣ. Чигиринъ довго бувъ пѣдъ панованемъ ворогѣвъ народу Украиньского, поховайте мене въ Суботовѣ, я придбавъ его кервавою працею, та потѣмъ его у мене вѣдняли, за те выбухло полумя вѣйны и вызволило Украину“.

Останки вызволителя Украины поховали 23. серпня въ Суботовѣ. За народными хлипанями не чутно було церковного похорону. „То не вѣтры осѣнній бушували въ дубровѣ, спѣвається въ сучаснѣй думѣ, то плакали та голосили козаки, ховаючи батька свого старого Хмельницкого“. На похоронахъ бувъ пѣсланецъ Яна Казимира, що приѣхавъ умовляти, що бъ повднати Польшу зъ Україною: вѣнъ зъ великою шанюю провѣвъ гетьмана до могилы. Домашній секретарь Хмельницкого на похоронѣ державъ промову по польски. Домовину постановили въ мурованѣй церквѣ, збудованѣй коштомъ самого гетьмана.

Але марне хто теперъ побажавъ бы знайти ёго могилу: передомъ Чарнецкій, захопивши Суботѣвъ звелѣвъ выкинути на наругу кѣстки чоловѣка, що боровся такъ завзято проти своєвольства шляхоцкого.

Перекладъ Ѡ. В.

К О Н Е Ц Ь .

ДОДАТКИ

до 4. видання монографіи М. Костомарова
„БОГДАНЪ ХМЕЛЬНИЦКІЙ“.

Коли вже друкувалося се виданє, до рукъ автора дѣйшла книжка, надрукована по російски въ Лицку докторомъ Манделькерномъ, про котру авторъ чувъ давно вже, та не мѡгъ роздобути єѡ въ Росіи. Книжка ся: „Богданъ Хмельницкій, оповѣданє жида-сучасника самовидця про подѣѡ на Украинѣ за 1648—1653 роки“, надрукована другимъ виданємъ въ Лицку въ 1883 роцѣ, Въ нѣй роскидано чимало цѣкавыхъ звѣстокъ, котрыхъ немає въ звѣстныхъ до того жередахъ. Не маючи змоги залучати єї звѣстки въ надрукованій вже утвѡрѣ, авторъ вважає пригѡднимъ выбрати найбільше цѣкаві и важнѣйші звѣстки и помѣстити ихъ въ приложѣ, показуючи стороны сеи монографіи, згѡдно тымъ подѣямъ, про якѣ ведеться оповѣданє*).

Т. I., ст. 42, ряд. 14. Жидъ-сучасникъ, Натанъ-Гановерь (на сторонѣ 18), оповѣдає, що въ Чигиринѣ тримавъ оранду жидъ Захаръ Сабиленьскій, котрый те жѣ намовлявъ хоружому Конецьпольскому на Хмельницкого. Хоружій спытавъ сего жида наивнымъ тономъ: „Адже ты господарь сего мѣста, скажи менѣ, хто саме тутъ богатырѣ?“ Вѡнъ мавъ на думцѣ навести на нихъ наклепъ, що бѣ такимъ побытомъ вымагати у нихъ бѡльше грошей. Захаръ назвавъ ему богатырѣвѣ, згадавши при сему й про надто велике богатство Хмеля. Почувши про него, хоружій сказавъ: „Не дурно батько заповѣдавъ менѣ про сего шкодливого чоловѣка—та й справдѣ, вѡдки взялось у него таке велике богатство. Певне, що вѡнъ пограбувавъ моихъ пѡдданныхъ, що живутъ въ моихъ маєткахъ, то значить, все те має“. Хоружій силомѡць вѡднявъ у Хмеля хутѡрѣ зо всею худобою, котрои було кѡлька сотъ штукъ, а се складало коло половины єго добра“.

*) Тутъ показані стороны сего перекладу.

Такимъ побытомъ грабунокъ хутора жидъ приписуе не Чаплинському, а самому Конецьпольському, по намовъ одного жида. Може се помильний переказъ подѣвъ съ Чаплинскимъ, а може й справдешня подѣва, що була ранѣйше сварки съ Чаплинскимъ. Дальше Гановерь оповѣдає, наче бѣ то Хмельницкій, на вѣддяку Конецьпольському, подѣвѣвъ на него Татарь, а потѣмъ якось проговорився про се, гуляючи съ козаками. Ось що переказуе Гановерь (ст. 20). Разъ якось сидѣли козаки, Хмель съ приятелями, у жида-орандаря, и пиячили. Хмель обернувся до своихъ приятельѣвъ: „А се я вѣддячивъ панови за те, що вѣнъ пограбувавъ мою худобу!“ И росказавъ имъ докладно все дѣло. А жидъ, що за другимъ столомъ займався своими рахунками, чувъ се и выказавъ панови. Тодѣ той забивъ Хмеля у заковы и кинувъ въ темницю, маючи на думцѣв скарати его на горло. Въ Чигиринѣ жь живѣ другій жидъ, Якѣвъ Собиленьскій, приятель Хмеля; вѣнъ порадивъ ему, що бѣ приятель взяли его на поруки, а потѣмъ, що бѣ Хмель пѣшовъ до костела, вшавъ до нѣгъ панови и благавъ у него помилуваня, що, мовъ, жидъ наклепавъ на него по злобѣ, а приятель нехай засвѣдчатъ правдивѣсть его слѣвъ. Хмель такъ и зробивъ и панъ на сей разъ вызволивъ его“. Мабуть, ся подѣва съ Татарами есть та сама, про яку оповѣдається въ моѣй монографіи на ст. 40. Може й справдѣ, що тодѣ вперше Хмельницкого арештувавъ самъ хоружій. Дальше Гановерь оповѣдає (ст. 21), що Конецьпольскій и вдруге арештувавъ Хмельницкого. Се, мабуть, та подѣва, про котру у мене оповѣдається на ст. 43, а може й та, про яку рѣчь на ст. 51, або жь, вѣрнѣйше, жидъ перепутавъ сѣ двѣ подѣвы въ одну, а тымъ бѣльше, що вѣнъ згадує про якогось тысяцкого, котрому велено було скарати Хмельницкого, а той вызволивъ его, ще й самъ приставъ до него. Се не хто иншій, якъ Кречовскій, котрому козацкій комисарь Шембергъ доручивъ тримати Хмельницкого подѣ арештомъ, поки дадутъ звѣстку коронному гетьману Потоцкому; Кречовскій справдѣ вызволивъ Хмельницкого и потѣмъ бувъ самымъ щирымъ поборникомъ повстаня.

Ст. 78, ряд. 27. Гановерь мовить (ст. 23): „Татаре и православнїи черезъ пустынь, нетры та лѣсы выправились до польского табору; вони вырядили туды вывѣдчѣвъ, дѣзнатися про силу и численнѣсть супротивника. Вывѣдчѣ побачили, що Полякѣвъ не багато и сидять вони собѣ на горѣ та бенкетуютъ зъ музикою и танцями — переказали про се своимъ, кажучи: „Пѣдейте смѣло, мы ихъ подужаємо“. Ст. 79, ряд. 36. У Гановера (ст. 23): „Дальше вырядили вывѣдчѣвъ, вырты ямы въ тыхъ мѣсяцяхъ, куды Поляки мали бѣ тѣкати пѣсля поразки“. Ст. 82. У Гановера (ст. 23): „Прибули Татаре и православнїи черезъ лѣсы зъ обохъ бокѣвъ: зъ одного боку Татаре, зъ другого православнїи. Коли Поляки побачили, що на

нихъ нападають и Татаре, а ихъ самыхъ не багато, тымъ часомъ коли Татаръ и православныхъ бѣльше 60.000 чоловѣка, то кинулись тѣкати въ лѣсы, горы и долины, та й попали въ тѣ ямы, що загодя були повикопувані для нихъ“.

Ст. 103, ряд. 36. ГанOVERъ (ст. 25) мовить: „Въ сей смутной частъ князь Вишневецкій (нехай благословиться память его!) бувъ зъ своимъ вѣйскомъ за Днѣпромъ. Вѣнъ дуже любивъ жидѣвъ, вѣдзначався незрѣвноною вѣйсковою мужностю, але й вѣнъ зъ своимъ вѣйскомъ утѣкъ, прямуючи на Литву. Зъ нимъ втѣкло коло пяти тысячъ господарѣвъ жидѣвъ зъ своими семьями. Вѣнъ дававъ имъ пильну охорону, поки не привѣвъ ихъ до бажаного мѣсяца, напр. коли погрожало небезпеченство зъ заду, то вѣнъ велѣвъ жидамъ йти попередъ вѣйска; а якъ мали опаску спереду, то велѣвъ жидамъ йти позадъ вѣйска, що бъ воно боронило ихъ“.

Ст. 111, ряд. 38. ГанOVERъ (ст. 26—28) такъ оповѣдає про народню росправу надъ жидами въ лѣвобережній Украинѣ: „Мешканцѣ багатехъ жидѣвскихъ мѣстъ за Днѣпромъ, що були не далеко вѣдъ мѣсяца рѣзанины, якъ отъ Переяслава, Борисѣвки, Пирятина, Боришполя, Лубецъ, Ляхѣвецъ, не мали змоги втѣкти и були люто повбивані на смерть за вѣру. Зъ деякихъ живцемъ лущили шкѣру, а тѣло кидали собакамъ; деякимъ поодтинали руки й ноги и кинули на шляхъ, потѣмъ вѣздили по нихъ и топтали ихъ; деякимъ поробили багато несмертельныхъ ранъ и кинули на майданъ, що бъ вони мучилися въ передсмертному конаню, поки не повмирають; багато закопували живцемъ у землю, рѣзали дѣтей на грудяхъ матѣрокъ, багато дѣтокъ розшматовали, вагѣтнимъ жѣнкамъ розрѣзували живѣтъ, виймали недоносковъ и кидали имъ же въ лице, а дѣкотрымъ, розрѣзавши живѣтъ, впускали туды живу кѣтку и зашивали живѣтъ, а имъ вѣдрубували пучки, що бъ вони не могли вынати кѣтку; деякихъ дѣтокъ привязували до грудей матѣрокъ, деякихъ стромляли на шашликъ, шкварили на огнѣ, а потѣмъ примушували матѣрокъ вѣсти ихъ. Инодѣ вони брали жидѣвскихъ дѣтей, мостили ними улицѣ и вѣздили по нихъ. Въ загаль вони вживали всякѣ способы болѣсної смерти, побивали камѣнемъ, палили, рѣзали и душили. Татаре багато людей въ полонъ забрали, насилували замужныхъ жѣнокъ и дѣвчатъ, красивыхъ женщинъ брали собѣ на послугу, а деякихъ за жѣнокъ и пѣдложницъ. Такъ саме вони робили скрѣзь, куды тѣльки досягали, и навѣтъ съ Поляками, а переважно съ кѣсѣндами. Багато тысячъ жидѣвъ було повибивано, а дѣкѣльки сотень мусили выхреститись; пергаментовѣ заповѣди рвали на шматки, робили зъ нихъ торбы и чоботы, ремнями филактерій повязували свои ноги, а шкурятяні оправы филактерій роскидали по улицяхъ; иншими священными книжками вони мостили улицѣ, а зъ деякихъ робили клейтухи для рушницъ“.

Ст. 100, ряд. 29. Гановерь описуе рѣзанину въ м. Тульчинѣ (ст. 40—46) пѣсля рѣзанины въ м. Немировѣ, описаной нимъ на ст. 35—40. Вѣнъ приписуе се дѣло Кривоносу, великому ненавистнику жидѣвъ, зъ десятима тысячами буйныхъ заволокъ. „Въ крѣпости було 600 вѣдважныхъ воякѣвъ польской шляхты и коло двоухъ тысячъ жидѣвъ, мѣжь котрыми було те жь багато вѣдважныхъ и знающихъ вѣйскову справу. Тѣ и другѣ зъедналися въ спѣлку, що бѣ воювати зъ ворогомъ, и въ тѣмъ обоцѣльно заприсягли. Потѣмъ укрѣпили замокъ, а жидаы узброилися розмантою зброєю и, ставши разомъ съ Поляками на крѣпость, палили що разу, коли козаки наближались до неи, и багато вбивали козакѣвъ, а коли козаки повернули на втѣкача, жидаы, осмѣленѣи духомъ, кинулися за ними и вбили кѣлька сотъ чоловѣка. Козаки вдруге зѣбралися зъ селянами и городянами зъ околишнихъ мѣстъ, числомъ кѣлька десяткѣвъ тысячъ, и поставили коло стѣнъ крѣпости залѣзшѣи тараны, що бѣ зруйнувати стѣны, та й напали несподѣвано зъ страшенымъ гуканемъ, по козацкому звычайу. Коли обложенцѣ побачили се величенне вѣйско, вони дуже перелякалися и поникли, а проте стрѣльцѣ зновъ почали стрѣляти и ворогъ и на сей разъ мусивъ обернутися на втеки. Коли козаки побачили, що даремне змарнували багато часу, то задумали пѣслати дружного листа панамъ, що були въ крѣпости, обѣцяючи згоду, абы вони дали на выкупъ жидѣвске добро. Паны заразъ же згодились на таку умову; покликали до себе жидѣвъ кожного по одиноцѣ и роззброили ихъ. Коли жидаы зрозумѣли се лукавство, то хотѣли перше повыбивати панѣвъ, а потѣмъ вже битися съ козаками, бо паны зрадили бувшѣи мѣжь ними умовѣ и союзу. Але ректоръ тульчиньской академи (Ешѣботъ) гаонъ Аронъ обернувся до нихъ съ такимъ умовлянемъ: „Слушайте, мои браты и нарѣдъ мѣи, мы на выгнанѣ, розпорошенѣи помѣжь народами; коли вы пѣднимете руку на панѣвъ тутъ, то иншѣи господарѣ почувють про се и вѣдѣдѣчуть за нихъ, боронѣ Боже, иншимъ братьямъ нашимъ выгнанцямъ. То вже, поки се лихолѣте послало намъ небо, то приймѣть сю кару съ покорюю: адже мы не лучше нашихъ немировьскихъ одновѣрцѣвъ. Най Богъ Всемогучѣи натхне ворогамъ ласку до насъ! Може вони возьмутъ все нашѣ коштовнѣи речи въ выкупъ за житя“. Жидаы послухали его и понесли все свое добро на майданъ крѣпости. Лиходѣвъ козаки заразъ вступили, а головной отаманъ, князь Четвертиньскѣи, сказавъ имъ: „Ось вамъ те, що вы правили“. Козаки, забравши все жидѣвске добро, звелѣли князеви що бѣ вѣнъ всехъ жидѣвъ увязнивъ, такъ, що тодѣ житя ихъ на волосинѣ висѣло и вони не знали, яка спѣткав ихъ доля. Минуло три днѣ, болѣзно перебитыхъ жидами, и козаки почали вымагати вѣдъ панѣвъ выдачи всехъ жидѣвъ. Паны боялися, що бѣ не терпѣти за оборону

жидѣвъ, та й вытурили всѣхъ ихъ съ крѣпости. Зъ розбитымъ сердцемъ вышли вѣдти жиды. Козаки посадили ихъ въ оденъ садъ и заперли навкруги, що бъ вони не повтѣкали. Невѣльники довго тамъ пробували въ тяжкому сподѣваню. Мѣжь ними було три гаоны — Лазарь, Саламонъ и Хаимъ, котрѣ умовляли нарѣдъ освятити имя Боже и не зрадити своѣй вѣрѣ. Нарѣдъ вѣдмовивъ имъ въ оденъ голосъ словами V. книги Мойсеев. (гл. IV, 4) „Вважай, Израиле: Господь Богъ нашъ, Богъ единый. Якъ въ вашихъ сердцахъ нема иного Бога, такъ саме и въ нашихъ — тѣльки единый“. Пѣсля всего сего прийшовъ до нихъ пѣсланецъ вѣдъ козаковъ, котрый, ветромивши корогву въ землю, голосно выгукнувъ: „Хто перемѣнить вѣру, зѣстанеться живымъ. Нехай той сѣдае пѣдъ сю корогву“. Але нѣхто ему нѣчого не одмовивъ. Тричѣ вѣнъ выкликавъ и не оббравши нѣякои вѣдиовѣди, вѣнъ вѣдчинивъ браму саду, куды заразъ и сунули розлютованѣ козаки и замордували всякими смертями коло 1500 чоловѣка, мѣжь котрыми були три выше згаданѣ гаоны. Нехай Богъ пѣметить за ихъ кровь! Десять же рабиновъ козаки забили въ кайданы и правили зъ нихъ выкупу 10.000 золотыхъ. Мѣжь ними бувъ и згаданий гаонъ Аронъ, сынъ ректора львѣвской академѣи гаона Маера (най Богъ боронить его); козаки знали, що батько его дуже богатый и выкупить сына, скѣльки бъ грошей не заправили за него. Побивши жидѣвъ, козаки наважились взяти крѣпость. Тодѣ Поляки сказали имъ: „Адже жъ вы зъ нами погодились, на вѣщо жъ вы хочете бути зрадливыми?“ На се козаки одмовили: „Такъ вамъ и треба: якъ вы зрадили жидамъ, такъ и мы вчинимо зъ вами“. Стрѣльцѣ почали було стрѣляти на козаковъ съ крѣпости, але козаки спалили крѣпость, выгубили Поляковъ и забрали все ихъ добро. Убиваючи князя Четвертиньского, козаки спершу при нѣмъ знасилували его жѣнку и двѣ дочки его. Вѣнъ бувъ такѣй товстѣй, що не мѣгъ стояти на ногахъ, а все сидѣвъ, до него пѣдѣйшовъ оденъ зъ его крепакѣвъ — мѣрошникъ, буйной вдачи чоловѣкъ, знявъ шапку и глузливо сказавъ: „Що вельможный панъ звелять?“ Дальше, нагадавши ему, якъ вѣнъ мордувавъ своихъ крепакѣвъ карами и роботою, вѣнъ гукнувъ на него: „Встань геть зъ своего крѣсла, а я сяду, що бъ коверзувати надъ тобою“. Але якъ вѣнъ не мѣгъ встати, мѣрошникъ стягъ его съ крѣсла и на порозѣ вѣдрѣзавъ ему голову пилкою“.

Дальше у Гановера на 45 ст. мовиться: „Черезъ три днѣ пѣсля сего козаки пѣслали выгукувати на мѣсци рѣзанины, де лежало багато убитыхъ и раненыхъ, що хто зѣстався живой, нехай, мовъ, безъ боязни встает. И пѣдвелоса коло трѣхъ сотень чоловѣка, котрѣ полягали мѣжь трупами, що бъ такимъ способомъ спастись. Вони були стомленѣ голодомъ и спрагою, а деякѣ покрытѣ багатьма несмертельными ранами и ледве-

ледве допленталися до мѣста, слабій, утомленій, босій и голій. Православній подали имъ помѣчь и вызволили на волю. Пѣсля тульчинской рѣзанины козаки верталися до дому зъ великою здобычю сръббла, золота, кошторного камѣня и перлѣвъ, награбованыхъ у Полякѣвъ и жидѣвъ, зъ багатьма у полонѣ забра-ныхъ гарныхъ жѣнокъ и дѣвчатъ польскихъ и жидѣвскихъ, захопивши зъ собою и десять згаданныхъ рабинѣвъ“.

Ст. 104, ряд. 35. ГанOVERь оповѣдае (ст. 35) про те, якъ козаки вдерлися въ Немирѣвъ: „Злодѣй Хмель дѣзнавши, що багато жидѣвъ збралося въ Немировѣ, та й самъ Немирѣвъ бувъ богатый (въ сему мѣстѣ було велике благочестиве товариство, котре визначалося правосудемъ и добродѣйствомъ, и багато ученыхъ и письменникѣвъ), — вырядивъ туды одного ватажка, цѣнаivistника жидѣвъ, на чолѣ коло шести сотень узброеныхъ воякѣвъ, написавши спершу християнамъ того мѣста, що бѣ вони допомагали козакамъ. Городяне зъ великою охотою допомагали имъ всякими способами, не такъ по любви до нихъ, якъ зъ ненависти до жидѣвъ. Въ середу 20. сивана (червця) козаки наблизились до мѣста. Коли жиды побачили вѣйско, дуже злякалися, та не були цѣвнї, чи то польске, чи козацке вѣйско; про те всѣ жиды зъ жѣнками и дѣтьми, зъ сръббломъ и золотомъ выправились въ крѣпость и заперли браму, наважившись оборонятися, поки снаги стане. Козаки прихитрували поробити собѣ корогви на взбрѣ польскихъ, бо тѣльки по корогвахъ можна було одрѣзнити козакѣвъ вѣдъ Полякѣвъ. Християне, мешканцѣ Немирова, добре знали про се и сказали жидамъ: „Вѣдчинѣтъ браму, бо се польске вѣйско, що прийшло на помѣчь вамъ проти ворогѣвъ, коли вони часомъ придуть сюды“.

Жиды, бачучи польскїй корогви, думали, що тї кажуть правду, и заразъ же вѣдчинили браму. Тодѣ козаки ринули зъ шаблями на голо, та й мешканцѣ християне те жѣ були узброенї шаблями, списами, косами и колами, и багато жидѣвъ перебили, а жѣнокъ и дѣвчатъ безборонно насилували, але деякї женщины скакали въ крѣпостный рѣвъ зъ водою, що бѣ не бути опоганеными, и потопали. Багато й мужчинѣ, що вмѣли плавати, те жѣ кидалися въ воду, сподѣваючись такимъ побытомъ вызволитися вѣдъ смерти; але православнїй кинулись за ними вплавъ зъ шаблями и списами, и ѣбивали ихъ въ водѣ, а декотрыхъ зъ рушницѣ, такъ, що вода зробилася червоною вѣдъ крови убитыхъ“.

Дальше ГанOVERь (ст. 37—40) оповѣдае про долю ректора жидѣвской мѣской академїи, ученого Ехїель Михеля, котрый кинувся въ воду, що бѣ спастись, але его схопивъ православнїй и хотѣвъ убити. Рабинъ просивъ помилувати и обѣцявъ багато грошей. Его пустили; тѣльки жѣ вѣнъ не дотримавъ слова и втѣкъ зъ своею матѣрю. Его наздѣгнали на цвинтарѣ

и оденъ Русинъ швецъ зъ городянъ убивъ его разомъ зъ матрью коломъ. Зъ декотрыми гарными дѣвчатами жидѣвского роду козаки повѣнчалися силомѣць, а про двохъ, що спаслися вѣдъ насильства, ГанOVERъ подае звѣстки. Єдна заевнила козака, що вона вмѣе замовляти себе вѣдъ усякои зброѣ и предложила козакови выстрѣлити въ неи для пробы зъ рушниці. Козакъ, приймаючи слова єи за щиру правду, выстрѣливъ въ неи — и вона впала мертвою. Друга прохала козака, що бѣ вѣнъ вѣнчався зъ нею въ тѣй церквѣ, що стояла по той бѣкъ рѣчки. Вѣнъ згодився и повѣвъ єѣ туды роскѣшно убрану и зъ музиками; але тѣльки що зѣшли вони на мѣсть, вона кинулася въ воду и втонула. „Такихъ прикладѣвъ, завважае ГанOVERъ, було такого багато, що й списати не можна. Число всѣхъ убитыхъ, потопленихъ и замученихъ всякими способами въ Немировѣ досягало до 6000“. Рѣзанина ся, по словамъ ГанOVERа, була ранѣше тульчиньскои и вѣнъ каже, що хто спасся вѣдъ смерти въ Немировѣ тѣкали въ Тульчинъ.

Ст. 105, ряд. 39. Про похѣдъ Вишневецкого на Немировѣ ГанOVERъ (ст. 46—47) оповѣдае, що дѣзнавшисъ про подѣвъ въ Немировѣ, князь выправився туды на чолѣ 3000 человекъ, що бѣ вѣддячити козакамъ. „Князь клявсся, що не заспокоитьсся, поки не умые ногъ своихъ въ крови козаковъ, що зруйнували багато єго маекѣвъ за Днѣпромъ и выгнали его зъ власныхъ маестностей. Пѣдѣйшовши близько до Немирова, вѣнъ выправивъ туды кѣлька сотень воякѣвъ, котрѣ убили багато городянъ. Козаки вдались на хитрошѣ. Вони выправили городянъ просити князя, що бѣ вѣнъ приславъ декѣлька сотень воякѣвъ, наче бѣ то для обороны мѣста вѣдъ козаковъ и Татаръ, обѣцяючи разомъ зъ ними битися зъ ворогами и служити єму вѣрно и щиро. Князеви се подобалось и вѣнъ выправивъ до нихъ значныхъ панѣвъ зъ шѣстьма сотнями воякѣвъ. Городяне привитали ихъ зъ шанобою, але черезъ кѣлька днѣвъ дали звѣстку козакамъ: поспѣшайте сюды въ ноци, мы вамъ вѣдчинимо браму. Такъ и було зроблено — и всѣхъ панѣвъ поперебивали въ постели. Городяне дали ще козакамъ великѣ грошѣ, що бѣ вони лишилися обороняти мѣсто вѣдъ другого нападу панѣвъ и козаки на се згодились. Дѣзнавшисъ про сю халепу, Вишневецкѣй вжахнувся и вже бѣльше не посылавъ свого вѣйска въ Немировѣ, поклавши вѣддячити козакамъ въ иншихъ мѣсяцахъ“.

Ст. 107, ряд. 32. Про здобуте Полонного ГанOVERъ (ст. 49) оповѣдае такъ: „У вѣвторокъ 1-го дня, мѣсяця ава (серпня) прибули Татары и козаки, що бѣ обложити Полонне и навели гарматы проти мѣста, де булѣ паны и жида. Але стрѣльцѣ почали стрѣляти сѣ крѣпости и не давали наблизитисъ до мѣста; тамъ було коло двохъ тысячъ шляхоцкого вѣйска, жидѣвъ же було 12.000, мѣжь ними були люде вѣдважнѣ, та й саме мѣсто було дуже укрѣплене подвѣйною крѣпостою и оточене навкруги

водою. Треба було обороняти тільки той бѣкъ крѣпости, де жили Русины. Паны поставили свое вѣйско съ хлопѣвъ саме съ того боку, де треба було найбѣльше пильной обороны; але сѣ саме оборонцѣ мѣста сталися погубителями его, бо се були православнѣй хлопы, звѣстнѣй пѣдъ назвою гайдукѣвъ, котрѣ опѣселя те жѣ пристали до бунтѣвникѣвъ. Въ середу 2. серпня вороги опанували обома мѣстами, котрѣ оборонялися православными, а тодѣ хлопы разомъ зъ мешканцями тамошними пристали до козакѣвъ, що бѣ воювати укрѣплене мѣсто, де були паны и жидаы. Бѣй точився цѣлый день въ середу, а въ четверѣ козаки удалися съ покликомъ до польскихъ хлопѣвъ, що стояли на крѣпости. „Адже жѣ мы крѣвнѣй браты, на вѣщо жѣ вы помагаєте панамъ проти насъ. Чи не красше вамъ служити намъ, нѣ жѣ служити чужовѣрцямъ?“ И справдѣ хлопы заразъ же зрадили панамъ. Удаючи, нѣ бы то вони буються съ козаками, вони тымъ часомъ дали змогу козакамъ приставити драбины до крѣпости и опанувати нею того жѣ дня въ четверѣ, такъ, що въ одну мить кѣлька тысячъ Русинѣвъ зъ мечами на голо опинилися середъ мѣста и почали бити людей. Коли паны и жидаы побачили, що ихъ зустрѣнуло лихо и що крѣпость опановано, то паны кѣннѣй кинулися тѣкати у другѣй бѣкъ, а бѣдныхъ жидѣвъ, числомъ коло десяти тысячъ, котрыхъ вартовѣй не пускали тѣкати, перебили всѣхъ. Вони падали пѣдъ ножемъ ворога безъ жадного супротивенства и коли напр. якѣй козакъ вдерався въ дѣмъ, де було навѣтъ кѣлька сотень жидѣвъ, вони не давали вѣдѣчи и вѣнъ оденъ побивавъ усѣхъ“. Дальше Гановѣръ оповѣдае про погибель въ Полонному ученого богослова Самсона зъ Острополя, до котрого що дня зъявлявся ангель учитель. Вѣнъ въ сѣнатозѣй проповѣдувавъ покуту, але се не помогло. Коли вороги вдерлися въ мѣсто, вони въ сѣнатозѣй перебили всѣхъ „великихъ ученыхъ, що повдягалися въ саваны и талесы и щиро молилися“. Кѣлька сотень зрадили своѣй вѣрѣй и ихъ лишили живыми, а кѣлька сотень Татаре у полонъ забрали. Дальше (ст. 56—58) Гановѣръ оповѣдае про панѣчный лякъ, що опанувавъ всѣма жидами въ оклицѣ: „Мы не були безпечнѣй вѣдъ тутешнихъ мешканцѣвъ православныхъ — и всѣ кинулися на втѣкача. Хто мавъ коня и вѣзъ — тѣкавъ мерщѣй, а хто й не мавъ, хочъ и було бѣ за що купити, не хотѣли гаяти часу и забравши жѣвнокъ и дѣтей, тѣкали пѣшки, кинувши все свое добро; навѣтъ тѣ, хто мавъ возы и багато клункѣвъ—рѣжного краму, книжокъ и иншого добра, кидавъ ихъ у дорозѣй у корчмарѣвъ, що бѣ лекше було тѣкати. И въ сѣю суботу тяглися въ три ряды конѣй и возы на всю ширшь шляху, низкою, безъ перервы, на протягу семи миль вѣдъ Острога до Дубна, а пѣшихъ було безъ лѣку багато. Въ другѣй годинѣ ополудни надѣгнали насъ три вѣздцѣ: то були жидъ Мойсей Цорѣфъ (золо-

тарь зъ Острога) и зъ нимъ два шляхтичѣ, вони сказали намъ: „Що вы такъ гаетесь? Адже ворогъ слѣдкуе за вами, мы ледве выкрутились вѣдъ него“. Зъ разу зробилася страшенна заметня. Кожный скидавъ зъ своего воза срѣбну и золоту посуду, одежду, книжки, подушки и перины, що бѣ можна було швидше бѣгти и ратувати семью. Такимъ побытомъ на полѣ валялося срѣбло, золото и одежда, и не було жида, котрый бы мѣгъ позбирати все се! Деякі покидали геть чисто все: коней, возы, все збѣже, навѣтъ жѣнокъ, и тѣкали ховатися въ лѣсы. Багато женщинѣ и мужчинѣ, що вели дѣтей за руки, въ заметнѣ покидали ихъ и тѣкали въ лѣсы и пещеры. Тодѣ сталося по словамъ Мойсея: „Будете тѣкати безъ переслѣдованя“, бо ся звѣстка була не правдива: за нами зовсѣмъ не гналися нѣ козаки, нѣ Татары. Про те перелякъ за цѣлый день субботу бувъ такій великій, що кожному зъ насъ здавалося, неначе за нами женуться козаки. Въ недѣлю, пѣсля субботы, мы дѣзналися про суть дѣла и съ того дня и на потѣмъ кожный тѣкавъ, вже не поспѣшаючи. Тинялися мы зъ мѣсяца на мѣсяце въ лѣсахъ и сселахъ, та валялися пѣдъ вѣдкрытымъ небомъ, але й тамъ не мали душевного спокою: то грабують, то топчуть, то лають и зневажаютъ насъ. Надъ нами справдився проклѣнъ Мойсея: „Помѣжь всѣхъ народѣвъ не матимешъ спокою и не знайдешъ вѣдпочивку для ногъ твоихъ; жите твое на волосинѣ висѣтиме, тремтѣтимешъ въ день и въ ночи, не маючи певности у свое жите“. (5. кн. Мойс. гл. XXVIII, ст. 65). И справдѣ, що ночи, коли намъ доводилось ночувати у православныхъ, мы боялися, що бѣ вони насъ не вбили, бо всѣ вони тодѣ бунтувалися, а прокинувшись въ ранцѣ живыми, мы читали молитву: благословенъ вси Господи, що воскресашъ мертвыхъ“.

Ст. 107, рядокъ 32. Гановерь каже (ст. 61), що вороги 9. серпня у вѣвторокъ вдерлися въ Старо-Костянтинѣвъ и перебили 3000 жидѣвъ, а багацтво ихъ пограбували“.

Ст. 110 ряд. 23. Про здобутѣ Заслава и Острога Гановерь (ст. 89) мовить: „Добувши Полонне и упоравшись тамъ по своему, вороги выправилися въ Заславъ, де пограбували добро жидѣвской громады и перебили коло 200 жидѣвъ, що були слабѣ и не здужали втѣкти. Деякі покладалися на своихъ приятелѣвъ православныхъ, думаючи, що тѣ ихъ поратують; вони поховалися по лѣсахъ, поки не мине лиха година. Пробувши тамъ дуже довго, вмираючи вѣдъ голоду и жаги, имъ здавалася красшою скоро смерть, нѣ жѣ таке тяжке жите. Вони зважились ити въ мѣста и тамъ умерти, „бо красше вмерти вѣдъ меча, нѣ жѣ вѣдъ голоду“. (Плачь Єремїа, гл. IV, ст. 9). Тѣльки що вступили вони въ мѣсто, вороги схопили ихъ и хотѣли вбити, але вони благали, що бѣ ихъ убили на кладовищѣ. Жиды увѣйшли въ дѣмъ на кладовищѣ и тамъ бузвѣры убили ихъ, а потѣмъ спалили дѣмъ разомъ съ трупами.

Такимъ побытомъ ихъ покарано двома смертями — и мечемъ и огнемъ. Зъ заславскихъ ксе́ндзо́въ живцемъ здушили ше́ору; труны князёвъ, похованыхъ тамъ зъ давныхъ часо́въ, повыкидали зъ домовинъ, якъ гадину, а ихъ срѣ́бнїи и золотїи труны пограбували, костелы зруйнували. Спустошили те жь синаго́у, котру повернули на стайню. Такъ саме вони вчинили и въ Остро́въ, де перебили коло шести сотень бувшихъ тамъ людей“.

Ст. 113, ряд. 6. Про повстане на Литвѣ Гановерь мовить (ст. 67): „Въ Гомелѣ було перебито кѣлька тысячъ жидѣвъ, що прославили имя Боже; вѣдти вороги выправились въ Стародубъ, де те жь вчинили велику рѣзанину надъ жидами. Въ Черниговѣ, Брагинѣ и Володавѣ, куды зѣбралося багато жидѣвъ, те жь було убито всякими лютыми способами коло десятка тысячъ душъ, и по иншихъ великихъ литовскихъ мѣстахъ було выгублено тысячъ и десятки тысячъ жидѣвъ. Най пѣмститься Богъ за ихъ кровь! Мешканцѣ Слуцкого и Берестя литовского тѣкали въ Велику Польшу, або въ Гданьскъ, переправившись черезъ Вислу. А бѣднїи люде, що зѣсталися въ Берестѣ и Пиньску, були выгубленїи, славлячи имя Боже. По полю вѣдъ Пиньска гналися вороги за жидами и, наздѣгнавши ихъ, вчинили велику рѣзанину“. Гановерь описуе такъ здобуте Пиньска Литовцями: „Князь Радивиль дѣзнався, що мешканцѣ Пиньска повстали и пустили злодѣѣвъ у мѣсто; вѣнъ зъ де-кѣлькама тысячами Полякѣвъ обложивъ мѣсто и пѣдпаливъ его зо всѣхъ чотырѣхъ бокѣвъ, а злодѣѣ, що хотѣли втѣкти водою на човнахъ, потонули; деякїи жь погорѣли або були повбиванїи. Мешканцямъ Слуцка те жь довелось пѣмститься надъ Русинами: вони просили, що бѣ тїи прийшли до нихъ, бо у нихъ багато жидѣвъ и панѣвъ, котрыхъ вони выдадутъ, а по правдѣ тамъ жидѣвъ зовѣсмъ не було, бо всѣ встигли давно повтѣкати. Вороги не подумали, що бѣ мешканцѣ були проти нихъ. Тымъ часомъ коли вони наблизились до мѣскои брамы, горожане почали стрѣляти зо стѣнъ крѣпости и зъ брамы и багато имъ шкоды зробили, такъ, що тїи мусили втѣкати; тодѣ зъ мѣста кинулись на здогѣнъ за ними и розбили ихъ у пень“.

Ст. 110, ряд. 5. У Гановера (ст. 69) мовиться: „Хмель зо всѣма своими потугами выправився воювати украиньскїи мѣста въ Польшѣ, а декого зъ своихъ вырядивъ звоювати Баръ, бо въ сему укрѣпленому мѣстѣ було багато панѣвъ и жидѣвъ. Але стрѣльцѣ стрѣляли съ крѣпости, пускали на нихъ свои стрѣлы и не дали имъ наблизитись, вороги мусили на довго облягти мѣсто. Але мѣскїи Русины пригадали ось що. Вони вырыли хѣдникъ пѣдъ землею и тодѣ злодѣѣ ввѣйшли въ мѣсто и почали вбивати нарѣдъ. Жида и паны утѣкли въ сильну крѣпость, котру вони встигли ще бѣльше укрѣпити; тамъ не було православныхъ. Вороги довго тримали въ облозѣ крѣпость, зробили проти неї великїи валы и палили въ обложенцѣвъ

зъ гармать, котрї по нѣмецкому звалися Räderbüchsen, поки таки опанували крѣпость и выгубили всякими смертями всѣхъ жидѡвъ и панѡвъ, що тамъ пробували, и пограбували все ихъ добро“. Але ГанOVERь число убитыхъ въ Барѣ жидѡвъ выводить тѡльки коло двохъ тысячь.

Ст. 142, рядокъ 23. ГанOVERь (ст. 70) такъ оповѣдає про замахъ козакѡвъ добути Дубно: „Се була дуже сильна крѣпость, якои не було въ цѣлому польському королѣвствѣ, а мѣсто належало фельдмаршалу князеви Доминіку. Коли князь и паны повтѣкали зъ боевища, въ Дубно збѣталося декѡлька сотень жидѡвъ, що сподѣвалися мати притулокъ въ крѣпости. Але якъ злодѣѣ наблизились до мѣста, оденъ вельможный панъ зъ восьма десятками вѡдважныхъ воякѡвъ згаданого князя увѡйшовъ въ крѣпость, заперъ еѣ и пѡдсиливъ еѣ оборону, але не впустивъ туды нѣ одного жида, — и тодѣ вороги выгубили жидѡвъ передѣ крѣпостю въ числѣ тысячи душъ“.

Ст. 143, рядокъ 3. У ГанOVERа (ст. 71) мовиться: „Мѣсто Броды належало хоружому, заклѣтому ворогу Хмеля, котрый теперъ своєю чергою хотѣвъ погубити хоружого и зруйнувати его маѣстности, а найпаче сю резиденцію его, котру вѡнъ справдѣ зруйнувавъ и спаливъ. Жиды жѣ и паны въ числѣ кѡлькохъ тысячь, повтѣкали въ сильну крѣпость, що мала пѡдвѡйну стѣну, оточену водою. Довго вороги тримали въ облозѣ крѣпость и не могли наблизитись до стѣнъ еѣ черезъ пальбу зъ рушницъ, котра робила имъ велику шкоду. Однакъ въ крѣпости лютувала пошесть и страхъ опанувавъ ними: „На улицѣ мечъ побивавъ, а въ домахъ страхъ“ (V. кн. Мойс. гл. 32, ст. 25). Вѡдѣ сеѣ пошести умерло коло тысячи душъ жидѡвъ. Та й скрѡзь, въ тыхъ крѣпостяхъ, що були въ облозѣ, розходились пошести“.

Ст. 151 ряд. 33. ГанOVERь (ст. 73) додає, що тодѣ зъ депутатами выражено до Хмельницкого и жида Рабишимона, львѡвского штадлана (кагального справника).

Ст. 156, ряд. 21. По звѣткамъ ГанOVERа (ст. 76), въ сю годину козаки робили напады на рѡжнїй червонорускїй мѣста. Тї, що мали добрї крѣпости, якъ отъ Каменецъ Подѡльскїй, Язловець, Бучачъ, Комарно, Белзъ, мали змогу оборонитися вѡдѣ козакѡвъ; та за те въ тыхъ мѣстахъ лютували пошести и велика голоднеча. Та не такъ вѡдпекався вѡдѣ нихъ Нароль. „Тутъ збѣралися десятками тысячь жиды и кѡлька тысячь панѡвъ, тамъ же не було жадного Русина. Жиды тамошнї спершу хотѣли тѣкати, але господарь мѣста не пустивъ ихъ и осѣмѣлювавъ ихъ такими словами: „Станемо одностайно проти во- рога и будемо битись, якъ въ иншихъ крѣпостяхъ, але якъ мѣсто було вже въ облозѣ, вороги замовили про згоду, и жиды на се приставали. Тѡльки жѣ самъ господарь мѣста на се не згодився и обложенцѣ три днѣ билися зъ ворогами и багато

ихъ вбивали. Потѣмъ злодѣй Хмель выславъ на пѣдмогу ще багато вѣйска и мѣсто опанували вороги 17. жовтня (хешвана). Перше всего вони убили самого володаря мѣста, Лаща, злупивши зъ него живцемъ шкѣру и замучивши всякими способами, потѣмъ те жъ рѣжними лютыми способами повбивали бѣльше 12.000 жидѣвъ, а багато жидѣвъ потонуло. Кѣлька сотень жидѣвъ заперлися въ синагозѣ, тѣльки жъ вороги розбили двери, повбивали жидѣвъ, що тамъ переховувалися, а потѣмъ спалили синагогу разомъ съ трупами. Такои рѣзанины, якъ въ Наролѣ, не було нѣде у всѣхъ польскихъ краинахъ. Татаре багато въ полонѣ забрали, а все мѣсто було спалене на попѣль, якъ Содома. Одна жѣнка, що зѣсталася живою, казала менѣ, що ще кѣлька сотень жѣнокъ и дѣтей и не велике число мужчинъ зѣсталися живѣи; вони пять днѣвъ не мали нѣякои ѣды и живилися людскимъ мясомъ: одрѣзавши вѣдъ трупѣвъ шматки, вони пекли ихъ на огни. Кѣлька жъ тысячь трупѣвъ зѣвли собаки и свинѣ. Що жъ до останнихъ трупѣвъ, то съ Перемышля вырядили людей, котрѣ взяли зъ собою на кѣлька сотѣ золотыхъ полотна на саваны и поховали тѣ трупы“. Коли Хмельницькѣй стоявъ пѣдъ Замостемъ, козаки, якъ мовить ГанOVERъ (ст. 78—79), розсыпались въ околишнихъ мѣстахъ и „чинили велику рѣзанину: въ Томашовѣ, въ Щебрешинѣ, Турбинѣ, Грубешовѣ, Тарногородѣ, Бѣлгорѣи, Горѣи, Криницѣ и Краснику, выгублювали тысячи и десятки тысячь жидѣвъ. Такъ саме на Волинѣ, у Володимирѣ-Волинському, Луцку, Кременцѣ и ихъ околицяхъ убили вони кѣлька тысячь. Въ Кременцѣ оденъ Татаринъ взявъ нѣжъ жидѣвского рабина и вырѣзавъ нимъ кѣлька сотень жидѣвскихъ хлопцѣвъ, пытаючи що разу товариша: „кошеръ чи трѣфъ“— и вѣдобравши вѣдповѣдь, що „трѣфъ“, кидавъ трупъ собакамъ. Потѣмъ вѣнъ бравъ другого хлопчика, рѣзавъ его и казавъ: „Отсе кошеръ!“ — а потѣмъ починавъ требушити, якъ се звычайно роблять жиды съ козлятами и агнятами, и носивъ его настромленнымъ на тычинѣ по улицахъ, выгукуючи: „Хто хоче купити козлятъ и овечокъ?!“ Бѣла Быхова злодѣи те жъ наздѣгнали декѣльки сотень возѣвъ зъ жидами и перебили всѣхъ; те жъ саме зробили вони и въ иншихъ мѣсцяхъ, такъ, що не можна всего и описати. Зруйнували вони бѣльше семи сотень жидѣвскихъ громадъ и всѣ мѣста до рѣки Вислы“.

По словамъ ГанOVERа (ст. 82) „листъ вѣдъ короля заставъ Хмельницкого по дорозѣ на Люблинъ въ чотырѣхъ миляхъ вѣдъ мѣста. Вѣнъ зъ радостью принявъ королѣвскѣй листъ и заразъ же вернувся назадъ. Однакъ же въ часъ пробуваня его пѣдъ Люблиномъ, мѣсто було навкруги скрѣзь заперте и нѣкогого нѣ туды, нѣ вѣдти не пропускали, вѣдъ чого въ мѣстѣ роздѣйшлася пошестъ и вмерли бѣльше десяти тысячь жидѣвъ. Такъ саме мѣжъ жидами, що повтѣкали за Вислу, пошестъ

лютувала скрбъ, де вони оселилися. Вони въ ночи кидали своихъ неббщиквъ на кладовищъ, що бъ христіане не бачили сего и не тѣшили ихъ лихомъ. Се не була звичайна пошесть, а хвороба, такъ звана „хумъ“ (тифусъ), що зъявилася вѣдъ тяжкого переѣзду и завсегдашнёго страху. Багато бѣдноты, котрыхъ христіане не пускали до себе въ хату, валялися на улицяхъ и вмирали вѣдъ холоду и голоду. Одень другому не дававъ порады и вѣдъ згаданой хворобы вымерло бѣльше сотнѣ тысячъ душъ. Жида тодѣ дуже зубожѣли; що лишилося у нихъ зъ золотыхъ и срѣбныхъ речей, продавалося за пѣвъ цѣны, а шовкова и инша одежа за третину. Книжки жъ не було кому купувати, вони зовсѣмъ утратили цѣну, бо наука була въ повному занедбаню.

Томъ II. стор. 3, ряд. 20. ГанOVERь (ст. 85) оповѣдає, що „опѣвночи, 19. марця, пѣсля того, якъ острожскій повстанцѣ пѣслали до козакѣвъ, що були коло мѣста, що бъ вони не гачисъ прибули до нихъ, козаки тысячами вдерлися въ Острогъ и перебили всѣхъ панѣвъ и жидѣвъ въ постели, тѣльки трое жидѣвъ и одень польскій отаманъ, а зъ нимъ 80 воякѣвъ якось выскочили зъ мѣста; козаки кинулися на здогѣнъ за ними и въ мѣстѣ лишилося козакѣвъ дуже мало. Утѣкавшій паны незабаромъ повернулися на козакѣвъ и бѣльшѣсть ихъ перебили... Тымъ часомъ наспѣвъ въ Острогъ воевода Фирлей, котрый вѣддячивъ городянамъ и тяжко покаравъ ихъ“.

Ст. 69, рядокъ 28. ГанOVERь на ст. 92 каже: „По дорогѣ Татаре свѣй гнѣвъ на козакѣвъ збрвали на тыхъ мѣстахъ и селахъ, котрѣ ще бунтували проти короля. Декотрѣ кажуть, що самъ король давъ имъ право пустошити тѣ мѣсця, де були завзятѣ бунтѣвники. Такъ вони спалили Острогъ, Заславъ, Кременецъ, Базиліу(?) и Сатанѣвъ зъ околицями ажъ до Каменця Подѣльского. Вони тодѣ зруйнували и спалили всѣ мѣсцевости на простѣронѣ 20 квадратныхъ миль, а Русинѣвъ, що тамъ жили, вбивали и тысячами брали въ неволю; тѣльки тѣ, що переховувалися въ лѣсахъ та кущахъ, зѣсталися живѣ. Сѣ бѣдолашнѣй самѣ признавали, що кара имъ була по заслужѣ“.

Ст. 89, рядокъ 13. ГанOVERь на ст. 92 оповѣдає: „Пѣсля свята кучокъ 5410 року вернулися въ свои маєтности польскій паны, а зъ ними и бѣдолашнѣй останки осиротѣлихъ жидѣвъ, але сѣ останнѣй пробували въ тяжкому убожествѣ: скрбъ була страшенна дорожнеча и не було нѣякого заробѣтку, бо самѣ Русины тысячами вмирали зъ голоду, за недостаткою грошей, бо Татаре и козаки пограбували всѣ ихъ грошѣ и все добро. Зъ богатыхъ Русинѣвъ деякѣ повтѣкали за Днѣпро до козакѣвъ, боячисъ паньскои пѣмсты, а деякѣ, хочъ и мали грошѣ, закопували ихъ въ землю, що бъ паны не повѣднимали, и прикидалися бѣдными“. (Ст. 94.) „Въ мѣстахъ, де жили козаки, була жвава и доходна торговля, бо всѣ збогатилися нарабо-

ванымъ жидѣвскимъ и паньскимъ добромъ; але нѣ оденъ панъ або жидъ не мѣгъ туды и кинутися, поки не сталася мѣжь ними особна згода. Тодѣ король оповѣщавъ по всему королѣвству едиктъ, по якому кожний, хто поневолю мусивъ перемѣнити вѣру, мавъ право знову вернутися до неи. Такимъ побытомъ силомоуць охрещеніи жиды знову вернулися до жидѣвскои вѣры. Тамъ, де жиды мали право жити, вони прилюдно повернулися въ жидѣвство, але тѣ охрещеніи, що жили на козацкихъ земляхъ, де жидамъ було заборонено селитися, мусили тѣкати вѣдти, коли хотѣли вернутися до своєї вѣры. Жѣнки, що взяли шлюбъ съ козаками, те жь повтѣкали въ жидѣвскі села. Такимъ побытомъ кѣлька сотень жидѣвъ, силою охрещеныхъ, знову зробилися жидами. Скрѣзь, де перебито дорослыхъ жидѣвъ, хлопцѣ и дѣвчата ихъ, що збсталися живіи, були охрещеніи; теперъ жиды вѣдняли ихъ у христіанъ, написали для кожного галиманъ, на котрому вызначеный бувъ рѣдъ дитини и повѣсили ему на шию... Дальше установлено на все и по всеи Польщѣ пѣсть, на 20. день мѣсяця червця, саме въ той день, коли счинилася рѣзанина въ Немировѣ. (Сей пѣсть, якъ завважае перекладчикъ, зберегається и до нашего часу помѣжь побожными жидами въ Росіи и въ Галичинѣ).

Ст. 150, ряд. 10. У ГанOVERа на ст. 98 мовиться: „Жидамъ довелося выпити чотыри чашѣ гѣркоты (натячка на звѣстнѣи чотыри чашѣ вина, котрѣ кожний жидъ повиненъ бувъ выпивати на вечерѣ першого пасхального дня); вони були сотнями выгубленіи и въ полонъ забраніи; останнѣи пригоды заставляли забувати першѣи. Жиды въ четверте мусили тѣкати до Львова“.

Томъ III. ст. 90, рядокъ 33. Про смертнѣсть ГанOVERѣ каже, (ст. 101): „Въ Краковѣ и въ иншихъ жидѣвскихъ громадахъ за лѣто 5412 року (1652) вымерло бѣльше 12.000 душъ. Въ загалѣ до сего дня вѣйна, голодъ и чума панують скрѣзь у всехъ краинахъ польскихъ и що-дня прибувае лиха. Справдився надъ нами проклѣнѣи Мойсея: „Всяку хоробу и всяку пошестъ, навѣтъ и не написану въ сѣи книзѣ завѣта, Господь наведе на тебе, и лишиться васъ не багато, и розкине васъ Господь по всемъ народамъ, вѣдъ одного краю землѣ до другого“. (V. кн. Мойс.; гл. 28, ст. 61, 62). Чи можна намъ вѣдкидати нашу вину, коли грѣхи нашѣи свѣдчать проти насъ! Богъ выявивъ грѣхи рабѣвъ своихъ, а судъ Бго правдивый“.

Утвѣрѣ ГанOVERа, якъ оповѣдане самовидця, дае багато дуже цѣнныхъ и вѣрныхъ рысѣвъ, але користуватися нимъ можна обережно. Авторъ, не бувши самъ свѣдкомъ всехъ подѣй, про якѣ переказуе звѣстки, натурально повиненъ бувъ часомъ писати по чуткамъ и зъ голосу иншихъ. Въ его оповѣданю трапляються явно непевнѣи звѣстки, що тычаться до политичныхъ и вѣйсковыхъ подѣй того часу; бѣльше певнымъ

здається те, що тычиться до жидівскої долі, але й тутъ трапляється, наприкладъ, що число убитыхъ козаками въ рѣзнихъ мѣстахъ и мѣсточкахъ у него зовсѣмъ не те, якъ въ иншихъ жерелахъ, и навѣть въ утворахъ тодѣшнихъ жидівскихъ рабинѣвъ.

Про те, гѣдно уваги, що сей жидъ, якъ мы навели его слова, признає, що его одновѣрць заробили кару Божу, що стрѣтила ихъ. Мы, однакъ, не знаємо, якъ саме розумѣ вѣнъ грѣхи жидѣвъ, за котрѣ стрѣтивъ ихъ судъ Божій: чи признає вѣнъ той угнѣтъ, якій терпѣвъ вѣдъ нихъ украинскій нарѣдъ, чи, може, тѣльки якѣ небудь ухилки жидѣвъ вѣдъ суворого обрядового жидѣвского закона.

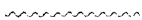
ДОДАТОКЪ ДРУГІЙ

до „Богдана Хмельницкого“.

Всѣ три томы зъ додатками були вже въ оригіналѣ надрукованѣ, коли въ студневѣй книжцѣ 1883 року вѣстника „Русская Мысль“ зъявилася ст. п. Дитятина „До пытаня про земскій „соборъ“ (рады) XVII. вѣку“, де переказується звѣстка, котра бѣ мала мѣсце въ сѣй монографіи, коли бѣ зъявилася ранѣйше. П. Дитятинъ вѣдшукавъ въ Московскѣмъ Архивѣ Міністерства справедливости документи, що тычаться до земского „собора“ (рады), котрый скликаний бувъ 19. лютого 1651 року для порады про запорожского гетьмана Богдана Хмельницкого и про вѣйну съ Польщею, що незабаромъ погрожала Московскому царству. Намъ вѣдомо було, що царь мавъ пораду зъ „освященнымъ соборомъ“ духовенства про непорозумѣня съ Польщею и просьбы Хмельницкого, — и Бантыш-Каменскій, котрый помѣжъ всѣхъ историкѣвъ звернувъ бѣльшу увагу на сю пораду, привѣвъ вѣдзывъ цареви тѣлько духовенства. Порада ся не мала безпосередного впливу на хѣдъ подѣй въ Украинѣ и мабутъ, що й самъ Хмельницкій про неї не вѣдавъ. Бодай мы не бачимо, що бѣ въ 1651 роцѣ царь Олексѣй Михайловичъ, пѣдъ впливомъ тої порады, перемѣнивъ свою політику вѣдносно гетьмана. Теперъ по выслѣду п. Дитятина виходить, що то бувъ справжній земскій соборъ скликаныхъ выборныхъ людей; але вѣдзывъ на царске пытанє приводиться тѣльки вѣдъ духовенства; тымъ часомъ въ вѣдомому актѣ земского собору 1653 року, надрукованому въ „Собр. Госуд. Грам.“ и въ I. т. „Полн. Собр. Закон.“, приводяться вѣдзывы тѣльки служилыхъ людей и посольскихъ. Ст. Дитятина дає дуже цѣнній звѣстки для розвѣдача устрою земскихъ соборѣвъ въ Московскому царствѣ; але що тычиться спеціально до исторіи Богдана Хмельницкого и его часу, вона показує тѣльки,

що тоді саме, якъ Богданъ Хмельницькій нарѣкавъ на Москву, що вона мало звертає уваги на его просьбу о поратунокъ, въ Москвѣ справдѣ радились про него цѣлою Землею. Лишається тѣльки не выясненимъ: чому такъ, що въ 1651 роцѣ, коли збирався земскій соборъ — голосувало тѣльки духовенство, а голосу иншихъ станѣвъ мы не знаходимо, хочъ безперечно вони були на тѣй радѣ. П. Дитятинъ справедливо вбачає у вѣдзвѣвѣ духовенства благословене цареві Олексію Михайловичу на те, чимъ погрожавъ Полякамъ московскій посоль Пушкінъ, кажучи имъ: „Мы зберемо наше духовенство и, взявши въ руки мирну умову, будемо носити по церквахъ и свѣдчитись передъ Богомъ и всѣма святыми, що вы не дотримуете мирной умовы“, (див. т. II., ст. 108 сеи монографіи въ перекладѣ). Що жъ до гадки п. Дитятина, що духовенство подало свѣй голосъ ранѣйше и черезъ се на земському соборѣ 1653 року не помѣщено вже вѣдзвѣву духовенства разомъ зъ вѣдзвѣвомъ боярѣ и иншого стану людей, то ся гадка потребує ще розгляду и выслѣду. Мы все жъ таки не розумѣємо — на-вѣщо було кликати земскихъ людей въ 1651 роцѣ, якъ ихъ не пытали, коли тѣльки тодішній вѣдзвѣвы ихъ не загубились якъ небудь.

Перекладъ М. Уманця.

НАРОДНІ ПІСНІ

про добу

БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

1. Хмельницькій и Барабашь.

Дума. (1647).

Якъ изъ день — години,
Счиналися великій війны на Украинѣ,
Оттодѣ жь то не могли обѣбрати,
За вѣру християнську одностайно стати;
Тѣльки обѣбрався Барабашь та Хмельницькій
Та Клиша (Иляшь) Бѣлоцерковській.
Оттодѣ вони одѣ своихъ рукъ листы писали,
До кроля Владислава посылали.
Тодѣ жь кроль Владиславъ листы читає,
Назадѣ одсылає,
У городѣ Черкаськомъ Барабаша гетьманомъ постановляє:
Будь ты, Барабашь, у городѣ Черкаському гетьманомъ,
А ты, Клиша, у городѣ Бѣлои Церквѣ полковничимъ,
А ты, Хмельницькій, у городѣ Чигиринѣ хочь писаремъ вѣй-
сковымъ!
Оттодѣ жь небагато Барабашь, гетьманъ молодой, гетьмановавъ,
Тѣльки пѣвтора года.
Тодѣ жь то Хмельницькій добре дбавъ,
Кумомъ до себе гетьмана молодого Барабаша зазывавъ,
А ще дорогими напитками его витавъ
И стиха словами промовлявъ:
„Ей пане куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодой,
Чи не могли бѣ мы у двохъ королевськихъ листѣвъ прочитати,
Козакамъ козацькѣй порядки подавати,
За вѣру християнську одностайно стати?“
Оттодѣ жь то Барабашь, гетьманъ молодой,
Стиха словами промовляє:
— Ей пане куме, пане Хмельницькій, пане писарю вѣйсковый:
На що намъ съ тобою королевськѣй листы у двохъ читати,
На що намъ козакамъ козацькѣй порядки давати?

Чи не лучше намъ изъ ляхами, мостивыми панами,
Зъ успокоемъ хлѣбъ-сѣль по вѣкъ вѣчный уживати? —
Оттодѣ жъ то Хмельницькій на кума своего Барабаша
Велике пересердіє має,

Ще красшими напитками витає.

Оттодѣ-то Барабашъ, гетьманъ молодой,

Якъ у кума своего Хмельницкого дорогого напитку напивсь,
Такъ у его и спать поваливсь.

Оттодѣ-то Хмельницькій добре дбавъ,

Изъ правої руки изъ мезинного пальця щирозлотый перстень
изнявъ,

Изъ лѣвої кишенѣ ключъ выймавъ,

Съ пѣдъ пояса шовковый платокъ высмыкавъ,

На слугу своего повѣрного добре кликавъ — покликавъ :

„Ей слуго ты мѣй, повѣренный Хмельницкого!

Велю я тобѣ добре дбати,

На доброго коня сѣдати,

До города Черкаського до панѣ Барабашевої прибувати,
Кралевскій листы до рукъ добре приймати“.

Оттодѣ-то слуга, повѣренный Хмельницкого, добре дбавъ,

На доброго коня сѣдавъ,

До города Черкаського скорымъ часомъ пильною годиною при-
бувавъ,

До панѣ Барабашевої у двѣрь увѣзжавъ,

У сѣни увѣйшовъ, шличокъ изъ себе знимавъ,

У свѣтлицю увѣйшовъ — низькій поклонъ пославъ,

Тѣи значки на скам'ѣ покладавъ,

А ще стиха словами промовлявъ :

„Ей панѣ, каже, ты панѣ Барабашевої, гетьманова молодая!

Уже жъ теперъ твѣй панѣ Барабашъ, гетьманъ молодой,

На славної Украинѣ съ Хмельницькимъ великї бенкеты всчи-
нають ;

Велѣли вони тобѣ сїи значки до рукъ приймати,

А менѣ листы кралевскїй оддати ;

Чи не могли бѣ вони изъ кумомъ своимъ Хмельницькимъ

У двоухъ прочитати,

И козакамъ козацкїй порядки давати?“

Оттодѣ жъ то панѣ Барабашевої, гетьманова,

Удариться обѣ полы руками,

Оббѣлється дробными слѣзами,

Промовить стиха словами :

„Ей не зъ горя — бѣды моему пану Барабашу

Схотѣлось на славної Украинѣ

Съ кумомъ своимъ Хмельницькимъ

Великї бенкеты всчинати!

Нащо бѣ имѣ кралевскїй листы у-двоухъ читати,

Не лучше бѣ имѣ изъ ляхами

Зь упокоёмъ хлѣбъ-соль вѣчні часы уживати?

А теперъ нехай не зарѣкається Барабашъ, гетьманъ молодой,
На славной Украинѣ огнѣвъ та тернѣвъ изгашати,
Тѣломъ своимъ паньскимъ комарѣвъ годувати
Одъ кума свого Хмельницького!“

Оттодѣ жь то панѣ молодая Барабашева

Стиха словами промовляе:

„Ей слуго, повѣренный Хмельницького,
Не могу я тобѣ листы королевскіи до рукъ подати,
А велю я тобѣ до ворѣтъ одходжати,
Королевскіи листы у шкатулѣ изъ землѣ выимати“.

Оттодѣ то слуга повѣренный Хмельницького

Якъ сѣ слова зачувавъ,

Такъ екорымъ часомъ пильною годиною до ворѣтъ одходжавъ,
Шкатулу въ землѣ съ королевскими листами выймавъ,
Самъ на доброго коня сѣдавъ,

Скорымъ часомъ пильною годиною до города Чигирина при-
бувавъ,

Своему пану Хмельницькому королевскіи листы до рукъ добре
одававъ.

Оттодѣ-то Барабашъ, гетьманъ молодой, одъ сна устававъ,
Королевскіи листы у кума свого Хмельницького зоглядавъ;

Тогдѣ й напитуку дорогого не попивавъ,

А тѣльки зъ двора тихо зѣвзае,

Та на старосту свого Крачевського *) кличе, добре покликае:

„Ей старосто, каже, ты мѣй старосто Крачевскій!

Коли бѣ ты добре дбавъ,

Кума мого Хмельницького живцемъ узавъ,

Ляхамъ, мостивымъ панамъ, до рукъ подавъ,

Що бѣ насъ могли ляхи, мостивіи паны, за бѣлорѣвъ по-
читати“.

Оттодѣ-то Хмельницькій якъ сѣ слова зачувавъ,

Такъ на кума свого Барабаша велике пересердіе мавъ,

Самъ на доброго коня сѣдавъ,

Слугу свого повѣренного зъ собою забравъ.

Оттодѣ-то припало ему съ правою руки

Чотыри полковники:

Первый полковниче Максиме Олшанскій,

А другій полковниче Мартине Полтавскій,

Третий полковниче Иванъ Богуне,

А четвертый Матвѣй Бороховичу.

Оттодѣ-то вони на славу Украину прибували,

Королевскіи листы читали,

Козакамъ козацкій порядки давали.

*) Кричевскій или Крѣчовскій, переяславскій полковникъ, выпу-
стившій Хмельницького зъ арешту.

Тодѣ-то у святий день у божественный у вѣвторникѣ,
Хмельницькій козаковѣ до сходу сонця пробуждає

И стиха словами промовляє:

„Ей козаки, дѣти, друзѣ, молодцѣ!

Прошу я васъ, добре дбайте,

Одѣ сна уставайте,

Руській очинашь читайте,

На лядській таборы наѣжджайте,

Лядській таборы на три части розбивайте,

Ляховѣ, мостивыхъ пановѣ, у пень рубайте,

Кровь ихъ лядську у полѣ зъ жовтымъ пѣскомъ мѣшайте,

Вѣры своєї християньскої у поругу вѣчній часы не подайте!

Оттодѣ-жь то козаки, друзѣ-молодцѣ, добре дбали,

Одѣ сна уставали,

Руській очинашь читали,

На лядській таборы наѣжджали,

Лядській таборы на три части розбивали,

Ляховѣ, мостивыхъ пановѣ, у пень рубали,

Кровь ихъ лядську у полѣ зъ жовтымъ пѣскомъ мѣшали,

Вѣры своєї християньскої у поругу вѣчній часы не подали.

Оттодѣ-то Барабашъ, гетьманъ молодой, конемъ поѣжджає,

Плаче ридає,

И стиха словами промовляє:

„Ей пане куме, пане Хмельницькій, пане писарю вѣйськовий!

На що бѣ тобѣ кралевській листы у панѣ Барабашевои вызво-
ляти?

На що бѣ тобѣ козакамъ козацькій порядки давати?

Не лучше бѣ тобѣ зъ нами изъ ляхами,

Зъ мостивыми панами,

Хлѣбъ-сѣль зъ успокоємъ уживати?“

Оттодѣ-то Хмельницькій

Стиха словами промовляє:

„Ей пане куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодой!

Якъ будешъ ты менѣ сими словами докоряти,

Не зарѣкаюсь я тобѣ самому съ плѣчь головку, якъ галку
зняти,

Жону твою и дѣтей у полонѣ живцемъ забрати,

Турьському салтану у подарунку одослати“.

Оттодѣ-то Хмельницькій якъ сѣ слова зговоривъ,

Такъ гараздѣ добре и учинивъ:

Куму свойму Барабашеву, гетьману молодому,

Съ плѣчь головку якъ галку знявъ,

Жону его и дѣтей живцемъ забравъ,

Турьському салтану у подарунку одославъ.

Съ тогожь то часу Хмельницькій гетьмановати ставъ.

Оттодѣ-жь то козаки, дѣти, друзѣ молодцѣ,

Стиха словами промовляли:

„Ей гетьмане Хмельницькій,
Батю нашъ, Зиновъ Богдане Чигиринській!
Дай Боже, що бъ мы за твоєю головою пили да гуляли,
Въры свои христiянською у поругу вѣчній часу не подавали!“
Господи, утверди люду царського,
Народу христiянського
Всѣмъ слушащимъ,
Всѣмъ православнымъ христiянамъ
Пошли, Боже, много лѣтъ!

(Метл. стор. 385).

Варiантъ той жь думы.

Гей зъ день години счинилися великiй воины на Украинѣ
Нѣхто жь не мѡгъ оббратися,
За вѣру христiянську достойно-праведно стати;
Тѡльки мѡгъ оббратися
Барабашъ да Хмельницькій, да Клиша бѣлоцерковській.
Тогдѣ бувъ Барабашъ у городѣ Черкаському гетьманомъ,
А панъ Хмельницькій у городѣ Чигиринѣ полковничимъ,
А Клиша бѣлоцерковській въ Бѣлѡй Церквѣ писаремъ вѡй-
ськовимъ.
Тогдѣ панъ Барабашъ не багацько гетманувавъ.
Да вже панъ Хмельницькій до себе кумомъ зазывавъ,
А ще дорогими напитками витає
И стиха словами промовлявъ:
„Ей куме, каже, куме!
Чи не могли бы мы съ тобою королевськихъ листѡвъ прочитати,
А козакамъ козацькихъ порядкѡвъ подавати,
За вѣру христiянську достойно праведно стати?“
Да вже тогдѣ панъ Барабашъ, гетьманъ молодой,
Не хорошiя мысли собѣ мае,
И стиха словами промовляе:
— Ей куме, каже, куме,
— На що намъ королевській листы читати,
— На що намъ козакамъ козацькiй порядки давати?
— На що намъ за вѣру христiянську достойно-праведно стояти?
— Лучче намъ зъ ляхами мостивыми панами
— Хлѣбъ-сѡль зъ упокоемъ вѣчный часъ вживати.
Да вже панъ Хмельницькій одъ своего кума сiѣ слова зачувавъ,
Такъ еще лучче своего кума напитками витає;
Да вже панъ Барабашъ, гетьманъ молодой,
У своего кума Хмельницького дорогого напитку напився,
У его домѣ спать повалився;
Да вже панъ Хмельницькій добрiя мысли собѣ мавъ,
У своего кума у лѣвой кишенѣ ключѣ вынимавъ,

А съ пѣдъ пояса шовковый платокъ высмыкавъ,
А зъ мизинного пальця широко-злотый перстень знаявъ,
На своего служителя добре кликавъ-покликавъ:
— Служителю мѣй вѣрный,
— Велю тобѣ значки одѣ моихъ рукъ забрати,
— Самому на доброму коню сѣдати,
— Да до города Черкасского скорымъ уремнямъ темною го-
диною прибувати,
— Барабашекѣй панѣ низькѣй поклонъ покласти,
— Чи жь могла бѣ вона намъ шкатулы съ королевскими
листами оддати?

Служитель на доброго коня сѣдавъ,
До города Черкасского скорымъ уремнямъ темною годиною
прибувавъ,

У сѣнечки вѣйшовъ — изъ себе шличокъ изнимавъ,
А въ свѣтлицю вѣйшовъ — низесенькѣй поклонъ пославъ,
А тѣмъ значки на скамьѣ поклавъ:
— Ей панѣ гетьманша молодая!
— Велѣвъ тобѣ панѣ Барабашъ, гетьманъ молодой,
— Шкатулу съ королевскими листами оддати,
— Чи не могли бѣ вони съ кумомъ у-двохъ прочитати.
Да вже тогдѣ панѣ Барабашева якъ удариться обѣ поли ру-
ками,

Якъ облетѣться горячими слѣзами
„На що имъ королевскѣй листы читати,
„На що козакамъ козацкѣй порядки давати,
„На що бѣ имъ за вѣру христѣянську достойно-праведно стояти?
„Лучче бѣ имъ зъ ляхами мостивыми панами,
„Хлѣбъ-сѣль зъ упоковмъ вѣчный часъ вживати.
„Велю жь тобѣ, служителю, до воротъ одходити,
„И шкатулу съ королевскими листами изъ землѣ вынимати;
„Самому на доброго коня сѣдати,
„И до города Чигирина скорымъ уремнямъ темною годиною
прибувати“.

Да вже тогдѣ служитель до ворѣтъ одходивъ,
Шкатулу изъ землѣ вынимавъ,
Самъ на доброго коня сѣдавъ,
До города Черкасского скорымъ уремнямъ, темною годиною
прибувавъ,

И своему пану Хмельницькому шкатулу съ королевскими ли-
стами до рукъ добре оддавъ.

Барабашъ, гетьманъ молодой, одѣ сна проспався
И ставъ у своего кума Хмельницького королевскѣй листы въ ру-
кахъ доглядати.

Да вже тогдѣ не ставъ дорогого напитка пѣдпивати,
А ставъ до своего кума стиха словами промовляти:
— Ей куме, каже, куме!

— На що намъ королевськї листы читати,
— На що намъ козакамъ козацькї порядки давати,
— На що намъ за вѣру христїянську достойно-праведно стояти!
— Лучче намъ зъ ляхами зъ мостивыми панами,
— Хлѣбъ-сѣль зъ упокоємъ вѣчными часы вживати! —

Да вже панъ Хмельницькїй отъ свого кума сї слова зачуває
Да до свого кума зъ гордостю вже сї слова промовляє:

„Ей куме, куме, Барабашу, гетьмане молодый,
„Якъ будешь ты менѣ сими словами досаждати,
„Да вже жь я не зарѣкаюсь тобѣ съ плѣчь якъ галку голову
зняти,

„Жону твою зъ дѣтьми живцемъ забрати,
„Турському салтану въ подарунку одѣслати“.

Да вже панъ Барабашъ, гетьманъ молодый, одъ свого кума сї
слова зачуває,

Да стиха изъ двора изъѣзжає,

И на свого старосту Кричевського кличе-покликає:

„Ей старосто Кричевськїй,

„Чи не можно бѣ менѣ пана Хмельницького забрати

„Да турецькому салтану въ подарунку живцемъ одѣслати?

„Да що бѣ насъ ляхи мостивїи паны за бѣлзорѣвъ почитали!“

Тогдѣ поѣхавъ панъ Барабашъ путѣмъ дорогою,

А панъ Хмельницькїй лугомъ по-за лугомъ;

И случилось пану Хмельницкому съ правої стороны чотыри
полковники:

Одинъ полковникъ — Мартинъ Ольшанськїй,

А другїй — Максимъ полтавськїй,

Третїй полковникъ — Иванъ Богуня,

А четвѣртый — Матвїй Борофовичъ.

Да вже тогдѣ вони на лядськїи таборы изъѣзжали,

И до козаковъ стиха словами промовляли:

— Ей козаки, друзѣ молодцѣ, добре дбайте,

— Руське оченашъ читайте,

— Ляхѣвъ у пень рубайте,

— Кровь ихъ лядську зъ жовтымъ пѣскомъ мѣшайте,

— А вѣры христїянської на поталу въ вѣчный часъ не подайте! —

Да вже тогдѣ козаки друзѣ-молодцѣ добре дбали,

Руське оченашъ читали,

Ляхѣвъ мостивыхъ панѣвъ въ пень рубали,

Вѣры христїянської на поталу въ вѣчный часъ не подали,

Да вже панъ Барабашъ, гетьманъ молодый,

Ище до свого кума стиха словами промовляє:

„Ей, куме, каже, куме!

„На що намъ королевськї листы читати,

„На що намъ козакамъ козацькї порядки давати,

„На що намъ за вѣру христїянську достойно-праведно стояти?

„Лучче намъ зъ ляхами зъ мостивыми панами

„Хлѣбъ-сѣль зъ упокоюмъ вѣчный часъ вживати!“

Да вже панъ Хмельницькій отъ свого кумася слова зачуває

Да до свого кума зъ гордостю вже сї слова промовляє:

— Ей куме, куме, Барабашу, гетьмане молодой,

— Якъ будешъ ты менѣ сими словами досаждати,

— Да вже я не зарѣкаюсь тобѣ съ плѣчь якъ галку голову
зняти,

— Жону твою зъ дѣтьми живцемъ забрати.

Якъ его зговоривъ, то бардже добре и вчинивъ,

Своему куму Барабашу, гетьману молодому, изъ плѣчь голову
якъ галку знявъ,

Жону его изъ дѣтьми живцемъ забравъ,

Турському салтану въ подарунку одѣславъ.

Да вже тогдѣ панъ Хмельницькій гетьманомъ ставъ.

Да вже козаки друзь-молодцѣ добре дбали

И стиха словами промовляли:

Ей пане, пане Хмельницькій Богдане Зиновію,

Нашъ батю полковникъ Чигиринскій!

Дай Господи, що бѣ мы за твоєи головы пили и гуляли,

А неприятеля пѣдъ ноги топтали.

Да вже тогдѣ вони померли,

А ихъ слава не вмире и не поляже.

Утверди, Господи, люду царського императорського

И самодержця императора нашего Олександрю Николаевича

И всѣмъ слушающимъ пошли многія лѣта.

(Запис. въ Нѣжинѣ п-номъ Иващенко м одъ кобзаря Павла Братиць. 1874 года, іюня 13. Надруковано въ выданію: Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Антоновича и Драгоманова).

Згадані въ сѣй думѣ: Максимъ Ольшанскій—Максимъ Кривонѣсъ, Мартинъ Полтавскій — полтавскій полковникъ Мартинъ Пушкаренко, Иванъ Богунъ — полковникъ винницкій. Клиша Бѣлоцерковскій — бувъ дѣйстви полковникомъ бѣлоцерковскимъ троха раньше изображенои тутъ добы; Матвѣй Боруховичъ — мабутъ Матвѣй Гладкій полковникъ миргородекій при Хмельницкѣмъ черезъ похибку змѣшаный зъ Михайломъ Боруховичемъ, бувшимъ вже пѣзнѣйше при Самойловичу гадацкимъ полковникомъ. Кречовскій бувъ въ тѣмъ часѣ переяславскимъ полковникомъ; вѣнъ допомѣгъ Хмельницкому утечи, коли сей бувъ арештованый и вѣдданыи пѣдъ надзѣръ Кречовского; оубѣла Кречовскій бувъ полковникомъ при Хмельницкѣмъ и погибъ у вѣйнѣ проти Полякѣвъ въ Литвѣ. Про подѣю, що естъ предметомъ сей думы, див. въ Лѣтописи Самовидця стр. 6 выд. 1847 р., въ Лѣтописи Величка т. 1. стр. 23—29, въ Лѣтописи Грабянки стр. 72... у Коховского. *Annal. Clm. I. 23.*

3. Варіантъ попереднѣи думы.

Изъ день години,

Якъ стала тревога на Украинѣ;

То нѣхто не може оббрати

За вѣру христіянську одностойно стати;

Тільки обббрались Барабашъ да Хмельницькій,
Та Климъ Бѣлоцерковській;
До короля выступали,
Листѣвъ, наверсалѣвъ прохали.
То король наверсалы писавъ,
Самому Барабашу до рукъ подававъ;
А Барабаш листы якъ узявъ,
Три годы козакамъ знати не дававъ.
То Хмельницькій тее догадавъ,
Кумомъ его до себе прохавъ, добре угощавъ.
А якъ ставъ Барабашъ на пѣдитку гуляти,
Ставъ ему Хмельницькій казати:
„Годъ тобѣ, пане куме, листы королевській держати,
Дай менѣ хотъ прочитати!“
„На що тобѣ, пане куме, ихъ знати?
Мы дачи не даемъ,
У войско польске не йдемъ;
Не лучше бѣ намъ зъ ляхами,
Мостивыми панами,
Мирно пробувати,
А нѣжъ пѣйти дугѣвъ потирати,
Своимъ тѣломъ комарѣвъ годовати?“
То Хмельницькій тее зачувавъ,
Ще луччихъ напитокѣвъ подававъ.
То Барабашъ якъ упився,
На лѣжку спати звалився.
Тогдѣ Хмельницькій ключъ одбиравъ,
Чуру свого до города Черкаса посылавъ;
Велѣвъ ключъ панѣ Барабашевой подати,
Листѣвъ королевськихъ пытати.
То чура до неи прибувае,
Словами промовляе:
„Панѣ Барабашова! твѣй панѣ ставъ у насъ гуляти,
А тобѣ велѣвъ листы королевській подати!“
„Где-сь моему панови лихомъ занудилося,
Що съ Хмельницкимъ гуляти схотѣлося!
Пѣйди, въ глухѣмъ концѣ пѣдъ ворѣтми
Листы королевській въ шкатулѣ вѣзьми“.
То чура скоро листы доставъ,
День и нѣчь до Чигирина поспѣшавъ;
Тогдѣ Барабашъ рано починае,
У карманы поглядае, ажъ ключѣвъ немае.
Вѣнъ старосту Кричевського пробуждае,
Двома кѣньми тихо зъ двора выѣзжае;
Думае, гадае,
Якъ пана Хмельницького до рукъ прибрати
Ляхамъ оддати!

Угнѣтъ Украины и повстанє.

Дума. (1648 г.).

Якъ одъ Кумѡвщины да до Хмелнищины,
Якъ одъ Хмелнищины да до Брянщины,
Якъ одъ Брянщины й до сєго жь то дня,
Якъ у землѣ кралевськѡй да добра не було.
Якъ жида рандары
Всѣ шляхи козацькѡй зарандовали,
Що на однѡй милѣ
Да по три шинки становили,
Становили шинки по долинахъ,
Зводили щоглы по высокихъ могилахъ.
Ище жь то жида рандары
У тому не перестали,
На славнѡй Украинѣ всѣ козацькѡй торги заорандовали,
Да брали мыто-промыто:
Одъ возового
По пѡвъ — золотого,
Одъ пѣшого пѣшеницѣ по три денежки мыта брали,
Одъ неборака старця
Брали куры да яйця,
Да ище пытає:
„Ци нема, котикъ, сє, цого?“
Ище жь то жида рандары
У тому не перестали:
На славнѡй Украинѣ всѣ козацькѡй церкви заорандовали.
Котрому бѣ то козаку альбо мужику давѣ Богъ дитину появили,
То не йди до попа благословитьця,
Да пѣйди до жида рандара, да положь шостаць, що бѣ позво-
ливѣ церкву одчинити,
Тую дитину охрестити;
Ище жь то котрому бѣ то козаку альбо мужику давѣ Богъ
дитину одружити,
То не йди до попа благословитьця,
Да пѣйди до жида рандара, да положь битый тарель, що бѣ
позволивѣ церкву одчинити,
Тую дитину одружити.
Ище жь жида рандары
У тому не перестали:
На славнѡй Украинѣ всѣ козацькѡй рѣчки заорандовали.
Перва на Самарѣ,
Друга на Саксанѣ,
Трейтя на Гнилѡй,
Четверта на Пробойнѡй,
Пята на рѣчцѣ Кудесцѣ.

Который бы то козакъ альбо мужикъ исхотѣвъ рыбы вловити,
Жѣнку свою зъ дѣтьми покормити,
То не йди до пана благословитьця,
Да пойдѣ до жида рандара, да поступи ему часть оддать,
Що бѣ позволивъ на рѣчцѣ рыбы вловити,
Жѣнку свою зъ дѣтьми покормити.

Тогдѣ жѣ то одинъ козакъ мимо кабака иде,
За плечима мушкетъ несе,

Хоче на рѣчцѣ утя вбити,
Жѣнку свою зъ дѣтьми покормити,
То жидъ-рандаръ у квартиру поглядае,
На жидѣвку свою стиха словами промовляе:

„Ей жидѣвочко жѣ моя Рася!

Що сей козакъ думае, що вѣнъ у кабака не вступити,
За денежку горѣлки не купить,

Мене, жида-рандара, не перепросити,
Що бѣ позволивъ ему на рѣчцѣ утя вбити,
Жѣнку свою зъ дѣтьми покормити“.

Тогдѣ-то жидъ-рандаръ стиха пѣдхождае,
Козака за патлы хватае.

То козакъ на жида-рандара скоса, якъ ведѣмѣдѣ, поглядае
Ище жида-рандара мостивымъ паномъ узывае:

„Ей жиду“, каже, „жиду-рандаре,
Мостивый пане!

Позволь минѣ на рѣчцѣ утя вбити,
Жѣнку свою зъ дѣтьми покормити“.

Тогдѣ жидъ-рандаръ у кабака вхождае,
На жидѣвку свою стиха словами промовляе:

„Ей жидѣвочко жѣ моя Рася!

Буть менѣ теперъ у Бѣлой Церквѣ наставнымъ равомъ:
Назвавъ мене козакъ мостивымъ паномъ“.

Тогдѣ-то у святой божественный день у четвертокѣ,
Якъ жиды-рандары у Бѣлую Церкву на сеймъ збирались,
Одинъ до одного стиха словами промовляли:

„Ей жиды жѣ вы, жиды рандары!

Що теперъ у васъ на славной Украинѣ слышно?“

„Слышенъ“ говорить, „теперъ у насъ гетьманъ Хмельницкій:
Якъ одѣ Бѣлой Церквы да до славного Запорожа
Не така стоить жидѣвська сторожа“!

Тогдѣ озоветця одинъ жидъ Оврамъ
(У того бувъ невеликій крамъ,—

Тѣлько шпильки да голки,

Що ходивъ по-за Днѣпромъ да дузивъ козацкѣй жѣнки):

„Ей жиды жѣ вы, жиды-рандары,
Якъ изъ Низу тихій вѣтеръ повѣне,
Вся ваша жидѣвська сторожа погине“.

Тогдѣ жѣ то якъ у святой день божественный у вѣвторникѣ

Гетьманъ Хмельницькій козакѣвъ до сходу сонця у похѣдъ вы-
правлявъ

И стиха словами промовлявъ :

„Ей козаки вы, дѣти, друзі!

Прошу васъ, добре дбайте,

Одъ сна вставайте,

Руській очинашь читайте,

На славному Украину прибувайте,

Жидѣвъ-рандарѣвъ у пень рубайте,

Кровь ихъ жидѣвську у полѣ зъ жовтымъ пѣскомъ мѣшайте,

Вѣры своєї христіянської у поругу не подайте,

Жидѣвському шабашу не польгуйте“.

Отогдѣ-то всѣ жида-рандары догадливі бували,

Усѣ до города Полонного повтѣкали.

Тогдѣ-то Хмельницькій на славному Украину прибувавъ,

Не одного жида-рандара не застававъ.

Тогдѣ-то Хмельницькій не пишній бувавъ,

До города Полонного прибувавъ,

Одъ своихъ рукъ листы писавъ,

У городъ Полонного подававъ,

А въ листахъ прописувавъ :

„Ей полоняне, полонянська громада!

Коли бъ вы добре дбали,

Жидѣвъ-рандарѣвъ менѣ до рукъ подали“.

Тогдѣ-то полоняне ему одписали:

„Пане гетьмане Хмельницькій!

Хоть будемъ одинъ на одного лягати,

А не можемъ тобѣ жидѣвъ-рандарѣвъ до рукъ подати“.

Отогдѣ-то Хмельницькій у другій разъ листы писавъ,

У городъ Полонного подававъ :

„Ей полоняне, полонянська громада!

Нехороша ваша рада.

Єсть у мене одна пушка Сирота

Одчинятця вашій залѣзній широкій ворота“.

Тогдѣ-то якъ у святой день божественный четвертокъ

Хмельницькій до сходу сонця устававъ,

Пѣдъ городъ Поляное ближе прибувавъ,

Пушку Сироту упереду постановлявъ,

У городъ Поляного гостийця подававъ.

Тогдѣ-то жида-рандары

Гѣркимъ голосомъ заволали:

„Ей полоняне, полонянська громада!

Коли бъ вы добре дбали,

Одъ Польщи ворота одбивали,

Да насъ за Вислу рѣчку хочъ у одныхъ сорочкахъ пускали!

То бъ мы за рѣчкою Вислою пробували,

Да собѣ дѣтей дожидали,

Да ихъ добрыми дѣлами наущали,
Що бѣ на козацьку Украину и кривымъ окомъ не поглядали.
Отгодѣ-то козакамъ у городѣ Полонозѣ дана воля на три часа
съ половиною:

„Пийте — гуляйте,
Коло жидѣвъ-рандарѣвъ собѣ здобу хорошу майте“.
Тогдѣ-то козаки у городѣ Полонозѣ пили-гуляли;
Здобу хорошу собѣ коло жидѣвъ-рандарѣвъ мали;
Обратно на славу Украину прибували,
Очертомъ сѣдали,
Сребро й злато на три части паѣвали:
Первую часть на Покрову Сѣвовую да на Спаса Межигор-
ського оддали.
Другу часть на меду да на оковитѣй горѣльцѣ пропивали.
Трейтю часть между собою козаками паѣвали.
Тогдѣ-то не одинъ козакъ за пана гетьмана Хмельницького
Бога просивъ,
Що не одинъ жидѣвскій жупанъ зносивъ“.

(Кульша, Зап. о Юж. Руси. Т. I. стр. 56).

Варіантъ той жь думы.

Земле польска, Украиню подольска!
То вже тому не рочокъ и не два минає,
Якъ у християньскѣй землѣ добра не має,
Якъ зажурилась да и заклопоталась бѣдна вдова, —
То то не бѣдна вдова — то королевська земля:
Що стали жида великій одкупъ давати,
Стали одинъ одъ одного на милоу оранды становити.
Якъ иде украинскій козакъ, то й корчму минає,
А жидъ выбѣгає да украинского козака за чубъ хватає,
Да ще ёго двома кулаками по потилицѣ затинає:
„Козаче-левице! за що я буду ляхамъ рату платити,
„Що ты мимо корчмы идешь
„Да и корчму минавшь“.
Коло украинского козака всю зброю одбирає.
А на Украинѣ козакъ за жидомъ похожає,
Ще ёго вельможнымъ паномъ называє,
А жидъ до жидѣвки словами промовляє:
— Хозяйко моя Рейзю,
— Якои то я на Украинѣ славы заживавъ:
— Що мене козакъ украинскій ще й вельможнымъ паномъ
называвъ! —

Ще жь и тымъ жида не сконтентували,
Що три рѣчки въ одкупъ закупляли,

Одна рѣчка Копрочка,
Друга рѣчка Гнилобережка,
А третя — за Двѣпромъ Самарька;
Що мавъ бы чоловѣкъ пойти да рыбы поймати,
То ще вѣнъ до рѣчки не добѣгае,
Уже вѣнъ жидови за одкупъ найкрасче обѣщае.
Ще-жь и тымъ жидове не сконтентували,
Где була яка рѣчка велика, мосты въ одкупъ забрали,
Одъ верхового по два шаги брали,
А одъ пѣшого по шагу,
А одъ бѣдного старця, що вѣнъ выпросить,
То одбирали пшоно и яйця.
Якъ то бувъ панъ Хмельницькій, житель чигиринський,
Козакъ лейстровый, писарь вѣйськовый;
Якъ вѣнъ сее зачувавъ,
То указъ писавъ, императору до рукъ подававъ,
А императоръ указъ писавъ,
Въ Черкасы до рукъ подававъ,
А панъ Хмельницькій житель чигиринський,
Козакъ лейстровый, писарь вѣйськовый,
Якъ того указа до рукъ доставъ,
На рынокъ выхожае, знамена выставляе,
Друзѣвъ-панѣвъ молодцѣвъ на грець выкликае:
— Друзѣ, панове молодцѣ, охотники, броварники,
— Годѣ вамъ по броваряхъ пива варити,
— По винницяхъ да й по провальляхъ валятися;
— Да идѣте вы жидѣвъ да ляхѣвъ зъ Украины згоняти,
— То будете вы собѣ мать
— Хоть на три днѣ хорошенько по козацьки погулять! —
Якъ почали друзѣ панове-молодцѣ жидѣвъ да ляхѣвъ зъ Укра-

ины зганяти,

То въ которого не було дранои невѣрної кожушины,
То й той надѣвъ жидѣвськѣй кармазины.
То вони собѣ хорошенько по козацьки похожали,
Та ще й по карманахъ срѣбнѣй грошѣ мали.
Ще жь то рано-пораненьку въ середу,
Якъ занявъ панъ Хмельницькій попередъ-себе жидѣвъ череду:
Которѣ жиды шабашували,
А которѣ до города польского утѣкали.
„Вже жь ты, рабине Мошку, бери на вѣзъ дошку,
„А ты, Срулю, бери порохъ да пулю,
„А ты, Чую, бери рушницю,
„А ты, Гершку, бери подгерстя,
„А ты, Ёсю, бери на поготову осю,
„А ты, Шмулю, бери друччя да двило,
„А ты, Ицикъ, бери бицикъ,
„Да будемо конѣ поганяти,

„Да будемо одъ пана Хмельницького до города польского
втѣкати.

А якъ бувъ собѣ жидъ — старый Хвайдишъ,
Да мавъ собѣ крамъ: шильки да голки,
А третій люльки,
Да и той у клунки склавъ да за нами бѣжавъ пѣшки;
И той старбѣсть свою потерявъ —
Одъ пана Хмельницького утѣкавъ,
И той панови Хмельницькому ще й голыми пятами наживавъ.
А якъ у польске городъ убралися,
Да стали жиды Меѣра на пѣдслухи высылати;
Чи ще жъ то далеко панъ Хмельницькій зъ вѣйскомъ при-
бувае?

А жидокъ Меѣрко зъ глузду спавъ,
Да ледве вѣнъ и самъ до города польского припавъ.
А панъ Хмельницькій, житель чигиринській,
Козакъ лейстровый, писаръ вѣйсковый,
До польского города прибувавъ,
Да старыми жидами оравъ,
А жидѣвками бороновавъ,
А которіи були маліи дѣти, то вѣнъ ихъ кѣньми порозбивавъ.
Якъ узали съ польского города втѣкати,
Якъ узали своего рабина Мошку проклинати:
„Богдай ты Мошку щастя-долѣ не мавъ,
„Якъ ты по-багато на Украинѣ одкупу бравъ!
„А якъ бы ты, Мошку,
„Да бравъ на Украинѣ одкупу по-трошку,
„То мы бѣ на Украинѣ проживали,
„То насъ бы козаки украинскій вельможными панами вели-
чали“.

А якъ-то бувъ жидъ Янкель,
То вѣнъ коло школы похожае,
Да по школь плаче-рыдае:
„Школо наша, школо богомѣлице,
„Вже намъ у тобѣ не бувати,
„И тебе не продавати,
„За тебе грошей не брати
„И въ карманъ не ховати,
„Треба тебе на Украинѣ покидати,
„Да ще въ тебе будуть козаки украинскій,
„Да ще будуть въ тебе нескребеніи свинѣ заганяти“.
Якъ стали одъ польского города до Случи рѣчки прибувати,—
То панъ Хмельницькій, житель чигиринскій,
То вѣнъ ночей не досыпiae,
Коло Случи рѣчки ляжѣвъ и жидѣвъ доганяе.
Скоро догнавъ у вечерѣ пѣзно,
И тамъ стало повернутися тѣсно.

И тамъ до нихъ прибуває,
Ще на козакѣвъ гукає, словами промовляє:
„Друзь, панове молодцѣ! до Случи рѣчки прибувайте,
„Жидѣвъ да ляхѣвъ у пень рубайте,
„И до ихъ по козацьки словами промовляйте:
„Жиды да ляхи примѣчайте,
„О то буде по той бѣкъ Случи ваше,
„А по сей бѣкъ буде пана Хмельницького й наше!“
Якъ почали жиды да ляхи съ паномъ Хмельницькимъ спо-
ляться,

Що бѣ пополамъ пива наварити,
То вже жѣ то бували лядськї дрова,
А Хмельницького вода,
То бувъ жидѣвскїй ячмѣнь,
А Хмельницького хмѣль...
То якъ пива наварили,
Тогдѣ Хмельницькому славу на вѣки сотворили!
Да хотя жѣ то бувъ панъ Хмельницькїй, житель чигиринскїй,
Козакъ лейстровый, писарь вѣйсковый,
Лицарь добрый
Да померъ...
А тѣльки его слава козацька-молодецька не вмире, не поляже.
То буде вона славна мѣжду друзями-молодцами,
Одѣ нынѣ й до вѣку.
Даруй, Боже, всему миру живому и намъ на здоровѣ,
Да на многї лѣта,
Одѣ нынѣ й до вѣка!

(Запис. въ Жаботинѣ Ф. Шангаємъ,
помѣщена въ выданю: Историческія пѣсни
малорусскаго народа. Кїевъ, 1874 р.)

Жовтоводска битва.

Чи не той то хмель, що коло тычинъ вѣтсья?
Гей то Хмельницькїй, що зѣ ляхами бѣтсья.
Гей поѣхавъ Хмельницькїй и къ Жовтому броду:
Гей не одинъ ляхъ лежить головою въ воду.
„Не пий, Хмельницькїй, дуже тои жовтои воды:
Иде на тебе ляхѣвъ сорокъ тысячъ хорошой вроды“.
— А я ляхѣвъ не боюся и гадки не маю;
За собою потугу великую знаю;
Ище и Орду за собою веду,
А все, вражї ляхи, на вашу бѣду.
Утѣкали ляхи, погубили шубы;
Гей не одинъ ляхъ лежить, выщеривши зубы.
Становили ляхи дубовїи хаты, —

Придется ляшенькамъ у Польщу втѣкати.
Утѣкали ляхѡвъ деякіи повки,
Ляхѡвъ ѣли собаки и сѣрїи вовки.
Гей тамъ поле, а по полю цвѣты;
Не по однѡмъ ляху заплакали дѣти!
Гей тамъ рѣчка, рѣчка, черезъ рѣчку глиця,
Не по однѡмъ ляху осталась вдовиця.

(Максим. Збѡр. Укр. пѣсень).

Жовтоводска битва.

Ой то ляхи гайдамахи Украину зрубали;
Течуть рѣчки кервавіи темными дугами.
— Ступай, коню, пѡдо мною широко ногами,
Идутъ ляхи гайдамахи въ погоню за нами. —
Летитъ орелъ по надъ хутѡръ а въ повѣтру веться,
Ой тамъ, ой тамъ бѣднїи козакъ съ поляками беться,
Ой годъ вамъ, вражїи ляхи, руську крѡву пити —
Не сденъ ляхъ молоденькїи посиротивъ дѣти!

(Записана п. Волошнюкомъ въ Пѡдгѡрбїи въ Станиславоуѡвскѡмъ окрузѣ въ Галичинѣ. Надрукована въ выданїю: „Историческїи пѣсни Малорусскаго народа съ объясненїями Вл. Антоновича и М. Драгоманова“. Выдавцѣ думаютъ, що ся пѣсня вѡдносїтся до часу Жовтоводскои битвы).

Жовтоводска битва.

(1648).

Высыпався хмель изъ мѣха
И наробивъ ляхамъ лиха;
Показавъ имъ розуму,
Вывернувъ дѣдчу думу.
До Жовтои водицѣ
Наклавъ имъ дуже хмелницѣ:
Не могли на ногахъ стати —
Волѣли утѣкати.
Гетманчику, небоже,
Не туды на Запороже!
Не найдешъ гараздъ шляху
У Сидоровѡмъ байраку.
Чи не ты, Степанку сараче, (?)
Одъ козакѡвъ бравъ гарачи,
Не ты съ бравъ имъ хutory?
Єсть иншїи теперъ поры!
Одже побѣрки проклятїи
Пѡдъ Очаковомъ узятїи

И по пастуши тебунць,
Приѣхали къ вамъ ординць.
Не утѣкай же ляху,
Зѣ самого перестраху;
Вождай юнаковъ въ таборы,
Готуй деньги за хуторы;
Южь не будешь ихъ хаты
Поганьцямъ отдавати,
Не будешь нересудовъ брати,
А нѣ ихъ воювати.
Милѣшь вамъ жида збойць,
Нѣжь запорозць молодць!
Хоть же маєте крымчуки —
Дайте жъ имъ теперъ кожухи.
Отъ же Хмельницькій може!
Помагай ему, Боже,
Тѣхъ курковдовъ бити,
И жидовъ не живити.
Южь утѣкають зъ валовъ,
Боятся самопаловъ;
Волють татарской юки,
Нѣжь козацькой пуки.

(Зѣ рукоп. XVII. в.).

Горе панѣ Потоцкой.

Засвистали козаченьки въ походѣ съ полуночи,
Заплакала Марусенька свои чорнѣи очи.
— Не плачь, не плачь, Марусенько, возьмемъ ты зѣ собою,
— Якъ будемо выѣзжати въ чужую сторону.
„Ой, вѣдъ да вѣдъ мѣи миленькій, да не забавляйся,
„На конику вороненькомъ назадъ ворочайся!“
— Ой Богъ знае, Богъ вѣдае, чи я повернуся,
— Кѣнь вороний на подвѣрю чогось испѣткнувся! —
Ой шли ляхи на три шляхи, дороги пытали,
„Сли сюда козаки йшли, чи вы не видали? —
Всѣ Поляки, якѣ йшли, по три конѣ мали,
Хвалилися Полячоньки, що вни звоювали:
„Мы пѣдемо, пане брате, козакѣвъ рубати,
„А якъ приѣде зла година, будемъ утѣкати.
Росплачеться розтужиться Потоцького жона:
„Чи я жъ тобѣ, панѣ Потоцькій, давно не товкла?
Давно уже ты, Потоцькій, съ козаки воюешъ,
Ты козакѣвъ не звоюешъ, свою силу згубишь!

(Чт. Моск. Общ. Истор. и Древн. 1863. III. 25.
Историч. пѣсни малор. народа, съ объясненіями
Антоновича и Драгоманова, стр. 38).

Корсунська битва.

(1648).

Ой об'зветця пань Хмельницькій,
Отамань-батько Чигиринській:

„Гей друзь молодць
Братя козаки запорозць,
Добре дбайте, барзо гадайте,
Изъ ляхами пиво варити зачинайте.
Лядській солодъ, козацька вода;
Лядській дрова, козацькій труда“.

Ой съ того пива

Зробили козаки зъ ляхами превелике диво.
Пѣдъ городомъ Корсунемъ вони станомъ стали,
Пѣдъ Стеблевымъ вони солодъ замочили,
Ще й пива не зварили,
А вже козаки Хмельницького зъ ляхами барзо посварили.

За ту бражку

Счинили козаки зъ ляхами велику драчку;
За той молотъ
Зробили ляхи съ козаками превеликій колотъ;
А за той незнать—якій квасъ
Не одного ляха козакъ, якъ-бы с.....го сына за чуба трясъ.

Ляхи чогось догадались,
Вѣдъ козакѣвъ чогось утѣкали,
А козаки на ляхѣвъ нарѣкали:

Ой вы ляхове,
Пеській сынове!

Чомъ вы не дожидаєте,
Нашого пива не допиваєте?“
Тогдѣ козаки ляхѣвъ доганяли,
Пана Потоцького пѣймали,
Якъ барана звязали,

Та передъ Хмельницького гетьмана примчали:

„Гей пане Потоцькій!

Чомъ у тебе й доси розумъ жѣвноцькій?

Не вмѣвъ ты вси въ Камяньскѣмъ Подблѣць пробувати,
Печеного просяти, куриць съ перцемъ та зъ шапраномъ
уживати,

А теперъ не зумѣшь ты зъ нами, козаками, воювати

И житной соломахи съ тулузкомъ уплѣтати.

Хиба велю тебе до рукъ кримському хану дати,

Що бъ навчили тебе кримць нагаѣ сирѣи кобилины жовати!“

Тогдѣ ляхи чогось догадались,

На жидѣвъ нарѣкали:

„Гей вы, жидове,
Поганьскій сынове!

На що-то вы великій бунтъ, тревоги зривали
На мило по три корчмы становили,
Великіи мета брали:

Вѣдъ возового —

По пѣвѣ²золотого,

Вѣдъ пѣшого — по два гроши,

А ще не минали й сердешного старця —

Вѣдбирали шноно та яйця!

А теперъ вы тїи скарбы збирайте

Та Хмельницького еднайте;

А то, якъ не будете Хмельницького еднати,

То не зарѣкайтесь за рѣчку Вислу до Полонного прудко
тѣкати“.

Жидове чогось догадались,

На рѣчку Случу тѣкали.

Которї тѣкали до рѣчки Случи,

Тїи погубили чоботы й онучи;

А которї до Прута,

То буда вѣдъ козакѣвъ Хмельницького дорѣженька барзо крута.

На рѣчцѣ Случѣ

Обломили мѣсть идучи,

Затопили усѣ клейноды

И всѣ лядскїи бубны.

Которї бѣгли до рѣчки Роси,

То zostалися голї й босї.

Оббѣзетця первый жидъ Гичикъ,

Та й хапаетця за бичикъ.

Оббѣзетця другїй жидъ Шлема:

„Ой я жъ пакъ не буду на сабасъ дома!

Третїй жидъ озоветця, Оврамъ —

„У мене невеликій крамъ:

Шпильки, голки,

Кремѣння, люльки.

Такъ я свѣй крамъ

У коробочку склавъ,

Та козакамъ пятами наживавъ *).

Оббѣзетця четвертый жидъ Давидко:

„Ой брате Лейбо! уже жъ пакъ изъ-за горы козацкїи корогви
видко!“

Оббѣзетця пятїй жидъ Юдко:

„Нумо до Полонного утѣкати прудко!

Тогдѣ жидъ Лейба бѣжить,

Ажъ живѣтъ дрѣжить;

Якъ на школу погляне,

Їго сердце жидѣвське зѣвяне:

*) Съ козаками пятами наживавъ.

„Ей школо жь моя, школо мурована!
Теперь тебе нѣ въ пазуху взяти,
Нѣ въ кишеню сховати,
Але жь доведетця Хмельницького козакамъ на срачь, на балаки
покидати!“

Отсе, панове-молодцѣ, надѣ Полоннымъ не чорна хмара вста-
вала;

Не одна паніи-ляшка удовою зосталась.

Озоветця одна панѣ-ляшка:

„Нема мого пана Яна!

Десь его звязали козаки, якъ-бы барана,

Та повели до свого гетьмана!“

Озоветця друга панѣ-ляшка:

„Нема мого пана Кардаша!

Десь его Хмельницького козаки повели до свого коша“.

Озоветця третя панѣ-ляшка:

„Нема мого пана Якуба!

Десь (узяли) Хмельницького козаки та либонь повѣсили его
десь на дубѣ“.

(Кульша. Зап. о Юж. Русн, I. томъ 223).

Варіантъ попереднѣи думы.

(1648).

Ой оббзветься панѣ Хмельницькій

Отаманѣ батько Чигиринській:

„Гей друзѣ-молодцѣ,

Браття козаки запорозцѣ!

Добре знайте, барзо гадайте,

Изъ ляхами пиво варити затирайте!

Лядській солодъ, козацька вода;

Лядській дрова, козацькій труда“.

Ой за тее пиво

Зробили козаки зъ ляхами превеликее диво;

Ой за той пивный молотъ

Зробили козаки зъ ляхами превеликій колотъ;

Ой за той пивный квасъ

Не одного ляха козаць, якъ бы с.....го сына, за чуба потрясъ.

Ой не вербы-жь то шумѣли, и не галки закричали:

Тожь-то козаки изъ ляхами пиво варить зачинали.

Ой оббзветься перва панѣ ляшка:

„Нема мого пана Гриця!“

Де-сь поѣхавъ дивиться,

Якъ буде козацьке пиво вариться!“

Ой оббзветься друга пань ляшка: „Нема мого пана Яна!

Де-сь извзяли козаки якъ-бы барана!“

Ой оббзветься третя пань ляшка: „Нема мого пана Якуба!

Ой Якубе, Якубе!

Де-сь тебе зъ Жовтои Воды, зъ быстрой рѣчки Прута, и до
вѣку не буде!“

Ой не чорна хмара надъ Польщою встала:

Тожь-то не одна ляшка удовою стала!

Бо на праву середу

Заяяли козаки ляхѡвъ такъ якъ-бы череду.

Ой, которыхъ гнали до Прута,

Була дорбженька барзо крута;

Которыхъ до Бузька,

Була дорбженька барзо грузка;

Тѣ бѣжучи попотѣли;

То кидали козаки ляхѡвъ у воду

Къ чортовѡй матери на прохолоду...

„Ой вей-миръ! оббзветься первый жидъ Идько.

Уже-жь пакъ изъ-за горы козацкѡй корогви видко!“

Побѣгъ до школы швидко:

„Ой школо-жь моя, школо!

Чи тебе продати,

Чи въ карманъ забрати,

А чи тому пану Хмельницькому

Отаману-батьку Чигиринському,

На срачь подаровати?“

Ой оббзветься другѡй жидъ Абрамъ.

„Ой я маю вельми дорогѡй крамъ:

Шпильки и голки,

Кремѣня и люльки.

Ой я свѡй крамъ у коробочку склавъ,

Съ козаками пятами наживавъ!“

Ой оббзветься третѡй жидъ Шлема.

„Ой я-жь-пакъ не буду на шабасъ дома!“

Гей, оббзветься панъ Хмельницькѡй,

Отаманъ-батько чигиринскѡй:

„Гей друзъ-молодцѣ,

Браття козаки запорозцѣ!

Добре знайте, барзо гадайте,

Одъ села Ситникѡвъ до города Корсуня шляхъ канавою пере-
коцайте,

Потоцкѡго поймайте,

Менъ въ руки подайте!“

Гей Потоцкѡй, Потоцкѡй,

Масшь собѣ розумъ жѣноцкѡй:

Не годишся-жь ты воювати?

Лучче-жь тебе до пана Хмельницькѡго оддати,

Сырой кобилины жовати,
Або житной соломахи бузиновымъ молокомъ заивати!
(Максим. укр. думы 67).

Втеки польской шляхты зъ Украины.

Повѣяли вѣтры все буйніи,
Пѣшли дворяне все смутніи.
Берегъ зъ берегами, а круча съ кручами:
Тамъ дворяне проходили,
Кидають отчизну и свою дѣдизну,
Свои пасѣки и левади.

(Зап. п. Носомъ въ Лубенскомъ повѣтѣ. Надрук. въ „Историческихъ пѣсняхъ малорусскаго народа съ объясненіями Антоновича и Драгоманова“, стр. 48).

Побѣдне торжество руского народа.

(1648—1649).

Честь Богу хвала! На вѣки слава войську днѣпровому!
Що изъ Божой ласки загнали ляшки къ порту вислянному.
А родъ проклятый жидѣвскій стятый, чиста Украина,
А вѣра святая вцале (въ цѣлости) зостала — добрая новина!
И ты Чигирине, мѣсто украинне, не меньшую славу
Теперь въ собѣ маешь, коли оглядаешь въ рукахъ булаву
Зацного (знатного) Богдана, мудрого гетьмана, доброго мо-
лодца,
Хмельницького чигиринського, давного запорозьця.
Богъ бы указаль и войську подаль, абы имъ справоваль,
Ажебы (що бѣ) покорныхъ одѣ рукъ однихъ гордыхъ абы
справоваль*)
Учини жь, Боже, всѣмъ намъ гоже, абы булавою...
Войсько тев славне всѣму свѣту явно за его головою!
(Изъ рукописи XVII. вѣка. Львѣв. Ерлича).

Торжество руского народа.

(1648—1649).

Розлилися крутѣ бережечки гей гей по роздолѣ,
Пожурились славні козаченьки гей гей у неволѣ,
Гей вы хлопцѣ, вы добрі молодцѣ, гей гей не журѣться,

*) Мабуть було рятовавъ.

Посїдлайте конї воронї гей гей садовѣтся.
Да поїдемъ у чистес поле гей гей у Варшаву,
Да наберемъ червоню китайки, гей гей на славу,
Гей що бѣ наша червона китайка гей гей не злиняла,
Да що бѣ наша козацькая слава гей гей не пропала,
Гей що бѣ наша червона китайка гей гей червонѣла,
А що бѣ наша козацькая слава гей гей не змарнѣла!
Гей у лузѣ червона калина гей гей похилилася,
Чого-сь наша славна Украина гей гей засмутилася?
А мы жѣ тую червону калину гей гей да пѣднимемо,
А мы жѣ свою славну Украину гей гей да розвеселимо!

(Записано въ Херсоньской губерніи, Елисаветградского повета въ с. Марьянѣвцѣ. Надруковано въ „Историческихъ пѣняхъ малорусскаго народа съ объясненіями Антоновича и Драгоманова“ стр. 50).

Полонь польскихъ гетьманѣвъ.

(1648).

Отъ такъ пыха нарѣбила лиха коронному Потоцькому.
Отъ такъ була и тобѣ скрута польному Калиновському.
Отъ тамъ жолнѣре идѣте смѣло на зимовиско,
Въ Бѣлогородѣ въ загородѣ майте становиско.
Нехай христїяне вашї подольне пороспложують куры,
Що выловили, выносили вашї джоры (слуги).
А вы въ татарахъ въ тяжкихъ кайданахъ до смерти сидѣте;
Якъ мы одѣ васъ, такъ вы одѣ насъ теперъ потерѣте.

(Зѣ рукоп. XVII, в. Львоп. Брлича).

Пѣсня о пораженю Потоцкого.

(1648).

Глянь обернися, стань а задивися, который маешь много,
Же ровный будешь тому, въ которого не маешь ничего!
Бо той справуеть, що всѣмъ керуеть; самъ Богъ милостиве
Всѣ нашї справы на своей шаль важить справедливе.
Глянь обернися, стань задивися, который высоко
Умомъ лѣтаешь, мудрости знаешь широко, глубоко!
Не поспей мозгу, мудрой по-трошку, въ собѣ обачайся;
И тыхъ рада не лиха, що ходять съ-тиха, и тыхъ поражайся.
Глянь обернися, стань задивися, который воюешь,
Лукомъ, стрѣлами, порохомъ, кулями и мечемъ ширмуешь!
Бо те жѣ рыцерь и кавалеръ передъ тымъ бували,
Тымъ воювали, одѣ того жѣ меча сами поумирали.

Глянь обернися, стань задивися, и скинь зъ сердца буты,
Наверни ока, который съ Потока идетъ къ Славутъ (Днѣпру)
Невинни души берешь за уши, вольность одеюмешь,
Короля не знаешь, рады не дбаешь, самъ собѣ сеймуешь!
Гей, поражайся не запайся, бо ты рейментарюешь,
Самъ булавою въ сѣмъ польскѣмъ краю, якъ самъ хочешь,
геруешь.

Мѣй Бога въ сердцю, а не май въ-легче шляхетской крови,
Бо свѣтъ чорнѣть, правда нищеть, а все къ твоей волѣ.
Гей каштеляне, коронный гетьмане, потреба намъ чола,
Еще памятали и поглядати на задние кола.
Жоны и дѣти где ся мають подѣти наши а потомъ,
Гды насъ молодцѣ тые запорозьцѣ набавять клопотомъ.
Глянь обернися, стань задивися, що ся дѣветъ зъ-нами,
Поручниками и ротмистрами польскими сынами.
Глянь обернися, стань задивися, видишь людей много;
Чи ты воюешь, чи имъ згодуешь — бо то въ рукахъ Бога!
Чини трактаты, а кажи брати гроши за заслуги,
Бо то есть здавна заслуга славна запорозького люду*).

(Зъ рукоп. XVII. в. Льв. Єрлича).

Пѣсня про Потоцкого.

(1648).

Онъ глянулъ якъ звѣръ, онъ крикнулъ якъ левъ на жолнѣр-
скіи слова,
Острая якъ мѣчь, грубая якъ пѣчь була тамтая мова.
Заразъ сыначка своего одиначка шлетъ на Жолтую Воду.
Тамъ на большую и на горшую собѣ и всѣмъ шкоду.
Бо скоро стали ляхи подле Плавли, заразъ поскочили,
Хмельничики, ординчики обезъ заточили,
А скоро привернули, заразъ огорнули, роскопали моцни валы,
Однихъ постреляли, другихъ порубали, третьихъ живцемъ въ
орду поодавали.
На томъ не досить; миру не просить Потоцкій здумалый
(гордый),
На войну встаетъ, штурмы готуетъ, бо мѣлъ (мавъ) встыдъ не-
малый.
Хочетъ битися, кривды мститися, подъ Корсунъ вступаеть,
А за собою, якъ за свою волю, запорозьцѣвъ потягаеть,
Тамъ же на полю всѣмъ своимъ силу жолнерскимъ утрачае,
Стрельбу и штуки и всѣ рынштунки запорозьцямъ нажичае,

*) Якъ та, такъ и наступаюча пѣсня о Потоцкѣмъ — очевидно ко-
зацко-шляхотского утвору.

Турецькіє конѣ дрогне убіоры (уборы) оддає по неволи,
А самъ иде и инныхъ веде до татарської неволѣ!

(Зъ рукоп. XVII. в. Львоп. Єрлича).

Вѣдсылка польскихъ бранцѣвъ.

(1648).

Которіи прийшли Хмельницького абы пѣймали,
Самі въ неволю у султанську впали.
Повѣхали бучно до Крыму рыдваны,
Зъ совѣтниками обое польскіи гетьманы,—
А возы скарбовіи козакамъ zostали,
Абы зъ ихъ худобу свою полатали!
Хотѣли ляхи съ козакѣвъ славу мати,
Аже Богъ давъ тому, хто ся радъ смиряти.
Той вознесъ нынѣ смиренныхъ русаковъ,
Гордыхъ же съ престоловъ низложи поляковъ,
Богатыхъ тцихъ въ рубищѣ одпусти до Крыму,
Хотѣвшихъ руську вольность наклонить до Риму*).

(Зъ исторіи о презѣльной брани).

Народне повстанє.

(1648).

Ой почувайте и повѣдайте,
Що на Вкраинѣ повстало,
Що за Дашевымъ, пѣдъ Сорокою
Множество ляхѣвъ пропало.
Ой бачишь, ляше, якъ панъ Хмельницькій
На жовтѣмъ пѣску пѣдбився!
Одъ насъ козакѣвъ, одъ насъ юнакѣвъ
Нѣ одинъ ляшокъ не скрився.
Ой бачишь, ляше, якъ козакъ пляше
На сивѣмъ конѣ за тобою:
Тыхъ рубить мѣчемъ, тыхъ палить огнемъ,
А рещу топить водою.
Ой пийте, ляхи, съ калюжи воды, воды болотяніи,
А що пивали на тѣй Вкраинѣ
Пива та меды ситніи.
Дивують паны, песькіи сыны,
Що козакъ уживає,
Уживає козакъ шуку рыбаху,

*) Останній чотыри стихи — бурсацкого утвору.

Ще зъ водою соломаху.
Ой чи бачь, ляше, що по Случь наше,
По Костяную могилу,
Якъ не схотѣли, забунтовали
Тай утеряли Вкрайну.
Ой ну же козаки нуте жь у скоки,
Поберемося въ боки;
Загнали ляхѡвъ геть ажь за Вислу,
Не вернуться и въ три роки!

(Записана авторомъ на Волынѣ).

Варіантъ попереднѣи пѣснѣ.

Ой почувайте и повѣдайте,
Що на Вкраинѣ повстало,
Що за Дашовымъ пѡдъ Сорокою
Множество ляхѡвъ пропало.
Перебийнѡсѣ просить не много —
Сѣмсотъ козакѡвъ зъ собою *),
Рубас мечемъ головы сѣ плечей,
А решту топить водою!
Ой пийте, ляхи, воды сѣ калюжи вода болотяннѣи,
А що пивали по тѡй Вкраинѣ
Меды та пива ситнѣи.
Та по чѣмъ козакъ славенъ?
Наѣвся рыбы и соломахи зъ водою,
Зъ мушкетомъ стане, а сердце вяне,
А ляхъ одѣ духу вмирає!
Ой чи бачь, ляше, що панѣ Хмельницькѣй
На жовтѡмъ пѣску пѡдбився?
Семи козакѡвъ, добрыхъ юнакѡвъ (!)
Та й за Вислою не скрывся.
Ой чи бачь, ляше, що козакъ пляше,
На воронѡмъ коню за тобою?
Ты, ляше, злякнешь, изъ коня спаднешь,
Самъ присыплешся землею.
Ой чи бачь, ляше, що по Случь наше,
По Костяную могилу.
Якъ не схотѣли, забунтовали
Тай утеряли Вкрайну.
Ой нависли ляхи, нависли
А якъ вороны на вишнѣ,
Не попустимо ляхови Польщи,
Поки нашон жизнѡсти!

(Кулѣша, З. о Юж. Руси Т. I. 271).

*) Спѣвають также: трѣхъ козаченькѡвъ зъ собою.

Перебийнось.

(1648).

Ой не розвивайся, ты зеленый дубе,
Бо на завтра морозъ буде!
Ой не розвивайся, червона калино,
Бо за тебе, червона калино, не одинъ тутъ згине!
Ой дугами та берегами розвивалися вѣти:
„Хочуть тебе, Перебийносе, та ляшеньки вбити“.
— Ой яжь ляхѡвъ, вражихъ жидѡвъ, я ихъ не боюся;
Бо я зъ ними ище по-лицарськи побуюся.
Бережися, та панъ Перебийнось, одъ темного лугу:
Иде ляхѡвъ сорокъ тысячъ — буде велика потуга!
Ой бережися, Перебийнось, вѡдъ горы Шаматы!
— Не боюся вѡдъ горы Шаматы;
Єсть у мене козаченьки, одинъ буде сотню гнати.
Ой того Перебийнось зовсѣмъ й не гадає;
Веде коня въ нову станю, самъ въ куринѣ гуляє.
Ой вѡдсуне та панъ Перебийнось вѡдъ рынку кватырку —
Ажь бѣгають ляхи, якъ шашки, по рынку.
И ой крикнувъ же та панъ Перебийнось на джуру малого:
„Ой выводъ, джуру, та выводъ, малый, коня вороного,
А собѣ, джуру, й собѣ малый, старого гнѣдого;
Та пѡдтягай, джуру, та пѡдтягай, малый, тугенько попруги,
Й та пѡдцѣляйся, джуру, пѡдъ ляшенька потуга. (?)
Й ой та не всцѣвъ же й панъ Перебийнось на коника сѣсти,
Якъ почавъ ляхѡвъ, вражихъ сынѡвъ, на капусту сѣкти;
Ой якъ повернется та панъ Перебийнось на правую руку,
Й ажь не выскочить ёго кѡнъ вороненькѣй изъ ляшського
трупу;
Ой повернется та панъ Перебийнось на правое плече,
И ажь назадъ ёго коня вороного кровавая рѣчка тече,
Й ой якъ оглянется та панъ Перебийнось на джуру малого,
Й ажь кладе джура, кладе малый, ще лучче вѡдъ ёго.
Й ой ужежь догнали ляхѡвъ, вражихъ сынѡвъ, та до рѣчки
Жулины, —
Й ой уже ляхи, вражѣ сыны, джуру й уловили;
Й ой стали джурѣ й та пальцѣ крутити:
„Скажи, джуру, скажи, малый, й та чимъ Перебийноса вбити?“
— „Й ой вѡдрѣжте й або вѡдрѣвте й та срѣбною гудзя,
Й то чи не вбете або чи не скараете вѣрного мого друга“.
— Й ой не схотѣвъ же ты менѣ, хлопку, хлопкувати, —
Й будешъ же ты ляхамъ стадо напувати.
„Й ой радъ бы я тобѣ, пане Перебийносе, хлопкувати,
Та угнались мы далеко за ляхами, й доведеться погибати.

Варіантъ попереднѣи пѣснѣ.

Ой не шуми луже дуже, и ты зеленый дубе!
Бо пѣдъ тобою, зеленый дубе, вся баталія буде!
Ой за лугами, за берегами схилилися вѣти,
Засѣдають вражій ляхи Перебийнѣса вбити.
„Ой я ляхѣвъ, ой я панѣвъ — не боюся.
„Еще въ мене кѣнь буланый — зъ ляхами побюся!“
Ой якъ же поѣхавъ козакъ Перебийнѣсъ до кумы рыбы вѣсти,
Ажъ прибѣгають съ пѣдъ Дашева препогані вѣсти.
Ой якъ гляне козакъ Перебийнѣсъ у кватирку, —
Ажъ бѣгають ляхи, вражій сыны, якъ шашки по рынку;
Ой якъ крикне козакъ Перебийнѣсъ на джуро малого:
„Ой сѣдлай, джуро, ой сѣдлай, малый, минѣ буланого,
Собѣ жъ сѣдлай другого гнѣдого старого;
Та пѣдтягай, малый джуро, та попруги стуга,
Бо буде жъ намъ, малый джуро, велика потуга“.
Ой не вспѣвъ же та козакъ Перебийнѣсъ та на коня спасти,
Якъ узявъ ляхѣвъ, вражихъ сынѣвъ, у снопы класти;
Ой якъ оглянется козакъ Перебийнѣсъ та на лѣвее плече —
Ажъ изъ-пѣдъ Дашева та до Волохова крѣвавая рѣчка тече;
Ой оглянется та козакъ Перебийнѣсъ та на правую руку —
Ажъ не выскочить ёго буланенькій изъ-пѣдъ лядського труну.
Ой оглянется козакъ Перебийнѣсъ та на джуро малого —
Ажъ кладе джура, кладе малый, ще лучче за нѣго.
„Ой поѣдьмо, малый джуро, та на Сорочу могилу;
Одвѣдаемъ, джура малый, вражу лядську силу“.
Не вспѣвъ козакъ Перебийнѣсъ та до могилы доѣхати,
Якъ узявъ джура, та узявъ малый, пистолѣ заряджати;
Ой не вспѣвъ козакъ Перебийнѣсъ на могилу зѣвздити,
Якъ узявъ джура, та узявъ малый, зъ пистолѣвъ палити...
Й ой теперъ же ляхи, й ой теперъ же паны, вы славы зажили,
Що неживого Перебийнѣса пѣдъ могилою положили.

(Метл. 400).

ГАЙДАМАКИ.

П а н ѣ М а р у с е н ь к а.

(1648—1649).

Ой горе, горе, несчастная доле!
Изорала Марусенька мыслоньками поле,
Карыми очима та й заволочила,
Дрѣбными слѣзоньками все поле змочила!
Ой по горѣ по высокѣй та яра пшениця,
А по луцѣ, по зеленой, шовкова травиця,

А по той же по травицѣ два козаки ходять,
Та вороныхъ коней водять, не добре говорятъ;
„Ой поѣдемъ, паны братцѣ, до Марусѣ въ гостѣ!“
А въ тѣи Марусеньки весь двѣръ на помостѣ.
Приѣхали до Марусѣ два козаки въ гостѣ.
Одинъ козакъ край ворѣтець кониченька вяже,
Другій козакъ пѣдъ вѣконцемъ добры вечѣръ каже.
— Добры-вечѣръ, Марусенько, чи єго мосць дома?
— Нема пана дома, поѣхавъ на ловы. —
„Марусенько панѣ! выйди хочь самая!“ —
Марусенька пышна въ черевичкахъ выйшла,
По свѣтлоньцѣ иде, ажъ свѣтлонька гуде,
Въ сѣнечки вступила, на порозѣ стала,
На порозѣ стала, коника пѣзнала.
— „Не єсть вы, козаки, єсть вы гайдамаки!
— Що вы мого пана молодого забили!“
„Марусенько панѣ! Почѣмъ ты пѣзнала?“
— Бо я свого пана коника признала.
„Неправдоньку, панѣ, неправдоньку кажешь,
„Неправдоньку кажешь, нещире говоришь.
„Ой мы въ єго мосць коника купили,
„Зъ глибокѣй криниченьки могоричъ запили,
„На гниленькѣй колодочцѣ грошѣ полѣчили.
„Ой суть тому свѣдки зеленѣ дубочки,
„Схидили дубочки верхи до купочки“.
Якъ взяли Марусеньку лугами-ярами,
Та повезли Марусеньку битыми шляхами,
Привязали Марусеньку до сосны плечима,
До сосны плечима, въ темный лугъ очима.
Запалили сосну зъ верху до корѣня.
Сосенка горить, Марусѣ кричить.
Уже ѣ бѣде тѣло та й попеломъ сѣло,
Уже ѣ руса коса до горы дымомъ пѣшла.

(Записана авторомъ на Волинѣ).

Збаразка облога *).

(1649).

Ой що то за хижка
Тамъ на вырѣжку:
Выступцемъ,
Пане Вишневецкѣй,
Воводо грецькѣй, (?)

*) Пѣсня ся, якъ бачимо, пародія на хороводну украинську пѣсню.

Та виведи танчикъ
По-нѣмецьки.
Підъ тою хижкою
Паны сидѣли,
Выступцемъ и пр.
Паны сидѣли,
Собакъ лупили,
Выступцемъ и пр.
Ножъ поламали,
Зубами тягали,
Выступцемъ,
Пане Вишневецькій,
Воеводо грецькій (?)
Та виведи танчикъ
По-нѣмецьки.
Ой тамъ на вирѣжку
Поставлю я хижку
Выступцемъ
Тихо йду
А вода по камѣню
А вода по бѣлому
Ище тихше.

(Записана авторомъ въ Воронежскій губерніи)

Варіантъ попередній пѣснѣ.

Ой тамъ на морѣжку,
Поставлю я хижку,
Роступця...
Роступця, пане Кременецькій,
Воевода грецькій,
Да виведу танчикъ
Сама молоденька
По-нѣмецьки!
Ой у тѣй же хижцѣ парубки сидѣли,
Парубки сидѣли, ножики гострили
Роступця и т. д.

Запис. въ борз. повѣтѣ п. А. Маркевичемъ.
Въ сѣмъ варіантѣ мабуть припадкомъ имя Вишневецького перемѣнилось въ Кременецького.

3-й варіантъ той жь пѣснѣ.

Поставлю я хижку,
Тамъ на вырѣжку
Выступцемъ
Тихо йду
А вода по камѣню
А вода по бѣлому,
Ище тихше.
Засвѣчу свѣчу,
Пѣду черезъ рѣчку,
Выступцемъ и пр.
Ой у тѣй хижцѣ парубочки сидятъ
Постольцѣ мостють
Выступцемъ
Пане Вишневецькій,
Воводо грецькій,
Да выведу танчикъ
Сама молоденька
По-нѣмецки!

Запис. Метлинскимъ въ Острогожск. повѣтѣ,
Воронѣжской губерніи.

Ще четвертый варіантъ той жь пѣснѣ.

Тупъ тупъ пане Кременецькій
Заведи намъ танчикъ, а все по-нѣмецки,
Що уступю, то улюю
Сухого деревця...
Накладу вогникъ,
Наварю кашки
А що въ тѣй кашцѣ?
Жабяча лапка.
Хто жь ѣѣ буде ѣсти?
Парубки, парубки.
Накладу вогникъ,
Наварю кашки.
А що въ тѣй кашцѣ?
Лыжечка масла.
Хто-жь ѣѣ буде ѣсти?
Дѣвочки, дѣвочки.

(Зап. п. Кумановскимъ въ Станиславѣвскомъ повѣтѣ въ Галичинѣ).
Всѣ тѣ варіанты надруковані въ выданю: „Историческія пѣсни мало-
русскаго народа съ объясненіями Антоновича и Драгоманова. Т. II.
стр. 52—55. Тамъ помѣщеніи и выводы, які склонили объяснителѣвъ
признати сї пѣснѣ якъ вѣдповѣдній обложѣ Збаража въ 1649 роцѣ.

Похідъ въ Молдавію.

Дума. (1650).

Якъ изъ низу, изъ Днѣстра тихій вѣтеръ повѣває,
Богъ святой знає, Богъ святой и вѣдає,
Що Хмельницькій думає-гадає.
Тогдѣ жь то не могли знати нѣ сотники, нѣ полковники,
Нѣ джуры козацькіи,
Нѣ мужѣ громадськіи,
Що нашъ панъ гетьманъ Хмельницькій,
Батьку Зиновъ Богдану Чигиринській,
У городѣ Чигиринѣ задумаєвъ, вже й загадавъ:
Дванадцять паръ цушокъ впередъ себе одбслаєвъ,
А ще самъ зъ города Чигирина рушавъ;
За имъ козаки йдуть
Яко ярая пчола гудуть;
Который козакъ не мѣє въ себе шаблѣ булатной,
Пицалѣ семипядной,
Той козакъ кий на плечѣ забирає,
За гетьманомъ Хмельницькимъ у вѣ охотне вѣйсько поспѣшав.
Оттогдѣ жь то, якъ до рѣчки Днѣстра прибувавъ,
На три части козакѣвъ переправляєвъ,
А ще до города Сороки прибувавъ,
Пѣдъ городомъ Сорокою шанцѣ копавъ,
У шанцахъ куренемъ стояєвъ;
А ще одѣ своихъ рукъ листы писавъ,
До Василя Молдавського послаєвъ,
А вѣ листахъ приписуєвъ:
„Ей Василю Молдавській,
Господарю Волоській!
Що теперъ будешъ думати й гадати:
Чи будешъ зо мною битися?
Чи мириться?
Чи города свои Волоській уступати?
Чи червѣнцями полумиски сповняти?
Чи будешъ гетьмана Хмельницького благати?...“
Тогдѣ жь то Василій Молдавській,
Господарь Волоській,
Листы читає,
Назадъ одсылає,
А вѣ листахъ приписує:
„Пане гетьмане Хмельницькій,
Батьку Зиновъ Богдану Чигиринській!
Не буду я съ тобою нѣ битися,
Нѣ мириться,
Нѣ городѣвъ тобѣ своихъ Волоськихъ уступати,
Нѣ червѣнцями полумискѣвъ сповняти:

Не лучше-бъ тобѣ покориться меншому,
Не нужли минѣ тобѣ старшому?“
Оттогдѣ жь то Хмельницькій, якъ сїи слова зачувавъ,
Такъ вѣнъ самъ на доброго коня сѣдавъ,
Коло города Сороки поѣжжавъ,
На городъ Сороку поглядавъ,
Ище стиха словами промовлявъ:
„Ей городе, городе Сороко!
Ще ты моимъ козакамъ дѣтямъ не заполоха.
Буду я тебе доставати,
Буду я зъ тебе великій скарбы мати,
Свою голоту наповняти,
По битому тарелю на мѣсяць жаловання давати“.
Оттогдѣ-то Хмельницькій якъ похваливсь,
Такъ гараздъ добре й учинивъ:
Городъ Сороку у недѣлю рано за-до бѣдде взявъ,
На рынку обѣдъ пообѣдавъ,
Къ полуднѣй годинѣ до города Сичавѣ пришавъ,
Городъ Сичаву огнемъ запаливъ
И мечемъ исплидровавъ.
Оттогдѣ-то инній сичавцѣ гетьмана Хмельницького у вѣчи не
видали,

Усѣ до города Ясы повтѣкали,
До Василя Молдавського истиха словами промовляли:
„Ей Василю Молдавській,
Господарю нашъ Волоській!
Чи будешъ за насъ одностайне стояти?
Будемъ тобѣ голдовати;
Коли-жь ты не будешъ за насъ одностайне стояти,
Будемъ иншому пану кровю вже голдовати“.
Оттодѣ-то Василь Молдавській,
Господарь Волоській,
Пару коней у колясу закладавъ,
До города Хотинѣ одѣжджавъ,
У Хвилецького капитана станцію стоявъ.
Тогдѣ жь то одѣ своихъ рукъ листы писавъ,
До Ивана Потоцького, кроля польского, посылавъ:
„Ей Ивану Потоцькій,
Кролю Польській!
Ты жь бо то на славнѣй Украинѣ пешъ, гуляешъ,
А объ моѣй ты пригодѣ нѣчого не знаешъ;
Що жь то въ васѣ гетьманъ Хмельницькій, Русинъ,
Всю мою землю Волоську обрушивъ,
Все мое поле коцемъ изоравъ,
Усѣмъ моимъ волохамъ, якъ галкамъ,
Съ плѣчь головки познимавъ;
Де були въ полѣ стежки, дорѣжки —

Волоськими головками повымощувавъ;
Де були въ полѣ глибокіи долины —
Волоською кровю повыповнювавъ“.
Оттогдѣ-то Ивану Потоцькій,
Кролю Польскій,
Листы читае,
Назадъ одсылае,
А въ листахъ приписуе:
„Ей Василю Молдавській,
Господарю Волоській!
Коли жь ты хотѣвъ на своѣй Украинѣ проживати,
Було тобѣ Хмельницького у вѣчній часы не займати;
Бо дався минѣ гетьманъ Хмельницькій гараздѣ добре знати:
У первоѣ войнѣ
На Жовтоѣ Водѣ
Пятнадцать моихъ лицарѣвъ стрѣчавъ, —
Невеликій имѣ одвѣтъ оддавъ:
Всѣмъ, якъ галкамъ, съ плѣчь головки поздѣймавъ;
Трохъ сынѣвъ моихъ живцемъ узявъ,
Турьскому салтану въ подарунку одѣславъ;
Мене, Ивана Потоцького,
Кроля Польского,
Три днѣ на приковѣ край пушки державъ,
А нѣ питъ минѣ, нѣ вѣсти не давъ.
То дався минѣ гетьманъ Хмельницькій гараздѣ добре знати,
Буду ёго во вѣкъ вѣчный памятати!“
Оттогдѣ-то Хмельницькій померъ,
А слава ёго козацька не вмре, не поляже.
Теперешнёго часу, Господи, утврди и поддержи
Люду царьского
И всѣмъ слушающимъ,
И всѣмъ православнымъ христіянамъ,
Сему домодержавцю,
Хозяину й хозяйцѣ,
Подай, Боже, на многа лѣта!

(Метл. 391).

Варіантъ попереднёи думы.

(1650).

Изъ низу Днѣпра вѣтеръ вѣе, повѣває:
Вѣйсько козацьке у походъ выступае.
Тѣльки Богъ святой знае,
Що Хмельницькій думае, гадае!
Объ тѣмъ не знали нѣ сотники,
Нѣ отаманы куренніи, нѣ полковники:

Тільки Богъ святой знає,
Що Хмельницькій думає, гадає!...
Якъ до Днѣстра прибували,
Черезъ три перевози переправу мали;
Самъ Хмельницькій напередъ всѣхъ рушавъ,
До Хотіа прибувавъ, у старшого капитана на квартирѣ ставъ,
До Василя Молдавського листы посылавъ, словами промовлявъ:
„Що ты зо мною будешь гадати,
Чи будешь битися,
Чи будешь мириться,
Чи на примире будешь приймати,
Чи славною Волощини половину отдавати?“
То Василій Молдавській тее зачувавъ,
До Потоцького листы посылавъ,
Словами промовлявъ:
„Гетьмане Потоцькій,
„Що у тебе розумъ жѣноцькій;
„Ты за дорогими напитками бенкетами уганяєшь,
„Чомъ ты Хмельницького не еднаєшь?
„Вже почавъ вѣнъ землю кѣнськими копытами орать,
„Кровю молдавською поливати!“
Тогдѣ ляхи изъ города изъ Сочавы утѣкали,
Василю Молдавському знати давали;
То Василь Молдавській до Ясѣ прибувавъ,
Словами промовляе:
„Ой вы Ясы, мои Ясы!
„Були есте барзо краснѣ.
„Да вже не будете такѣ —
„Якъ прийдуть козаки!“
То панъ Хмельницькій добре учинивъ,
Польшу засмутивъ,
Волощину побѣдивъ,
Гетьманщину звеселивъ!
Въ той часъ була честь-слава,
Вѣйськова справа,
Сама себе на смѣхъ не давала,
Неприятеля пѣдъ ноги топтала!

(Максим. укр. думы 72).

Нечай.

(Пѣсня. 1651).

Та изъ-пѣдъ лѣсу, изъ-пѣдъ лѣсу, съ-пѣдъ зеленого гаю,
Ой крикнули паны козаченьки: Утѣкаймо, Нечаю!
А Нечай того не думає, та Нечай не гадає,
А зъ кумасею изъ Хмельницькою медъ-вино кружає.

Ой поставивъ та Нечаенко та сторожу на мѣсць,
А самъ пѣшовъ до кумасеньки та шуки-рыбы вѣсти.
Озирнеться — ажъ нема сторожи та стороженьки на мѣсць;
Ой сѣвъ же та Нечаенко та шуки-рыбы вѣсти,
Охъ и прилетѣли до Нечаенка та не мудрїи вѣсти:
„Охъ и же ты, та панъ Нечаенко, та медь-горѣлку кружашь,
А вже твоїй стороженьки та на мѣсць немаєшь“.
Ой крикнувъ та Нечаенко та на журу малого:
„Сѣдлай, журу, коня вороного, а пѣдь мене гнѣдого старого;
Ой пѣдтягай, та малый журу, та попруги истуга:
Буде на ляхѣвъ, та на тыхъ панѣвъ, та велика потуга!“
Охъ та не вспѣвъ та Нечаенко та на коня изсѣсти:
Задрѣжали въ коня вороного та нѣженьки на мѣсць,
Якъ поѣхавъ та панъ Нечаенко та одъ башты до башты,
Охъ и ставъ панѣвъ, охъ и ставъ ляхѣвъ, та якъ снопики
класти.

Озирнеться та Нечаенко та по лѣвую руку, —
Охъ не выскочить та кѣнь вороненькїй та изъ лядського трупу.
Озирнеться та Нечаенко та на правес плече, —
А за нимъ рѣчка крѣвавая та быстренькая тече.
Озирнеться та Нечаенко та на лѣвес плече, —
Ой полетѣла та Нечаенку та головонька съ плечей.
Та поздѣвѣджались та паны та стали сумовати:
Ой де жь бо намъ Нечаенкову головоньку сховати?
Ой сховаймо ёго головоньку а де церковь-Варвара,
Ой що бь розбїшлась по усьому свѣту Нечаенкова слава!

(Метл. 403).

Варїантъ той жь пѣснї.

Ой зъ-за горы, та зъ-за зеленої та зъ-за камяної,
Ой якъ крикнуть усѣ козаченьки: тѣкай, тѣкай Нечаенку!
А нашъ Нечаенко козакъ молоденькїй нѣ думает, нѣ гадает,
А съ кумою съ панѣ Хмельницькою та медь-вино кружае.
Ой не вспѣвъ же панъ Нечаенко за скамницю сѣсти,
Ой одсуне всю оболончку, ажъ усѣ ляхи въ мѣстѣ.
Ой якъ крикнувъ та панъ Нечаенко та на хлопка малого:
„Сѣдлай менѣ, хлопку, та сѣдлай менѣ, малый, та коня воро-
ного,
„Та пѣдтягай, хлопку, да пѣдтягай, малый, та попруги сту-
генько,
„Ой що бь було менѣ воювати зъ ляхами легенько“.
Ой не вспѣвъ же панъ Нечаенко на коника сѣсти,
А взявъ ляха,го сына, на капусту сѣсти,
Ой не вспѣвъ же панъ Нечаенко на коника впасти,

А взявъ ляха,го сына, та якъ снопикѡвъ класти.
Ой якъ гляне панъ Нечаенко на правую руку, —
Не вирветься мѡй кѡнъ вороненькій та изъ лядського трупу.
Коли гляне а панъ Нечаенко та на лѣвее плече,
Ажъ назадъ коня и попередъ коня крѡвавая рѣчка тече.
Ой збиралися славнїй козаченьки въ Нечаевї палаты,
Та вони стали думать, стали и гадати
Где Нечая поховати.
Ой поховали пана Нечаенка та въ Кїевѣ крѡї Варвары,
Коли заживѣ панъ Нечаенко та козацькою славы!

(Историч. пѣсни малорусск. народа зъ объясненїями Ант.
и Драг. т. II. стр. 69, зъ рукоп. збѡрника Чубинского и Но-
вицкого).

Варїантъ той жь пѣснї.

Вѡдъ темного лѣсу до зеленого гаю,
Ой крикнули козаченьки: — утѣкай Нечая! —
„Не треба втѣкати, не треба сї бояти,
„Твое слово козацьке пѡдъ ноженьки взяти!“
— Я тебе Нечая, не обезпечая,
— Припини шаблю въ лѣвѡмъ боцѣ для свого звичая.
Ой на те Нечай козакъ нѣчого не вважае,
Но съ кумою Ведельскою медь-вино кружляє.
Ой сѣвъ собѣ козакъ Нечай суху рыбу ѣсти,
Оглянеся кватирою, а вже ляшки въ мѣстѣ,
Подивився козакъ Нечай въ кватирю очима,
Ой вже ляшкѡвъ сорокъ тысячъ стоить за плечима.
„Сѣдлай, сѣдлай, хлопче, коня вороного,
„Бо вже ляхѡвъ сорокъ тысячъ але ще не много!
Якъ зачавъ Нечай козакъ на стремель нѡжки класти;
Взялися пѡдъ коникомъ всѣ нѡжки трясти.
„Ей стѡй, ей стѡй, коню, не бѡйся нѣчого,
„Не доступай пѡдковами землѣ пѡдъ собою!“
Переѣхавъ Нечай козакъ вѡдъ брамы до брамы,
Сколотивъ ляшеньками якъ вовкѣ вѡвцями,
Переѣхавъ Нечай козакъ вѡдъ башты до башты,
Ой взявъ вражїй ляшки якъ снѡпѣ въ полю класти.
Ой спустился Нечай козакъ зъ горы на долину,
Влапивъ ѣго панъ Потоцькій зъ заду за чуприну.
Влапивъ ѣго панъ Потоцькій, взявъ ревидувати:
„Годѣ, годѣ, Нечай козакъ, ляшки воювати!
„А де жь твоя, Нечай козакъ, молоденька жѣнка?“
— Ой Богъ знае, Богъ вѣдае, може ще де дѣвка! —
„А де жь твои, Нечай козакъ, дрѡбненькїи дѣти?“
— Ой Богъ знае, Богъ вѣдае, де-сь пѡшли по свѣтѣ! —

„А де жь твои, козакъ Нечай, вороніи конѣ?“
— Ой зайняли вражій ляшки въ великомъ загонѣ! —
„Ой де жь твои, Нечай козакъ, кованіи возы?“
— Ой зайняли вражій ляшки у густіи лозы! —
„Я жь тобѣ не виненъ, нѣ моя родина:
„Но тобѣ завинила твоя кума мила“.

(Записанный Петромъ Бѣлинскимъ въ Тарнопольскомъ округѣ, въ Галичинѣ въ 1865 р. Напечатанный въ выданіи „Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Антоновича и Драгоманова, т. II. стр. 66—68.

Варіантъ той жь пѣсни.

— Ой съ пѣдъ гаю, гаю зеленого, пане Нечаенко,
— Выйшло ляхѣвъ сорокъ тысячъ войска; утѣкаймо, Нечаю!
Та того козакъ, та того Нечай, того не турае,
Та зъ Мельницкою все кумасею медь-вино кружав.
Ой вѣдсунувъ та панъ Нечаенко кватырку одъ рынку,
Ажъ играють ляхи, ляскій паны, якъ орлы по рынку.
— Та бѣжи, хлопко, та бѣжи, малый, вѣдъ хаты до хаты,
— Та давай, хлопко, та давай, малый, козаченькамъ знати.
„Ой якъ менѣ, пане Нечаенко, а знати давати,
„Попилися нашій козаченьки, полягали спати“.
— Та сѣдлай, хлопко, та сѣдлай, малый, коня вороного,
— Ой менѣ та сѣдлай вороного, собѣ буланого. —
— Ой пѣдтягай та малый хлопко, попруженьки стуга,
— Ой тепера менѣ молодому превелика потуга. —
Ой не вспѣвъ же та панъ Нечаенко на коника пасти,
Ой ставъ же вѣнъ ляхѣвъ, ляскіихъ панѣвъ, якъ яшний снѣпъ
класти.
Ой не вспѣвъ же та панъ Нечаенко на коника сѣсти,
Ой ставъ же вѣнъ ляхѣвъ, ляскіихъ панѣвъ, на капусту сѣкти.
Та оглянется панъ Нечаенко на правес плече,
Позадъ ёго коня вороного крѣвава рѣчка тече.
Якъ оглянется панъ Нечаенко на правую руку,
Не выскоче ёго кѣнь вороный изъ ляского трупу.
„Та швидко, швидко ты, малый хлопко, на конѣ буланому,
Менѣ давай коня буланого, собѣ вороного.
Якъ не даешь коня буланого — дай воды напиться,
Ой я самъ же буду изъ ляхами безъ козакѣвъ битися“.
Не за великій часъ, не за великій часъ, за малу годину,
Ой покотилась Нечаенкова головка въ долину.
Ой стали та ляхи, ляскій паны думати-гадати:
Ой де сѣго пана Нечаенка головку сховати.
Поховаймо пана Нечаенка де церква Варвара,
Ой що бѣ пѣшла пана Нечаенка по всѣмъ свѣтѣ слава.

Поховаймо жь пана Нечаснка де церква Микола, —
Нема, нема пана Нечаснка, не буде нїколи.
Отсе тобї, пане Нечаснко, вѣдь ляхѣвъ заплата:
Высыпана висока могила, ще й дубова хата.

Записаный п. Манжурскимъ въ Вербѣвцѣ, Александрѣв-
скаго повѣту, Катериносл. губ. Напечатаный въ выданю
„Истор. пѣсни малорусскаго народа съ объясненїями Анто-
новича и Драгоманова, т. II. стр. 71—73).

Варїантъ попереднїи думы.

(1651).

Не вспѣвъ та Нечай козакъ шуки-рыбы зѣсти,
Якъ гляне въ оконечко — ажъ уже ляшки въ мѣстѣ.
Ой и крикнувъ та Нечай козакъ на хлопця малого:
„Сѣдлай хлопче, сѣдлай, малый, коня вороного,
А пѣдь мене старого гнѣдого!“
Ой не вспѣвъ же та Нечай козакъ на коника виасти, —
Почавъ ляхѣвъ, вражихъ сынѣвъ, якъ сношкѣвъ класти...
Ой повернувъ та Нечай козакъ на правее плече, —
Тече рѣчка та крѣвавая, що й конемъ не втече...
Ой бросився та Нечай козакъ зъ мѣстечка.. утѣкати,
За нимъ, за нимъ та панъ Потоцькій та почавъ здоганяти.
Ой побѣгъ же та Нечай козакъ въ полѣ на долину, —
Та исхвativъ панъ Потоцькій Нечая ззаду за чуприну:
„Ой чи це той хмѣль, що по тину веться?
Чи це той Нечай козакъ, що зъ ляшками беться?
Годѣ тобѣ, хмелю, та по тину виться!
Годѣ тобѣ, Нечай козакъ, вражїи сыну, изъ ляшками биться,
.
Збѣглися козаченьки, стали раду радити:
Де ёго тѣло поховати-похоронити?
Похоронили ёго тѣло у польскѣмъ костьолѣ,
А сами козаченьки розбїшлися по своѣй господѣ...
.

(Метл. 404—405).

Варїантъ той жь пѣснї.

(1651).

Ой съ пѣдь холоднои съ пѣдь криниченьки зъ за-зеленого гаю,
Ой якъ крикнули славнї запорожцѣ: — А тѣкаймо Нечая!
Козакъ Нечай, козакъ Нечаснко вѣнъ не дума, не гадае,
Держить коня при всѣму нарядѣ, медь-горѣлочку кружае.

Якъ поставивъ козакъ Нечаенко стороженьку въ мѣстѣ
А самъ пошовъ та до кумасеньки а шуки-рыбы ѣсти.
Не вспѣвъ козакъ, не вспѣвъ Нечаенко за дубовый стѣль сѣсти,
Ой одсуне спѣдню кватырочку ажъ усѣ ляхи въ мѣстѣ.
Ой якъ ударивъ та козакъ Нечай та обѣ стѣль булавою:
„Ой тутъ менѣ, козаку Нечаю, накладати головою!“
Та одсунувъ козакъ Нечаенко кватыру одъ рынку,
Ой грають ляхи, ще ляскѣй паны, якъ шашки по рынку.
Якъ выскоче козакъ Нечаенко на нове крылечко,
Ой якъ крикне козакъ Нечаенко на хлопа малого:
„Та сѣдлай, хлопе, та сѣдлай, малый, коня вороного,
„А пѣдъ мене, та малый хлопе, старого гнѣдного.
„Ой та пѣдтягай ты, малый хлопе, попруженьки стуга,
„Наступав сорокъ тысячъ вѣйска — превелика потуга“.
Ой не вспѣвъ же козакъ Нечаенко на коника сѣсти,
Та зачавъ ляхѣвъ, ще ляскѣйхъ панѣвъ на капусту сѣкти..
Не доскочивъ козакъ Нечаенко до дубового тинку,
Покотилась козака Нечая головка по рынку.
Ой збирались кущѣ — господини та стали гадати, —
А де того козака Нечая головку сховати.
Поховаймо ёго головоньку въ церковцѣ Покровѣ,
Не прийдеться козаку Нечаю воювать нѣколи.
Поховаймо ёго головоньку въ церковцѣ Пречистѣй;
Понѣвъ того козака Нечая воювать нечистый.

(Запис. въ слободахъ Лисичѣй и Мурахѣвъ Богодухѣвского повѣту, Харкѣвской губерніи. Г. Манджурекимъ. Надрук. въ выданю: Историч пѣсни Малор. нар. съ объясненіями Антоновича и Драгоманова, т. II. стр. 73—75).

Варіантъ той жъ пѣснѣ.

(1651).

Ой учора да съ пѣвночи хмара наступав,
А козакъ Нечай изъ кумою Мелнецкою медъ-вино кружляють.
Ой поглянувъ та козакъ Нечай въ нову кватырочку:
Наѣхало вражихъ ляшкѣвъ повну й Паволочъ.
Ой гукнувъ же та козакъ Нечай та й на журашина:
„Та сѣдлай, журахъ, та сѣдлай, малый, коня вороного,
А пѣдъ себе, та малый хлопче, та коня буланого.
Ой якъ ставъ же та козакъ Нечай на коня сѣдати,
Стали жъ тому коню вороному нѣженьки дрѣжати.
Ой не вспѣвъ же та козакъ Нечай на коника епати,
Якъ начавъ же тыхъ вражихъ ляшкѣвъ якъ снопикѣвъ класти.
Оглянувся та козакъ Нечай на правее плече,
Й а за нимъ за нимъ кровь лядская рѣченьками тече.
Оглянувся та козакъ Нечай на лѣвую руку,

Й а не выскочить кбнь вороненькій изъ лядського трупу.
Ой пустився жь та козакъ Нечай до гаю втѣкати,
Й а за нимъ, за нимъ панъ Потоцькій козака доганяти.
Охъ якъ скочивъ та козакъ Нечай зъ горы та въ долину,
Й а за нимъ, за нимъ панъ Потоцькій козака й за чуприну.
Чи не той то хмѣль зеленый, що на тычки вѣтсья,
Ой чи не це жь той превражій сынъ, що зъ ляшками бѣтсья?
Ой це жь бо той хмѣль зеленый, що й на тычки вѣтсья —
Ой це жь бо той та козакъ Нечай, що зъ ляшками бѣтсья.
„Годъ жь тобѣ, вражій сыну, та й такъ воювати,
Треба жь твою кровь козацьку зъ лядською змѣшати“.
Ой глянула та ёго мати та й въ нову кватирку:
Й а й покотилась Нечава головонька съ плечей у долину.

(Записано въ мѣст. Павлочѣ Кіевск. губ. надрукъ въ вид.
Истор. пѣсни Малор. народа съ объясн. Антоновича и Дра-
гоманова, т. II. 62—64).

Варіантъ той жь пѣснѣ.

Ой у Краснѣмъ на ставочку туманъ осѣдає;
Чатовали козаченьки у зеленѣмъ гаю.
Ой поставивъ козакъ Нечай та сторожу въ мѣстѣ,
А самъ пішовъ до кумоньки звѣнокъ рыбы зѣѣсти.
Та вѣнъ засѣвъ коло стола, зъ-дрѣбна промовляє,
А зъ кумою изъ любою медъ-вино кружає.
Ой заржали кониченьки та посередъ гаю,
Кличе козакъ молоденькій: — утѣкай, Нечаю!
— Якъ я маю, козакъ Нечай, звѣдси утекати,
— Славу свою козацькую марне потеряти!
„Стережися, мѣй Нечаю, студенои воды:
„Иде ляхѣвъ хотъ сто тысячь хорошей вроды“.
— А я козакъ запорожець ляхѣвъ не боюся:
— Ой маю я козаченькѣвъ тай оборонюся. —
„А я тебе, мѣй Нечаю, не убезпечая:
„Держи собѣ шабелѣчку та підъ опанчею“.
— Кульбачъ, хлопче, коня собѣ, менѣ вороного,
— Иде ляхѣвъ хотъ сто тысячь еще то немного. —
Гей не встигъ же Нечаенко на коника всѣсти,
Оглянеться назадъ себе, а вже ляхи въ мѣстѣ.
Ударився Нечаенко по полахъ руками:
Сюда гляне, туда гляне, — тече кровь рѣками!
Ой кинувся козакъ Нечай вѣдъ башты до башты,
Ой зачавъ же вѣнъ тыхъ ляхѣвъ якъ снопами класти.
Ой кинувся козакъ Нечай вѣдъ брамы до брамы,
Оглянувся назадъ себе — тече кровь рѣками.
Ой спѣткнувся козакъ Нечай на хмѣль на тычину,

Злапавъ ёго панъ Борейко зъ заду за чуприну.

„На день добрый, козакъ Нечай, якъ ся намъ тутъ маешь?

„Що жъ ты собѣ лишъ погадавъ, вже въ рукахъ збстаешь.

„А где жъ твоя, козакъ Нечай, хорошая жѣнка?“

— Ой у пана у гетьмана сидить якъ жидѣвка! —

„А где жъ твой, козакъ Нечай, хорошиі дѣти?“

— Ой у пана, у гетьмана, якъ ружові квѣты! —

„А где жъ твой, козакъ Нечай, вороніи конѣ?“

— Ой за гасмъ, за Дунаемъ стоять на припонѣ! —

„А где жъ твой, козакъ Нечай, малѣвані скринѣ?“

— Ой забрали то тѣ ляшки, що пасали свинѣ. —

— А вы хлопцѣ, та й молодцѣ, поклонѣться жѣнцѣ,

— Поклонѣться, перекажѣть несчастнѣй невѣстѣ: —

— Мае она сукнѣ, мае, мае и блаваты, —

— Нехай приѣзжае та Нечая изъ неволѣ выкупляти. —

„Не хочемъ мы, козакъ Нечай, твоихъ суконѣ нѣ блаватѣвъ,

„Тѣльки хочемо мы тебе на макъ порубати“.

Чи не той-то хмѣль хмелевый, що въ меду купався,

Чи не той-то козакъ Нечай, що зъ ляхами грався?

Чи не той-то хмѣль хмелевый, що по тыкамъ веться,

Чи не той-то козакъ Нечай, що зъ ляшками беться?

Не вважали вражѣй ляхи на хорошу вроду:

Драли тѣло по кусочку, пускали на воду!

(Записаный въ Золочѣвск. пов. въ Галичинѣ. Надрук. въ Чт. Московск. Общ. Истор. и Древн. 1863. ч. III. стр., потѣмъ въ выд. Историч. пѣсни малор. народа съ объясненіями Антонов. и Драгомъ. т. II. стр. 57—60).

Варіантъ той жъ пѣснѣ.

(1651).

Ой зъ за горы високои съ пѣдъ горного гаю,

Ой крикнули козаченьки: Утѣкай Нечая!

— Не бѣйтеся, не бѣйтеся паны атаманы:

— Поставивъ я стороженьку усѣми шляхами.

— Якъ я маю, козакъ Нечай, звѣдси утѣкати,

— Славу свою козацькую марне потерять? —

„А я тебе, мѣй Нечая, не убезпечая:

„Держи собѣ коня въ сѣдлѣ для свого звичаю!“

— Ой е въ мене Шпакъ, Шпакъ — отто добрый хлопецъ,

— Ой той менѣ дае знати коли утѣкати. —

„А я тебе, мѣй Нечая, не убезпечая,

„Держи собѣ шабелечку да пѣдъ опанчею!

„Коли придуть тебе ляхи, Нечая, рубати,

„Що бысь ся мавъ, мѣй Нечая, чимъ обороняти“.

— Сѣдай, хлопча, сѣдай, малый, коня вороного,

— Та побѣжи въ чисте поле, чи йде ляхѡвъ много? —
Вертається малый хлопецъ ажъ изъ Полонного:
„Иде ляхкѡвъ сорокъ тысячь тѡльки безъ одного“.
А молодой козакъ Нечай на тое не дбае,
Та съ кумою съ Хмельницькою медь-вино кружае;
Бо поставивъ козакъ Нечай три сторожи въ мѣстѣ,
А самъ пѡшовъ до кумоньки шуку-рыбу зѣвести.
Ой погляне козакъ Нечай за тихи воды,
Иде ляхѡвъ сорокъ тысячь хорошой вроды.
Подивиться козакъ Нечай въ горѣшну кватырку,
Ходить ляхкѡвъ вражихъ сынѡвъ якъ курей по рынку.
— Ей я козакъ молоденькѡвъ ляхѡвъ не боюся,
— Маю-жь бо я козаченькѡвъ та й оборонюся! —
Ой якъ крикне козакъ Нечай на хлопця малого:
— Сѣдлай, хлопча, сѣдлай, малый, коня вороного,
— Сѣдлай менѣ вороного, собѣ буланого,
— Геть вырѣжемъ вражихъ ляхѡвъ, геть що до одного! —
Ой не встигнувъ козакъ Нечай на коника спасти,
Взявъ ляхами якъ снопами по два ряда класти.
Ой кивулся козакъ Нечай вѡдѣ дому до дому,
Та злеживъ же ляхѡвъ съ тысячь съ коней якъ солому.
Повернувся козакъ Нечай на лѣвее плече,
А вже зъ ляхкѡвъ вражихъ сынѡвъ кровь рѣками тече.
Повернувся козакъ Нечай на правую руку,
Не выскочить Нечасвъ кѡнь изъ ляцького трупу.
Ой удався козакъ Нечай до коня словами:
— Не достуцай, кѡнь козацькѡй, до землѣ ногами! —
Ой якъ стисне козакъ Нечай коня острогами,
За нимъ ляхѡвъ сорокъ тысячь зъ голыми шаблями.
Пошпотався пѡдъ Нечасвъ коникъ на купинку,
Зловивъ ляшокъ, с..... сыножъ, ёго за чупрынку.
Ой вдарився козакъ Нечай по полахъ рукою:
— Ой прийдеться розлучити зъ дѣтьми и жоною! —
„А де жъ твои, Нечаснку, воронѡ конѣ?“
— У гетьмана у польного стоять на припонѣ. —
„А де жъ твои, Нечаснку, кованѡ вozy?“
— Пѡдъ мѣстечкомъ Берестечкомъ заточенѡ въ лозы. —
„Ой де жъ твои, Нечаснку, дѣтоньки та жона?“
— Ой въ мѣстечку Берестечку сидятъ собѣ дома.
— А который козаченько буде зъ васъ у мѣстѣ,
— Поклонѣться моѡй жѣнцѣ, несчастнѡй невѣстѣ:
— Нехай вона назбирае сребла злота досить,
— Нехай мене выкупае та й останку просить! —
Не хотѣли вражѡ ляхи сребла злота брати,
А велѣли Нечаснка въ дрѡбный макъ сѣкати.
— Гей, молодѡй козаченьки, котрый буде въ мѣстѣ,
— Поклонѣться матусеньсѣ, несчастнѡй невѣстѣ:

— Нехай вона, нехай плаче, а вже не виплаче, —
— Ой надь сыномъ, надь Нечаемъ, чорный воронъ краче. —
За часъ, за годинку, за малу хвилинку,
Качається Нечаєва головка по рынку.
Ой не дбали вражй ляхи на козацьку вроду,
Рвали тѣло по кавалку, пускали на воду.

Чт. Моск. Общ. Ист. и Древн. 1863. III. 7—9. Истор. пѣсни малор. народа съ объясненіями Антоновича и Драгоманова. II. 55—57.

Варіантъ той жь пѣснѣ.
(1651).

Не стѣй, дубе, край дороги при тихѣмъ Дунаю,
Бо йде ляшкѣвъ сорокъ тысячъ, — утѣкай Нечаю!
А молодой козакъ Нечай на те не вважає,
Изъ кумкою Хильмицькою медъ-вино кружає.
„Стережися, козакъ Нечай, вѣдъ быстрой воды,
Иде ляшкѣвъ сорокъ тысячъ хорошей вроды.
Стережися, Нечай козакъ, вѣдъ жовтого мосту,
Бо йде ляшкѣвъ сорокъ тысячъ хорошего зросту.
Стережися, Нечай козакъ, вѣдъ крайней брамы,
Наѣхало ляшкѣвъ-панкѣвъ якъ чорной хмары.
Стережися, Нечай козакъ, вѣдъ крайней хаты,
Бо йде ляшкѣвъ сорокъ тысячъ — хотять тебе взяти“.
Подивився козакъ Нечай въ горѣшню кватирку,
А вже ляшки походжують та по его рынку.
Ударився козакъ Нечай у стѣль головою:
— Кумко жь моя Хильмицькая пропавъ я съ тобою.
Ударивши козакъ Нечай обѣ полы руками:
— Дѣти мои кумчиніи, пропавъ же я зъ вами.
— А якъ крикну, а якъ свисну та на джуро свого,
— Сѣдлай джуро, сѣдлай джуро коня вороного,
— А пѣдъ мене козака старого гнѣдого.
Ой не постигъ козакъ Нечай на коника сясти,
А взявъ ляшкѣвъ сучихъ сынѣвъ якъ снопики класти,
Подивився козакъ Нечай на правую руку, —
— Не выбреде мѣй коничокъ изъ ляцького трупу.
Подививси козакъ Нечай на правее плече,
За нимъ, за нимъ лядська кровце рѣченьками тече.
Ой узали вражй ляхи джуро притомляти,
Взевси джурѣ маленькому коникъ цотыкати.
Взели джуро маленького цюркою крутити:
„Скажи, скажи, джуро малый, чимъ Нечая вбити?“
— Паны мои вельможніи! Нѣчимъ его не вбете,
— Тѣлько кулевъ срѣбненькою пѣдъ лѣвое плече. —

Пустилися вражі ляхи гудзики врывати,
На Нечая на козака куленьку зливати.
Ой не постигъ панъ Подольскій съ панѣвки палити,
А взевъ козакъ бай Нечай головку хидити.
Ой кинувся козакъ Нечай доли дорожиновъ, —
Выкрутивси панъ Подольскій имивъ за чуприновъ.
Ой чи се се хмелевина, що у пивѣ грае,
Ой чи се се козакъ Нечай, що ляхѣвъ рубае?
Ой чи се се хмелевина, що у пивѣ кисне,
Ой чи се се козакъ Нечай, що на ляхѣвъ тисне?
За маленьку минуточку, за малу годинку,
Валялася Нечасва голова по рынку.
Якъ то та панѣ матка по горѣ лелѣла,
За маленьку минуточку головка злетѣла.

(Запис. М. Бучинскій въ Коломыйскѣмъ Пѣдгѣрью Вѣль-
хѣвцѣ. Надрук. въ вид. Истор. пѣсни малор. нар. съ obja-
сненіями Антоновича и Драгоманова II. 85—86).

Битва пѣдъ Берестечкомъ.

(1651).

Высыпали козаченьки зъ высокои горы:
Попереду козакъ Хмельницькій на воронѣмъ конѣ.
„Ступай, коню, дорогою, широко ногами;
Недалеко Берестечко и орда за нами.
Стережися, пане Яне, якъ Жовтой Воды:
Йде на тебе сорокъ тысячъ хорошей вроды“.
Якъ ставъ джура малый хлопецъ коника сѣдлати,
Стали въ того кониченька нѣженки дрѣжати.
Якъ заговорить козакъ Хмельницькій до коня словами:
„Не доторкайся, вражіи коню, до землѣ ногами!“
Чи не той то хмѣль, хмѣль, що на тычки вѣшся?
Чи не той то козакъ Хмельницькій, що зъ ляшками бѣшся?
Ой не я той хмѣль зеленый — по тычки не вюся;
Ой не я той козакъ Хмельницькій — зъ ляшками не бюся.
„А де жъ твои, Хмельниченьку, вороніи конѣ?“
— У гетьмана Потодького стоять на пригонѣ. —
„А де жъ твои, Хмельниченьку, кованіи возы?“
— У мѣстечку Берестечку заточені въ лозы! —
— Що я зъ вами, вражіи ляхи, не по правдѣ бився:
— Якъ припустивъ коня вороного, — мѣсть минѣ вломився!

(Записана авторомъ на Волинѣ).

Поразка козакѣвъ пѣдъ Берестечкомъ.

(1651).

Кину перомъ, лину орломъ, конемъ поверну,
А до своего отамана таки прибуду.
— Чоломъ пане, нашъ гетьмане, чоломъ, батьку нашъ!
— А вже нашего товариства багацько не машъ!
„Ой якъ же вы, панове молодцѣ, ой якъ вы ставали,
„Що вы свое товариство на вѣки втеряли?“
— Становились, пане гетьмане, плечемъ объ плече,
— Ой якъ крикнуть вражї ляхи: у пень посѣчемъ!
„Ой що жъ вы, панове молодцѣ, що за здобычъ мали?“
— Мали коня у нарядѣ, та ляхи одняли! —
Зима прийшла, хлѣба нема, то жъ намъ не хвала;
Весна прийшла, лѣсъ розвила, всѣхъ насъ покрыла:
(Записана авторомъ на Волинѣ).

Украина пѣсля Бѣлоцеркѣвского мира.

Дума. (1652).

Ей чи гараздъ, чи добре нашъ гетьманъ Хмельницькїй учинивъ,
Що зъ ляхами, зъ мостивыми панами, у Бѣлѣй Церквї за-
миривъ?

Да велѣвъ ляхамъ, мостивымъ панамъ, по козакахъ, по му-
жикахъ стацію стояти,

Да не велѣвъ великои стаціи вымышляти.

То ще жъ то ляхи, мостивїи паны, по козакахъ и по мужи-
кахъ стацію постали,

Да великую стацію вымышляли.

Одъ ихъ ключѣ поодбирали,

Да стали надъ ихъ домами господарами; —

Хазяина на конюшню одсылае,

А самъ изъ ёго жоною на подушкахъ почивае!

То козакъ, альбо мужикъ изъ конюшнѣ прохаждае,

У кватирку поглядае —

Ажъ ляхъ, мостивый панъ, ище зъ ёго жоною на подушкахъ
опочивае.

То вѣнъ одинъ осьмакъ у карманѣ мае,

Пѣйде съ тоски да зъ печалѣ у кабакъ, да й той прогулае.

То ляхъ, мостивый панъ, одъ сна уставае, юлицею йде,

Казавъ бы якъ свиня нескребана попереду ухомъ веде,

Ище слушае прослушае,

Чи не судить ёго де козакъ, альбо мужикъ...

У кабакъ ухаждае, —

То ёму здавця, що ёго козакъ медомъ шклянкою, або горѣлки
чаркою витае,

Ажъ ёго козакъ межи очи шклянкою шмагає,
Ище стиха словами промовляє:

„Ей ляхи жъ вы, ляхи,
Мостивіи паны!

Хотя жъ вы одъ насъ ключѣ поодбирали,
И стали надъ нашими домами господарами...
Хотя бъ вы на нашу кунпанію не находжали“.
Тогдѣ жъ козаки стали у радѣ, якъ маліи дѣти,
Одъ своихъ рукъ листы писали,
До гетьмана Хмельницького послали,
А въ листахъ прописували:

„Пане гетьмане Хмельницькій,
Батьку Зиновъ нашъ Чигиринскій!
За що ты на насъ такой гнѣвъ положивъ?
На що ты на насъ такой ясиръ наславъ?

Уже жъ мы теперь не въ чому волѣ не маємъ:
Ляхи, мостивіи паны, одъ насъ ключѣ поодбирали
И стали надъ нашими домами господарами“.

Тогдѣ то Хмельницькій листы читає,
Стиха словами промовляє:

„Ей козаки, дѣти, друзѣ, небожата!
Подождѣте вы мало, трохи, небагато,
Якъ одъ святой Покровы до свѣтлого тридневного Воскресенія.
Якъ дастъ Богъ, що прийде весна красна,
Буде наша вся голота рясна“.

Тогдѣ то панъ Хмельницькій добре дбавъ,
Козакѣвъ до схѣдъ сонця у похѣдъ выпровожавъ,
И стиха словами промовлявъ:

„Ехъ, козаки, дѣти, друзѣ!

Прошу васъ, добре дбайте,

На славну Украину прибувайте,

Ляхѣвъ, мостивыхъ панѣвъ у пень рубайте,

Кровь ихъ лядську у полѣ зъ жовтымъ пѣскомъ мѣшайте;

Вѣры святой христіянської у поругу не подайте!“

Тогдѣ ляхи, мостивіи паны, догадливіи бували,

Усѣ по лѣсахъ, по кущахъ повтекали.

То козакъ и лѣсомъ бѣжить,

А ляхъ за кущемъ и лежачи дрижить;

То козакъ ляха за кущемъ знаходжає,

Келепомъ межи плечи наганяє

И стиха словами промовляє:

„Ей ляхи же вы, ляхи,

Мостивіи паны!

Годѣ жъ вамъ по за кущами валятьця,

Пора до нашихъ жѣнокъ на опочивокъ ити:

Уже наши жѣнки и подушки поперебивали,

Васъ, ляхѣвъ, мостивыхъ панѣвъ, ожидали“.

Тогдѣ-то ляхи козакѣвъ рѣдними братами узывали:
„Ей козаки, рѣдніи братцѣ!
Коли бѣ вы добре дбали,
Да насѣ за Вислу-рѣчку хотѣ у однихъ сорочкахъ пускали!“
Оттогдѣ-то ляхамъ Богъ погодивъ,
На Вислѣ-рѣцѣ лѣдъ обломивъ,
Тогдѣ козаки ляхѣвъ рятовали —
За патлы хватали,
Да ще й далѣ подѣ лѣдъ подпыхали,
И стиха словами промовляли:
„Ей ляхи жѣ вы, ляхи!
Мостивіи паны!
Колись нашій дѣды надѣ сѣю рѣчкою козаковали
Да въ сѣй рѣцѣ скарбы поховали.
Якъ будете скарбы находити,
Будемъ зѣ вами пополамъ дѣлити,
Тогдѣ будемъ зѣ вами за рѣдного брата жити.
Ступайте! тутѣ вамѣ дорога одна —
До самого дна“.

(Кульша, З. о Юж. Руси, т. I. стр. 51—55).

Варіантъ попереднѣи думы.

(1652).

Ой чи добре панъ Хмельницькій починавъ,
Якъ изъ Берестецького року
Всѣхъ ляхѣвъ-панѣвъ на Украину на чотыри мѣсяцѣ выславъ,
И велѣвъ панамъ-ляхамъ на Украинѣ чотыри мѣсяцѣ стояти,
А нѣ козаку, нѣ мужику жадной кривды починати.
Да вже жѣ паны ляхи на Украинѣ три мѣсяцѣ стояли,
Стало на четвертый мѣсяцѣ повертати,
Стали паны-ляхи спосѣбъ прибирати;
Одѣ козацькихъ, одѣ мужицькихъ коморѣ ключѣ одбирати;
Надѣ козацькимъ надѣ мужицькимъ добромъ господарями зна-
хожатись.

То вже де бѣдний козакъ розгадае пятакъ,
То нельзя по улицѣ пѣйти, побуяти,
Що бѣ у корчмѣ пятакъ прогуляти.
То вже жѣ одинъ козакъ, доброго клича и луччой руки, одинъ
шостакъ розгадавъ,

Да й той къ катовѣй матерѣ у корчмѣ прогулявъ.

То вже жѣ, ляхъ мѣстомъ иде.

Якъ свиня ухомъ веде;

То ляхъ до корчмы прихожае,

Якъ свиня ухо до корчмы прикладае;

А слухає ляхъ, що козакъ про ляхѡвъ розмовляє.
То ляхъ у корчму убѣгає и козака за чубъ хватає.
То козакъ козацькій звычай знає:
То будто до ляха медомъ и оковитою горѣлкою пришиває,
А тутъ ляха за чубъ хватає,
И скляницею межи очи морскає,
И келепомъ по ребрамъ торкає.
Не лучше бъ тобѣ, ляше, превражій сыну,
На Украинѣ съ козацькою жѣнкою спати,
А нѣжь въ корчму вхождати?
Да вже жь на Украинѣ не одна жѣнка курку зготовала, —
Тебе ляха, кручого сына, на нѡчь чекала!
То вже жь козаки и мужики
У недѣлю рано Богу помолившись, листы писали
И въ листахъ добре докладали,
И до пана Хмельницького у Полонне послали:
— Гей пане Хмельницькій,
Отамане Чигиринській,
Батьку козацькій!
Звели намъ пѡдъ Москалѣвъ тѣкати,
Або звели намъ зъ ляхами великій бунтъ зривати.
То Хмельницькій листы читає,
До козакѡвъ словами промовляє:
„Гей, стѡйте, дѣти,
Ладу ждѣте!
Не благословляю вамъ нѣ пѡдъ Москаля тѣкати,
Нѣ зъ ляхами великого бунту зривати“.
То вже жь Хмельницькій до козакѡвъ приѣзжає,
Словами промовляє:
„Гей, нуте, дѣти, по три по чотыри зъ куренѣвъ вставайте,
И до крючкѡвъ и до оглобель хватайте,
И ляхѡвъ-панѡвъ, у нѡчку у четвертеньку, такъ якъ кабанѡвъ
заганяйте“.
То вже жь изъ куренѣвъ по три, по чотыри вставали,
До крючкѡвъ и до оглобель хватали;
И ляхѡвъ-панѡвъ, такъ якъ кабанѡвъ, у нѡчку у четвертеньку
заганяли.
То вже жь одинъ козакъ лугомъ бѣжитъ,
Коли дивиться на кущъ, ажъ кущъ дрѡжить,
Коли дивиться у кущъ, ажъ у кущѣ ляхъ якъ жлукто лежить.
То козакъ козацькій звычай знає, изъ коня вставає,
И ляха за чубъ хватає, и келепомъ по ребрахъ торкає,
То ляхъ до козака словами промовляє:
— Лучче бъ, козурю, могли мои очи на потилицѣ стати,
Такъ бы я могъ изъ-за рѣчки Вислы на Украину поглядати!

Жванецка битва.

(1653).

Ой зъ города зъ Немирова хмара вихожала,
А кравчина запорозька до Хотіи поспѣшала.
А въ Хотіи добріи люди саміи себе знали,
Та польского пана Яна до себе єднали.
Та не тѣльки що полякѣвъ до себе єднали,
Ще й супротивъ Хмельницького у въ одно зъ имъ стали.
У въ одно зъ имъ стали, у въ одно зъ имъ стали,
Та пана волощина пѣдъ Жванцѣ прохали.
— Ой будешъ, будешъ, пане гетьмане, та насъ шанувати,
Будешъ землю волоську добромъ поминати.
Ой будешъ, будешъ, пане гетьмане, та тее знати,
Якъ землю мультакъску до себе єднати.
Ой будешъ, будешъ, будешъ, пане гетьмане, та тее чтити,
Якъ студеньку брати, сына щитити.
Ой будешъ, будешъ, пане гетьмане, за тее молитъся,
Якъ пѣдъ тыми Студеньками станомъ становитъся!
Виходъ, виходъ, пане гетьмане, у жванськее поле:
Чи то ваша буде Украина, чи твоє Подоле?
Виходъ, виходъ, пане гетьмане, до жванського гая:
Чи то наша буде Украина, чи твоя святая?
Виходъ, виходъ, пане гетьмане, до жванського луга:
Чи то наша буде Украина, чи твоя яруга?
Повѣй, повѣй, пане гетьмане, якъ той вѣтеръ вѣе:
Чи то наша буде Украина, чи твоя Хотія? —
Выйшовъ панъ Хмельницькій пѣдъ Жванцѣ изъ ханомъ:
„Ой лядуй же, ляше, хто буде зъ насъ паномъ?“
Выйшовъ панъ Хмельницькій до святого гаю:
„Ой покликни пана Яна, друже мѣй Нечай!“
Выйшовъ панъ Хмельницькій пѣдъ Жванцѣ съ кравчиной, —
„Ой прощайся, ляше, та изъ Волощиной!“
Выйшовъ панъ Хмельницькій по жванському полю, —
Ой запекли хлѣвоньку ляхи та тому Подолю!
Ой поклинувъ Нечай ляхѣвъ де той вѣтеръ вѣе,
По за Днѣстромъ, по за ребромъ блещить тая Хотія.
Ой пѣзнали тодѣ ляхи де имъ станомъ стати,
Якъ гетьмана Хмельницького до себе єднати!

(Запорож. Стар. Срезневского *).

*) Збѣрникъ сей весь наповненній пѣдроблеными пѣснями, але се
одинокъ, котру по ви складу и тону можна вважати народнымъ тво-
ромъ.

Знищеня вѣдъ татаръ.

(1653).

Ой Хмеле, Хмельниченько!
Учинивъ еси ясу,
И мѣжь панами великую трусу!
Бо-дай тебе, Хмельниченьку, перва куля не минула,
Що велѣвъ Ордѣ брати дѣвки й молодицѣ!
Парубки йдуть гукаючи, а дѣвчата сѣваючи,
А молоді молодицѣ старого Хмеля проклинають:
Бодай тебе, Хмельниченьку, перва куля не минула!

(Записана п. Кульшемъ).

Варіантъ попереднѣи пѣснѣ.

Выйди, Василю, на могилу,
Поглянь, Василю, на Вкраину:
Що Хмельницького вѣско йде,
Що все парубочки да дѣвочки,
Да молодіи молодички,
Да безсчастніи удовички.
Парубочки йдуть — у дудочки грають,
А дѣвочки йдуть — пѣснѣ сѣвають,
А вдовички йдуть — сильно рыдають,
Да Хмельницького проклинають:
„Богдай того Хмельницького
Первая куля не минула,
А другая устрелила,
У серденько уцелила!“

(Запис. въ Радомысл. повѣтъ Кіевск. губ. Надрук. въ вид.
Истор. пѣсни малор. народа съ объясн. Антонов. и Драго-
ман. II. стр. 116).

Прилучене Украины до Росіи.

(1654).

Зажурилась Украина, що нѣгде ся дѣти:
Вытоптала орда кѣньми маленькіи дѣти,
Малыхъ потоптала, старыхъ порубала,
А молодыхъ середульшихъ у полонъ забрала.
Ой служивъ же я служивъ пану католику,
А теперь ёму служити не стану до вѣку!
Ой служивъ же я служивъ пану бусурману,
А теперь служити стану восточному царю!

Ходить ляшокъ по рыночку, шабельку виймає:
Козакъ ляха не боиться — шапки не знимає.
Ось ляшокъ до канчука, а козакъ до дрюка:
„Оттуть тобѣ, вражій суну, зъ душею розлука!“

(Записана авторомъ, див. Максим. вид. 1834 стр. 108).

Визволене вѣдъ Польщи.

(1654).

Та немає лучче, та немає красче, якъ вѣ насъ на Украинѣ,
Та немає ляха, та немає жида, не має уніи.

Варіантъ.

Та немає лучче, та немає красче, якъ вѣ насъ на Украинѣ;
Та немає ляха, та немає пана, не буде измѣны!

На смерть Хмельницького.

Дума. (1657).

Зажурилася Хмельницького сѣдая голова;
Що при ёму ни сотникѣвъ, ни полковникѣвъ нема;
Часъ приходить умирати,
Нѣкому порады дати!
Покликне вѣнъ на Ивана Луговського,
Писаря вѣйськового:
„Иванъ Луговскій,
Писарь вѣйсковый!
Скорѣйше бѣжи,
Да листы пиши,
Що бѣ сотники, полковники до мене прибували,
Хоть мало пораду давали!“
То Иванъ Луговскій,
Писарь вѣйсковый,
Листы писавъ,
До всѣхъ розсылавъ.
То сотники, полковники, якъ ихъ прочитали,
Усе покидали,
До гетьмана Хмельницького скорѣйшь прибували.
То гетьманъ добре ихъ приймає,
Словами промовляє:
„Панове молодцѣ! добре вы дбайте,

Собѣ гетьмана наставляйте;
Ео я старѣ, болѣю,
Бѣльше гетьманомъ не здолѣю!...
Коли хочете, панове, Антона Волочая Кіевського,
Або Грицька Костиря Миргородського,
Або Хвилона Чичая Кропивянського,
Або Мартина Пушкаря Полтавського“.
То козаки тее зачували,
Смутно себе мали,
Тяжко вздыхали,
Словами промовляли:
— Не треба намъ Антона Волочая Кіевського,
Нѣ Грицька Костиря Миргородського,
Нѣ Хвилона Чичая Кропивянського,
Нѣ Мартина Пушкаря Полтавського;
А хочемъ мы сына твого Юруся молодого,
Козака лейстрового! —
„Вѣнѣ, панове-молодцѣ, молодой розумъ має,
Звычайвѣ козацькихъ не знає!“
— Будемъ мы старыхъ людей бѣля ёго держати,
Будуть вони ёго научати,
Будемъ ёго добре поважати,
Тебе батька нашого гетьмана споминати! —
То Хмельницькій тее зачувавъ, великую радѣсть мавъ,
Сѣдою головою поклонъ отдававъ,
Слѣзы проливавъ.
Скоро пѣсля того ще й гѣрше Хмельницькій знемогавъ:
Опрошене зо всѣми приймавъ,
Милосердному Богу душу отдавъ. —
То не чорніи хмары ясне сонце заступали,
На буйніи вѣтры въ темнѣмъ лузѣ бушовали:
Козаки Хмельницького ховали,
Батька свого оплакали!

(Метл. стр. 77).

Варіантъ попереднѣи думы.

(1657).

Ей зажуриться, захопочеться Хмельницького старая голова,
Що при ёму-то не було нѣ сотникѣвъ, нѣ полковникѣвъ нема;
Тѣльки пробувавъ при ёму Иванъ Луговскій,
Писарь вѣйсковый,
Козакъ лейстровый.
Тогдѣ-то вони стали у радѣ,
Якъ маліи дѣти;
Одъ своихъ рукъ листы писали,

По городахъ, по полковыхъ, по сотенныхъ розсылали,
А до козакѣвъ у листахъ приписували:

„Ей козаки, дѣти, друзѣ!

Прошу васъ, добре дбайте;

Борошно зсыпайте,

До Загребелной могилы прибувайте,

Мене Хмельницького къ собѣ на пораду ожидайте“.

Оттогдѣ жъ то козаки добре дбали:

Борошно зсыпали,

До загребелной могилы прибували;

Воскресенія Христоваго дожидали, —

Хмельницького въ вѣчи не выдали;

Вознесенія Христоваго дожидали, —

Хмельницького въ вѣчи не выдали;

Духа-Тройцѣ дожидали, —

Хмельницького въ вѣчи не выдали;

Петра й Павла дожидали, —

Хмельницького въ вѣчи не выдали;

Ильѣ Пророка дожидали, —

Хмельницького въ вѣчи не выдали.

Тогдѣ жъ то козаки стали у радѣ,

Якъ маліи дѣти.

„Хвалився намъ гетьманъ Хмельницькій,

Батю Зиновъ Богдану Чигиринській,

У городѣ Суботовѣ

На Спаса Преображеніе ярмарокъ закликати...“

Тогдѣ жъ то козаки добре дбали,

До города Суботова прибували,

Хмельницького стрѣчали,

Штихи у суходѣль стромляли,

Шлики изъ себе скидали,

Хмельницькому низькій поклонъ послали:

„Пане гетьмане Хмельницькій,

Батю Зиновъ нашъ Чигиринській!

На що ты насъ потребуешь?“

Тогдѣ жъ то Хмельницькій стиха словами промовляє:

„Ей козаки, дѣти, друзѣ!

Прошу я васъ, добре дбайте:

Собѣ гетьмана настановляйте,

Чи нема между вами котрого козака старинного,

Отамана курѣнного?

Вже жъ я часъ одъ часу хорѣю,

Мѣждо вами гетьмановати не здолѣю;

То велю я вамъ междо собою козака на гетьманство обирати,

Буде междо вами гетьмановати,

Вамъ козацкій порядки давати“.

Тогдѣ-то козаки стиха словами промовляли;

„Пане гетьмане Хмельницькій,
Батю Зиновъ нашъ Чигиринській!
Не можемъ мы самі мѣждо собою козаками гетьмана оббрати,
А желаємъ одъ вашої милости послыхати“.

Оттогдѣ жь то Хмельницькій стиха словами промовляе:

„Ей козаки, дѣти, друзі!

Прошу я васъ, добре дбайте;

Єсть у мене Иванъ Луговській,

Который у мене дванадцять лѣтъ за джуру пробувавъ,

Всѣ мои козацькї звичаї пѣзнавъ;

Буде междо вами козаками гетьмановати,

Буде вамъ козацькї порядки давати!“

Тогдѣ-то козаки стиха словами промовляли:

„Пане гетьмане Хмельницькій,

Батю Зиновъ нашъ Чигиринській!

Не хочемъ мы Ивана Луговського:

Иванъ Луговській близько ляхѣвъ, мостивыхъ панѣвъ живе;

Буде зъ ляхами, мостивыми панами, накладати;

Буде насъ козаковѣ за не-вѣщо мати“.

Тогдѣ-то Хмельницькій стиха словами промовляе:

„Ей козаки, дѣти, друзі!

Коли вы не хочете Ивана Луговського,

Єсть у мене Павелъ Тетеренко“.

— Не хочемъ мы Павла Тетеренка. —

„Дакъ скажѣте, говорѣть, кого вы желаете“.

— Мы, кажутъ, желаємъ Евраха Хмельниченка. —

„Ще жь, каже, мойму Евраху Хмельниченку

Тѣльки всего дванадцять лѣтъ одъ роду; 90/10

Ще вѣнъ возростомъ малъ, розумомъ не дѣйшлий“.

— Будемъ, говорятъ, поплѣчь єго дванадцять парсонѣ сажати,

Будутъ єго добрыми дѣлами наущати,

Буде междо нами козаками гетьмановати,

Намъ порядки давати. —

Оттогдѣ-то козаки добре дбали;

Бунчукъ, булаву положили,

Еврася Хмельниченка на гетьманство настановили;

Тогдѣ изъ разныхъ пицаль погримали,

Хмельниченка гетьманомъ поздоровляли.

Оттогдѣ Хмельницькій, якъ благословеніє сынови здавъ,

Такъ и въ дѣмъ одиравився,

И сказавъ єму:

„Гледи жь, говорить, сыну мѣй!

Якъ будешъ немного Ташликомъ рѣкою гуляти,

На бубны, на цуромки выгравати,

Дакъ будешъ отца живого заставати;

А якъ будешъ много Ташликомъ рѣкою гуляти,

На бубны, на цуромки выгравати,

Дакъ не будешь отца живого заставати“.
Тогдѣ жь то Еврась, гетьманъ молодой,
Ташликомъ рѣкою довго гулявъ,
На бубны, на цуромки выгрававъ,
До дому приѣжджавъ,
И отца живого не застававъ.
Тогдѣ-то велѣвъ у Штоминомъ дворѣ,
На высокѣй горѣ,
Грббъ копати.
Тогдѣ жь то козаки штихами суходѣль копали,
Шликами землю выносили,
Хмельницького похоронили;
Изъ разныхъ пищаль подзвонили,
По Хмельницькому похоронъ счинили.
Тогдѣ жь то козаки, поки старую голову Хмельницького за-
чували,
Поти и Еврася Хмельниченка за гетьмана почитали;
А якъ не стали старой головы Хмельницького зачувати, —
Не стали и Еврася Хмельниченька за гетьмана почитати;
„Ей, Еврасю Хмельниченку, гетьмане молодой!
Не подобало бѣ тобѣ надъ нами козаками гетьмановати;
А подобало бѣ тобѣ нашѣй козацкѣй куренѣ подмѣтати.

(Метлинскій 395).

Написъ пбдъ гербомъ Хмельницького.

(1650).

Старожитности, то тилко якъ бы обновила,
Же вѣкопомность явно знову ся одкрыла:
Клейноть, котрый Хмельницькихъ домъ приоздобляеть,
Въ мужности, въ правдѣ, въ вѣрѣ моцно утверждаеть.
Не дивъ, бо Абданкъ знакъ есть щодрой поволности,
Крестъ за фараментъ вѣры Хмельницькихъ мужности.
Незвѣтяжоный кролю, въ христїянскомъ панствѣ,
Кеды поволность Хмельницькихъ маашъ у подданствѣ!

(Украинець Максимов. 1859. стр. 167).

Ж Е Р Е Л А.

** 1) Полное собраніе законовъ Россійской Имперіи. Томъ первый. 1830.

** 2) Акты, относящіеся къ исторіи южной и западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссіею. Томы I, II, III и X. (Въ третѣмъ и десятѣмъ томахъ помѣщенъ дѣла Малороссійскаго приказа, вѣднющіяся до doby Богдана Хмельницкаго). С-Петербургъ, 1861, 1863, 1864 и 1878 гг.

** 3) Памятники, изданные Временною Кіевскою комиссіею для разбора древнихъ актовъ, Высочайше утвержденною при кіевскомъ военномъ, подольскомъ и волынскомъ генераль-губернаторѣ. 3 тома. Кіевъ, 1845, 1846 и 1852.

** 4) Собраніе государственныхъ грамотъ и договоровъ. 4 тома. Москва, 1813, 1819 и 1822.

** 5) Рукописи Императорской Публичной бібліотеки отдѣловъ: польскаго и разноязычнаго.

** 6) Малороссійская переписка, хранящаяся въ московской оружейной палатѣ. Москва, 1848. (Въ „Чт. моск. общ. ист. и др.“)

** 7) Источники малороссійской исторіи, въ „Чт. моск. общ. ист. и др.“ 1858. I томъ.

** 8) Чинъ православнаго львовскаго братства, репротестъ дворянъ православнаго и словѣданія на минскаго воеводу Тышкевича и универсалъ мѣрополита Петра Могилы къ православному минскому братству, найденные въ древнихъ архивахъ минской губерніи. Москва, 1848. (Въ „Чт. моск. общ. ист. и др.“).

** 9) Архивъ Юго-западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ. Часть третья. Акты о козакахъ. 1500—1648 г. т. I. Кіевъ, 1863.

** 10) Starożytności historyczne polskie z rękopismów zebrał Ambroży Grabowski. 2 tomy. Kraków, 1840.

* 11) Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski Diaryusze, Relacye, Pamiętniki i t. p., tudzież listy historyczne etc. z rękopismów zebrane przez Ambrożego Grabowskiego. 2 t. w Krakowie, 1845 r.

** 12) Supplementum ad historica Russiae monumenta ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta et a collegio archeographico edita. Petropoli, 1848.

** 13) Zbiór pamiętników o dawniej Polsce, zebrane przez J. U. Niemcewicza. 6 tomów. Lipsk.

** 14) Pomniki do dziejów Polski wieku XVII, wydał August Podgórski. 2 tomy. Wrocław, 1840.

** 15) Pamiętniki o Konięcpolskich, wydał Al. Przylęcki. Lwów. 1842.

** 16) Jakóba Michałowskiego wojskiego lubelskiego, a później kasztelana bieckiego, księga pamiętnicza z dawnego rękopismu, będącego własnością Ludwika hr. Morsztyna, wydana staraniem i nakładem C. K. towarzystwa naukowego krakowskiego w Krakowie, 1864.

** 17) Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclerza w. ks. Litewskiego. Wydane z rękopismu przez Edwarda Raczyńskiego. 2 t. w Poznaniu, 1839.

** 18) Collectanea Sękowskiego. Woiny z Ottomanami z powodu Kozaków. 2 tomy. Wilno.

** 19) Okolski. Kontynuacya diaryusza woiennego panów hetmanów koronnych nad zawziętymi w uporze kozakami w roku 1638 odprawiona. Kraków. 1639 r.

** 20) Лѣтопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междуособіяхъ, бывшихъ послѣ его смерти. Москва, 1846. (Въ „Чт. моск. общ. ист. и др.“).

* 21) Лѣтопись событій въ югозападной Россіи въ XVII. вѣкѣ, составилъ Самуилъ Величко, бывшій канцеляристъ войска запорожскаго. Кіевъ, 1720. 2 т. 1848.

* 22) Исторія о дѣйствіяхъ презѣльной и отъ начала поляковъ, кровавой небывалой брани Богдана Хмельницкаго съ поляки за наияснѣйшихъ королей польскихъ Владислава, потомъ Яна Казимира отправоватися початой въ року 1648 и за лѣтъ десять по смерть Хмельницкаго неокончанной, зъ разныхъ лѣтописцевъ и зъ діаріуша, на той войнѣ писаннаго и самобытныхъ старожилонъ свидѣтельствы утвержденная (Рук., вошедшая въ лѣтопись Григорія Грабянки, изд. Временною Кіевскою комиссією для разбора древ. актовъ. Кіевъ 1854 г.).

* 23) „Historiarum Poloniae eb excessu Vladislai IV. ad pacem Oliviensem usque seu annales regnante Joanne Casimiro Poloniarum Sveciaeque rege ab anno MDCXLVIII usque ad annum MDCLX auctore Laurentio Joanne Rudawski equite polono ex manuscripto celeberrimae bibliothecae Zaluscinae edidit Laurenlius Mizlerus. Varsoviae et Lipsiae, 1755.

* 24) *Historia belli cosacco-polonizi auctore Samuele Grondski de Grondi conscripta anno 1676 ex manuscriptis monumentis historiae hungaricae in lucem protulit Carolui Koppi in regia scientiarum universitate historiae profess. Pestini. 1789.*

** 25) *Joachimi Pastorii ab Hirtenberg, Historiae polonae plenioris partes duae. Dantisci. Anno MDCLXXXV.*

** 26) *De rebus anno 1648 et 1649 contra cosaccos zaporovios gestis. Edid. Albertus Vuik Kojalowicz. Wilnae, MDCLI.*

* 27) *Epitome de rebus anno 1648 et 1649 contra zaporovianos cosacos in Polonia et Lithuania gestis a Joanne Dionisio Lobzynski. Viennae Austriae, 1653.*

** 28) *Storia delle guerre civile di Polonia di don Alberto Vimina Bellunese. In Venetia, MDCLXXI.*

* 29) *Annalium Poloniae ab obitu Vladislavi IV. Climacteres scriptore Vespasiano a Kochovo Kochowski. 3. vol. Cracowiae, anno 1683, 1688, 1698.*

* 30) *Historja panowania Jana Kazimierza przez nieznanomego autora. Z rękopismu wydał Edward Raczyński. 2 tomy. Poznań, 1840.*

* 31) *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV, i Jana Kazimierza. Z rękopismu wydał K. Wł. Wojcicki 2 tomy. Warszawa, 1846.*

* 32) *Wojna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, potym Szwedami i z Węgry przez lat dwanaście za panowania Najjaśniejszego Jana Kazimierza tocząca się, na cztery podzielona części oczyszcząca muzę od Samuela z Skrzyppny Twardowskiego. Opus posthumum. Typis Collegii Callisiensi. Anno Dom. 1681.*

** 33) *Pamiętniki o wojnach kozackich za Chmielnickiego przez nieznanomego autora: Historya o buntach Chmielnickiego, o wojnie z Tatarami, ze Sz... i z Węgrami za króla Władysława i Jana Kazimierza przez lat dwanaście krótko zebrana, ab anno 1647 anno 1648. We Wrocławiu, 1842. (Перекладъ напечатанный въ „Чт. имп. моск. общ. ист. и др. рос.“ подъ наголовкомъ „Краткая исторія о бунтахъ Хмельницкаго“).*

* 34) *Pochodnia wojennéj sławy J. o. Xiążęcia Jeremia Michała Wiszniowieckiego ze czterech części złożona y w roku 1649 wystawiona.*

* 35) *Relatio gloriosissimae expeditionis victoriosissimi progressus et faustissimae pacificationis cum hostibus serenissimi et potentissimi principis ac domini Johannis Casimiri regis Poloniae et Sveciae.*

* 36) *Relatio gloriosissimae victoriae principis ac domini Joannes Casimiri Poloniae et Sweciae regis potentissimi de chano crimensi rebellisque cosacis ei foederatis die XXX mensis Junii MDCLI apud Beresteczko obtente. Varsoviae.*

** 37) *Obsidio Zamosciana, quam perduelles cosachi junctis viribus Tartarorum grassante et ad affligendum regnum Poloniae con-*

spirante audacia fatali tempore Poloniae sub interregnum Anno Dei 1648 fecerunt, a M. Johanne Bytomski Phil. et v. i. d. eloquentiae professore et canonico Zamoscensi tanta calamitate consorte et spectatore exhibita. Anno Dom. 1649. Januar.

* 38) Fawor niebiesky pod czas szczęśliwey Elekcyey na królestwo polskie Pana naszego miłościwego Jana Kazimierza Kr. Szw. miastu Lublinu czasu gwałtownego niebezpieczeństwa od swawolnych kozaków cudownym sposobem roku 1648 die 10. Novembr. pokazany. 1648. w Lublinie.

** 39) Relation oder aussführliche Beschreibung von der Jammerlichen und Erbarmlichen Verstörung und Einäscherung sobey Eroberung der schoenen Stadt Lublin von der Moscowitern und Cosacken barbarischer Weise. Lublin, MDCLVI.

40) Plantus Poloniae super ingenti suorum clade a Cosacis rebellibus illata per Simonem Dominicum Wachowski conscriptus anno D. 1649.

41) Gründliche und denckwürdige Relation der neulichen Kosacken-Unruhen wider die Kron Polen unter Commando Gen. Chmielnicki als gen. Hauptmann Poltoraik-Kosaku Obristen und Krzywanos als vornemsten Häuptern der Kosacken, nach bewussten und zum theil selbst erfuhrnen Umständen kürztlich verfasset durch einen namhaften Officier jedoch dabei des Friedens Liebhaber. 1649.

* 42) Odmiana postanowienia niestatecznej sfery kozackiey z wzruszeniem pokoju od miesiąca Stycznia 1651 do Września 1651 widziana y z dokonczaniem wieku nieodmienney pamięci Jaśnie Oświeconego niegdy Xiążecia Imci Jeremiego Michała Korybuta Wiszniowieckiego przez urodz. Jana Białobockiego wydana w Krakowie 1653.

* 43) Brat Tatar albo Liga wilcza z psem na gospodarza do czasów terazniejszych stosująca w roku 1651 miesiąca Listopada, wydana przez Jana Białobockiego.

* 44) Pieśń o potrzebie z Tatory i Kozakami pod Beresteczkiem, 30. Junii 1651.

* 45) Dyskurs jednego miłośnika ojczyzny na tę w którym się pokazuje dowodnie że z wieczną hańbą tego naszego królestwa Pan Bóg skarał wojsko nasze potężne tego roku. 1648.

* 46) Neuer polnischer Florus das ist richtige und glaubwürdige Erzählung der blutigen Kriege so die jeztherrschende Majestät in Polen — Koenig Johannes Casimirus von Anbeginn seiner Regierung biss auf gegenwärtigen Tag wiewol zu verschiedenen Zeiten mit den Cosacken, Tartaren, Russen, Schweden, Chur-Branderburgischen und Siebenbürgern geführt. Nürnberg, 1666.

** 47) Cellarii Regni Poloniae Descriptio. 1659 anno.

** 48) Bellum scythico-cosacicum seu de conjuratione Tartarorum, Cosacorum et plebis Russiae contra regnum Poloniae ab invictissimo Rege Joanne Casimiro profligata. Narratio plenioris historiae

operi praemissa. Auctore Joachimo Pastorio de Hirtenberg. Dan-
tisci. 1652.

* 49) Rerum in Magno Ducatu Lithuanie per tempus rebellionis
russicae gestarum commentarius. Regiomonti, 1653.

* 50) Latopisiec Jerlicza albo kroniczka z rękopismu wydał K.
Wł. Wojcicki. Petersburg, 1853.

** 51) Kronika miasta Lwowa przez Dyonizego Zubryckiego.
Lwów, 1844.

52) Relation contenant l'estat véritable des affaires de Pologne,
le journal et les particularitez du siège et de la prise de Varsovie,
l'entrée de la Reyne dans la Pologne, le secours de 50000 tartares
pour le Roy de Pologne et l'électeur de Brandebourg. 1656.

53) L'origine véritable du soulèvement des cosaques contre la
Pologne par Linage de Vauciennes. Paris, 1674.

* 54) Ingressus Stephani in Czarnica Czarnecki Russia palatini.

55) Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne etc.
par Pierre Chevalier, conseiller du Roy en sa cour des Monnoyes.
Paris, 1663.

** 56) О бунтѣ города Пинска и объ усмирении онаго въ
1648. Москва, 1847. (Въ „Чт. моск. общ. ист. и др.“).

* 57) Краткое описание о козацкомъ малороссійскомъ на-
родѣ и военныхъ его дѣлахъ, собранное изъ разныхъ исторій
иностранныхъ: нѣмецкой — Бишинга, французской — Шевалье,
латинской — Безольди, и рукописей русскихъ чрезъ бунчуковаго
товарища Петра Симоновскаго. 1765. Москва, 1847. (Въ „Чт.
моск. общ. ист. и др.“).

* 58) Сказаніе о гетманахъ козацкихъ ажъ до Богдана
Хмельницкаго (рукопись).

* 59) Историческія сочиненія о Малороссіи и малороссія-
нахъ Г. Ф. Миллера, бывшаго историографа російскаго. Мо-
сква, 1846. (Въ „Чт. общ. ист. и др.“).

* 60) О козакахъ запорожскихъ, какъ оныя издревле на-
чались и откуда свое происхождение имѣютъ и въ какомъ со-
стояніи нынѣ находятся. Москва, 1847. Въ „Чт. моск. общ.
ист. и др.“).

* 61) Лѣтопись малороссійская писана 1689 (рукопись).

* 62) Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея на-
родѣ и о козакахъ вообще, отколь и изъ какого народа оныя
происхождение свое имѣютъ и по какимъ случаямъ они нынѣ
при своихъ мѣстахъ обитаютъ, какъ-то: черкасскіе или мало-
россійскіе, и запорожскіе и отъ нихъ уже донскіе, а отъ нихъ
яцккіе, что нынѣ уральскіе, гребенскіе, сибирскіе, волгскіе,
терскіе, некрасовскіе и прочіе козаки, какъ равно слободскіе
полки, собрано и составлено чрезъ труды генеральмаіора и ка-

валера Александра Ригельмана 1785. 1786. Москва. (Въ „Чт. моск. общ. ист. и др.“).

63) Краткое историческое описаніе о Малой Россіи до 1765 года съ дополненіемъ о запорожскихъ козакахъ, и приложеніями, касающимися до сего описанія, собранное изъ лѣтописей польскаго и малороссійскаго журнала или записокъ гемерала Гордона, Страленберга, шведскаго историка, изъ жизнеописанія о государѣ Петрѣ Великомъ архіепископомъ Теофаномъ и грекомъ Антоніемъ Катифоромъ, фамильныхъ записокъ и публичныхъ указовъ 1789 г. Москва, 1848. (Въ Чт. моск. общ. ист. и древн.“).

64) Повѣсть о томъ, что случилось въ Украинѣ съ тоя поры, какъ она Литвою завладѣла, ажъ до смерти гетмана Богдана Хмельницкаго. Москва, 1847. (Въ „Чт. общ. ист. и древн.“).

* 65) Slawische Jahrbücher, herausgegeben v. Jordan 1840. („Посланіе раввина о бѣдствіяхъ, постигшихъ евреевъ отъ козаковъ“).

66) Описаніе Малой Россіи и Украины, съ приложеніями. Сочиненіе Станислава Зарульскаго, служившаго въ россійской арміи капитаномъ. Москва, 1847. (Въ „Чт. моск. общ. ист. и древн.“).

* 67) Историческое извѣстіе о возникшей въ Польшѣ униі. Соч. Н. Бантыша-Каменскаго, въ 1795 г. собранное. Москва, 1805.

** 68) Описаніе кіевософійскаго собора и Исторія кіевской іерархіи. Кіевъ, 1825.

* 69) Dzieje panowania Jana Kazimierza od roku 1656 do jego abdykacyi w roku 1668 przez ks. Michała Krajewskiego. 2 tomu. Warszawa, 1846.

* 70) Historia panowania króla Władysława IV. przez Kajet. Kwiatkowskiego. Warszawa 1825.

* 71) Karol Szajnocha. Dwa lata dziejów naszych, 1646—1648, tom pierwszy. 1865. Війшло въ повне збранне его творбвъ томы VIII, IX, X.—Домна Розанда. Рус. перев. (Русская Мысль 1881 г. Іюнь).

* 72) Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego towarzysza lekkej chorągwi ziemianina wojewodztwa Bielskiego. Lwów, 1850.

** 73) Дневникъ Станислава Освѣцима. Русскій переводъ. Кіевская Старина. 1882 года, мѣсяцы: февраль, май, іюнь, сентябрь, ноябрь и декабрь.

* 74) Engels Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosacken. 1788.

* 75) Hammer-Purgstall Geschichte des Osmanischen Reiches T. V. 1829. Его жь, французскій перекладъ: Histoire de l'empire Ottoman, t. X—XI 1837.

76) Scherer. Annales de la Petite Russie. Два тома.

77) Gradelehn Johanni. Hungarisch Siebenbürgische Moldau-Wallach, Türck-Tartar-Persian und Venetianische Chronica. 1665.

* 78) Kraus Georg. Siebenbürgische Chronick 1608—1665. I. Theil. Wien. 1862.

* 79) Kubala. Szkice historyczne. 2 tomy. 1880 г.

* 80) Исторія Россіи С. Соловьева т. XII.

* 81) Herbarz Polski Kaspra Nieseckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych, wydany przez Jana Niep. Bobrowicza Lipsk. tomów. X.

* 82) Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian. Wydał W. A. Maciejowski. 2 tomy. Petersburg.

* 83) Исторія Малої Россіи, Бантыша-Каменскаго. 3 т. 1842.

** 84) Рукопись виленская (принадлежала Малиновскому; списки актовъ, относящихся къ 1648 г. изъ нея сообщены г. Киркоромъ).

* 85) Рукопись виленской публичной библиотеки, содержащая нѣсколько актовъ, относящихся къ исторіи гетманщины.

* 86) Engels. Geschichte der Wallachien. Allgemeine Welthistorien t. XLIX. I. Abtheil.

87) Engels Geschichte der Moldau. Allgem. Welthist. t. XLIX. 2. Abtheil.

88) Carra Histoire de Moldavie et de Walachie. Yassy. 1777 u Nefchatel. Выд. 1781.

* 89) Сборникъ украинскихъ пѣсенъ, изд. Михайломъ Максимовичемъ. Ч. I. Кіевъ, 1849.

90) Запорожская старина, И. Срезневскаго, въ 2-хъ част. 6 тетр. Харьковъ, 1833—1838.

* 91) Записки о Южной Руси, П. Кулиша.

* 92) Народныя южнорусскія пѣсни, издание Амвросія Метлинскаго. Кіевъ, 1854.

* 93) Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, zebrał Żegota Pauli. 2 tomy. Lwów, 1848.

** 94) Volumina Legum. 8 томовъ, С. Петербургъ. 1860 г.

95) Siarczyński. Obrazy wieku panowania Zygmunda III.

96) О Богданѣ Хмельницкомъ. Буцинскаго. 1882 р.

* 97) Сборникъ южнорусскихъ пѣсенъ, собранныхъ Н. Костомаровымъ. (рукоп.).

Примѣтка. Двама звѣздочками означеніи найважнѣйшій и найпевнѣйшій жерела, особливо акты; одною — такій, котрій, хотя вельми важній, але потребують строгои и осторожной критики; тій жь, котрій стоять безъ всякого знака, загально мало певній, и тѣлько тодѣ можуть бути принятій, коли схдны зъ другими, бѣльше певными.

Памятна книжка Якова Михаловского (№. 16) мѣститъ мѣжь иншимъ багато актѣвъ, помѣщенныхъ и въ Памятникахъ Кіевской Комісії (№. 3). Коховского (№. 29), Исторія, выдана Рачинскимъ (№. 30) и Памятники, выдані Войццикимъ (№. 31), сходній мѣжь собою, такъ, що выдаються варіантами одного и того жь твору. Твѣрь Твардовского (№. 32) и Исторія о бунтахъ Хмельницкого (№. 33) сходній мѣжь собою що до выбору подѣй и порядку выкладу, такъ, що остання въ декотрыхъ мѣсяцяхъ здається скороченемъ першого. Лобзынскій (№. 27) переписавъ Кояловича (№. 26), зъ декотрыми додатками, котры, впрочѣмъ, бѣльшею частью находятся въ Памятникахъ до польской исторіи, выданныхъ Пѣдгѣрскимъ (№. 14). Пасторій (№. 48) и Рудавскій (№. 23) въ описаню подѣй 1651 року користувалися дневникомъ, помѣщенымъ въ Збѣрнику Грабовского (№. 10). Авторъ Исторіи о презѣльной брани (№. 22) користувався мѣжь иншимъ Коховскимъ. Ригельманъ (№. 62) користувався Самовидцемъ (№. 20), Исторією о презѣльной брани (№. 22), а также Пасторіємъ (№. 48) або Шевалье (№. 55), Симоновскій (№. 57) користувався Шевалье (№. 55), котрый, своєю дорогою, копіювавъ Пасторія (№. 48) и Величка (№. 21), забравши багато зъ недѣйшовшого до насъ Дневника Зорки, и Твардовскимъ (№. 32). Дневникъ посольства Киселя и Мясковского помѣщенный въ Збѣрнику Нѣмцевича (№. 13) и въ першѣмъ томѣ Памятниківъ кіевской комісії (№. 3); а Описане облоги Львова въ 1655 роцѣ пѣсля сучасныхъ дневникѣвъ, находится въ Хроніцѣ Львова (№. 51) и въ Дополненіяхъ къ памяткамъ русской исторіи (№. 12). Дневникъ Освѣцима (№. 73) есть важнымъ жереломъ особливо для вѣйны Хмельницкого съ Поляками въ 1651 роцѣ. Не зберѣгшись въ цѣлости, урывокъ его, находячийся въ библіотечѣ Оссолинскихъ въ рукописи, вѣдомый намъ тѣлько по перекладу мѣсьц, що тыкаються исторіи Украины, помѣщеному проф. Антоновичемъ въ „Кіевскій Старинѣ“. Монографія Кубалѣ (№. 79) важна тому, що знакомить зъ багато невыданными жерелами въ рукописяхъ Львѣвской библіотеки Оссолинскихъ. Трактаты и умовы помѣщені въ бѣльшой части означеныхъ тутъ монографій и збѣрниковѣ сходныхъ мѣжь собою.

АЗБУЧНЫЙ ПОКАЖЧИКЪ

именъ osobowychъ и географическихъ згаданныхъ въ IX. X. XI. и XII. т.

„Руской Историчной Библиотеки“

„БОГДАНЪ ХМЕЛЬНИЦКІЙ.“*)

А.

Абданкъ, гербъ Хмельницкихъ,
XII. 24. 142.

Авель, XI. 88.

Ага-Османъ, IX. 172.

Адамъ (Тыша), IX. 15.

Адерсъ, Себастьянъ, инженеръ,
IX. 20.

Адрабевъ, поддѣчій, посланецъ
царя Олексѣя Мих. до Хмельн.
XI. 60.

Аксагъ, Михайло, польскій ко-
місаръ, IX. 64.

Алегретти, австр. посолъ, XII.
33.

Алмазь Иванѡвъ, думный дѣкъ,
XI. 151. 157.

Алферевъ, окольникій, царскій
посолъ въ Переяславъ, XI. 138.

Амстердамъ, м. XI. 120.

Андрѣй Первозванный, св. XI.
144.

Андроникъ, волоскій генераль,
XI. 101.

Анна-Альойзія, уродж. княжна
Острожска X. 3.

Анна Сомковна, перша жѣнка
Хмельницкого, гл. Хмель-
ница, Анна Сомковна.

Анна, третя жѣнка Хмельниц-
кого, гл. Хмельница, Анна.

Анзельмъ, всѣндъ, IX. 164.

Антоній преподоб. XI. 144.

Арамаданъ - бей, X. 142.

Аронъ, гаонъ, XII. 72. 73.

Арсеній, львѡвскій архіерей,
XII. 18.

Артишевскій, Христофоръ, звѣ-
стный польскій артилериста,
IX. 139. 149. 150. 154; X. 37.
41. боронивъ мѣсто Львѡвъ.

Архангельскій монастырь, XI.
164.

Архипелягъ, IX. 173.

Астрахань, губер. м., XI. 150.
155.

Ахметъ - Кази - Атталыкъ, татар-
скій посолъ, XI. 129. 130.

Ахтырщина, XI. 56.

Атаназій, луцкій владыка, IX.
95.

Б.

Бабиновичъ, м., IX. 169.

Бава, притока, XII. 5.

Бава, поле, гл. Багва.

Багва, с., XII. 5.

Багачъ, Ильяшь, X. 149.

*) Цифры арабскій означаютъ стороны тому; м. = мѣсто або мѣ-
сточко; р. = рѣка; с. = село; з. = земля.

- Багринѳвъ, с., XI. 26.
Базилія, м. XII. 81.
Базувлукъ, притока Днѣпра, IX. 59.
Баланѳвка, м., XII. 2.
Балтійске море, X. 36.
Бальчикъ, м. XI. 176.
Бантышъ-Каменскій, російскій историкъ, XII. 83.
Барабашка, паня, IX. 39; XII. 86—88. 90. 93.
Барабашъ, Иванъ, черкасскій сотникъ, IX. 38. 39. 42. 55. 64. 66—68; XII. 85—93.
Барановскій, посоль, IX. 9. 104. 105. 108.
Баранъ Худый, черк. полков., XI. 53.
Барашъ, Янъ, XI. 98. дворакъ Луцулѳвъ.
Бартлинскій, польскій гонецъ, X. 106.
Баръ, м., IX. 109. 110. 185; X. 4. 5. 69. 137. 138. 149. 154; XI. 26. 116. 122; XII. 78. 79.
Бассарабія, X. 8.
Басараба, Матвѣй, мултанскій господарь, X. 136; XI. 96. 97. 99. 100.
Батѳгъ або Батѳвъ, гора, XI. 67. 68. 75. 79. 85. 86. 138; XII. 8.
Баторій, польскій король, гл. Степанъ Баторій.
Бату (Батый), ханъ, X. 10; XI. 160; XII. 28.
Бахусъ, поганскій бѳгъ, IX. 102.
Бакчисарай, м., въ Крымъ, ханска столиця, IX. 56. 58; X. 110; XI. 168. 169.
Бейковскій, X. 41.
Белжецкій, ротмистръ, X. 49.
Бельона, богиня, X. 17; XI. 81.
Белъ, м., X. 69. 82; XII. 11. 79.
Беньовскій Станиславъ, волынскій каштелянъ, польскій повномочникъ, XII. 43. 44. 58—62.
Бердычѳвъ, м., IX. 84. 106; XI. 179.
Березань, м., IX. 103.
Березина, р., IX. 113. 169.
Берестечко, м., X. 161—167. 172. 173. 179; XI. 8. 13. 14. 16—20. 23. 33. 38. 46. 47. 64. 75. 113. 127; XII. 17. 26. 128. 130. 131.
Берестки, с. XII. 7.
Берладъ, м., XII. 2. 7.
Бершадъ, м., IX. 100.
Бзовскій Симонъ, побѳчный сынъ Владислава IV. иначе Напѳрскій, X. 2. 6., гл. Костка, Александеръ Левъ, Напѳрскій и Костка-Напѳрскій.
Бобрыйскъ, м., IX. 170.
Богачъ, Ильяшъ, чигиринскій полковникъ, X. 149.
Богдановичъ, Самѳило, генеральный судія, XI. 90; XII. 51.
Богданѳвъ, Григ. пѳддячій, XI. 20.
Богданѳвъ Самѳило, XI. 149. 156. 157.
Богданъ, сотникъ, XI. 30., засуженный.
Богданъ Хмельницкій, гл. Хмельницкій.
Богдарбутъ, пѳсл. Хм. на соймъ до Варш. IX. 87.
Богунъ Иванъ, винницкій полковникъ, X. 145—148. 166. 181. 182. 186. 188—191; XI. 26. 36. 41. 92. 93. 107. 161—164; XII. 1. 2. 4—7. 87. 91.
Богуславецъ, м., XI. 110.
Богуславъ, м., IX. 81.
Богушъ, иначе Бокунъ, Барабашъ, черкасскій сотникъ, IX. гл. Барабашъ.
Богъ, р., IX. 97; X. 93. 94. 135. 143. 145. 146; XI. 61. 67. 68. 70. 71. 103; XII. 2. 3.
Болховскій, князь, IX. 91. 92.
Борейко, панъ, XII. 127.

- Борзна, м., X. 96.
 Борки, с., XI. 113.
 Боровиця, м., XI. 50.
 Бороховичъ Матвѣй, полковникъ,
 гл. Матвѣй Гладкій.
 Борисовка, м., XII. 71.
 Боришполе, м., XII. 7. 71.
 Борщѣвка, м., XI. 91.
 Брагиль Федѣръ, писарь, X.
 121.
 Браилѣвъ, м., X. 93; XI. 26.
 Брама, с., X. 163. •
 Братковскій, бургграфъ, IX. 150.
 Брацлавщина, XI. 56. 91; XII.
 1. 6.
 Брацлавъ, м., иначе Браславль,
 Райгородъ, IX. 101. 105; X.
 59. 83; XI. 67. 163; XII. 1. 2.
 4. 8.
 Брежі, графъ, франц. посоль,
 IX. 23.
 Берестъ, або Берестъ-Литовскій,
 м., IX. 110; XI. 93; XII. 42.
 78.
 Бржостовскій, IX. 188.
 Бригитты св. монастырь въ Лю-
 блинѣ, XII. 29.
 Брисакъ, м., XI. 69.
 Броваръ, м., X. 95.
 Броды, м., IX. 29. 63. 110. 143;
 X. 11; XII. 79.
 Броневскій, IX. 109.
 Брухналь, м., XII. 12.
 Бряхинъ, м., IX. 113; XII. 78.
 Бубнѣвка, с., XI. 75.
 Бугай, козацкій ватажокъ, XI.
 62.
 Бугъ, р., IX. 54; X. 69. 157.
 Бубликъ, козакъ, XI. 76.
 Буда (Офенъ), м., XI. 97.
 Бужинъ або Бузынь, с., IX.
 51.
 Бузувлуга, р., IX. 59.
 Бузуѣвка, м., XII. 66.
 Буичъ, р., X. 94.
 Буки, м., XII. 6.
 Бурляй, гадацкій полковникъ,
 IX. 141; X. 8. 17. 18., погибъ
 подъ Збаражемъ.
 Бускъ або Бузькъ, м., XII. 106.
 Бутлеръ, губернаторъ мѣста
 Львова, XII. 13.
 Бутурлинъ, Андрей, воевода, XI.
 179; XII. 5. 10. 11. 16.
 Бутурлинъ, бояринъ, посланный
 до Переяславля, XI. 138.
 Бутурлинъ Вас. Вас., бояринъ,
 XII. 24. 25.
 Бутурлинъ, Федѣръ, окольникій,
 XI. 138. 141. 145. 149. 155.
 157. 167; XII. 44. 49. 50. 52.
 53. 56.
 Бучачъ, м., XII. 11. 79.
 Буша, м., XI. 179. 180; XII. 1.
 Быковский, XII. 15.
 Бырляй Кѣндратъ, посланецъ
 Хмельницкого до Москвы, XI.
 95.
 Быхѣвъ, м., IX. 169; XI. 160;
 XII. 80.
 Бѣгановскій Миколай, IX. 81;
 XI. 173., польскій посоль.
 Бѣла-Церква, м., IX. 85—87.
 120; X. 95. 147; XI. 9. 23. 26.
 34. 36. 40. 41. 43. 44. 46—48.
 55. 86. 103. 114. 124; XII. 5.
 6. 19. 66. 85. 89. 95. 131.
 Бѣлоцерковскій Ильяшь, гл.
 Ильяшь.
 Бѣлгорія, м., XII. 80.
 Бѣлгородъ, XI. 57; XII. 108.
 Бѣлецкій, X. 24.
 Бѣлгородка, X. 188.
 Бѣлополе, м., IX. 84; XI. 58.
 Бѣлорусъ, Бѣла Русь, X. 9. 71.
 80; XI. 13. 14. 121. 160. 161.
 175.
 Бѣлый, м., XI. 159.
 Бѣлый Камѣнь, майно Вишне-
 вецкихъ, IX. 29; X. 38. 68.
 Бѣчинскій, X. 110; XI. 129, на-
 чальникъ вѣддѣлу.

В.

Вадовскій, IX. 67., убитый 68., гл. Каряимовичъ, Ильяшъ.
 Ваза, королѣвскій рѣдь, IX. 163.
 Ваеръ, комендантъ фортецы въ Замостю, IX. 155. 158.
 Ванькѣвцъ, с., XI. 26.
 Варвары св., церква въ Кіевѣ, XII. 121. 123.
 Варчинскій, краковскій каштелянъ, XII. 43.
 Варшава, IX. 22. 25—27. 30. 43. 46. 50. 55. 87. 93. 102. 114. 117. 120. 121. 139. 140. 142. 153. 155. 161. 164. 167. 174. 176; X. 11. 15. 74. 77. 80. 82. 83. 90. 91. 104—106. 109. 110. 124. 128. 134. 137. 143. 150. 161; XI. 11. 55. 85. 86. 109. 158. 166. 175; XII. 32. 37. 41—43. 63. 108., пѣддалась шведскому королеви, 9.
 Василевичъ, Теодозій, игумень, XI. 166. 167.
 Василь, господаръ Волоскій, XII. 117—120.
 Василь, Сербъ, X. 153.
 Василя св., церква въ Кіевѣ, XI. 32., згорѣла.
 Василькѣвъ, м., X. 83. 95; XI. 30. 37. 40.
 Васенберъ, историкъ, X. 105.
 Вахновичъ, депутатъ до Хмельн., IX. 152.
 Вайсъ, полковникъ, XI. 13.
 Ведельска, кума, XII. 122.
 Велибей, татарс. бей, X. 165.
 Велика Польша, IX. 25. 30. 32; X. 36; XI. 7; XII. 9. 39. 78.
 Велика Русь, XI. 139. 146. 150. 156.
 Велике князѣвство Литовске, IX. 26; X. 60. 75. 82. 84; XI. 22. 107; XII. 36. 39. 51.
 Величко, лѣтописецъ, IX. 55. 67; XI. 143.

Венера, IX. 102.
 Венеція, м., IX. 19. 21. 22. 24. 25. 27. 37; XI. 111. 120.
 Веприкъ, м., X. 96.
 Верба, м., IX. 111.
 Верешака, рускій шляхтичъ, X. 83. 111. 132.
 Верхѣвка, м., IX. 100.
 Вехманъ, проводникъ нѣмецкой пѣхоты, X. 72.
 Вешнякъ, Федѣръ, старшина и чигиринскій полковникъ, IX. 87. 179. 180; X. 94. 103.
 Вильгельмъ Карлусъ, шведскій генераль, XII. 9.
 Віттенбергъ, генераль шведскій, XII. 37.
 Вильно, м., IX. 7; XII. 10. 33. 34. 39. 52. 54.
 Винниця, м., IX. 101; X. 59. 83. 94. 143. 145—147. 149; XI. 36. 55. 77; XII. 2.
 Висла, р., IX. 101. 109. 152. 182; X. 24. 143. 148; XI. 91. 132; XII. 28. 78. 80. 96. 104. 111. 133. 134.
 Висниця, майно Любомирского, IX. 29.
 Витебскъ, м., XI. 160.
 Витовскій, судомирскій полковникъ, IX. 135.
 Вишневецкій, кн., IX. 3. 26. 101.
 Вишневецкій, кн. Дмитро, гетьманъ, X. 12. 115. 148; XI. 82. 116. 117; XII. 9.
 Вишневецкій, кн. Ярема, рускій воевода, IX. 6. 28. 29. 58. 64. 91. 92. 101—109. 115. 116. 121. 124—127. 130—132. 135. 137—139. 152. 155. 157. 162. 163. 179. 184; X. 1. 3. 11—19. 23—32. 38. 63—66. 77. 78. 86. 107. 124. 162. 163. 167. 171. 177. 180. 182. 188. 189. 193; XI. 8. 9. 12. 27. 28. 91; XII. 2. 32. 71. 75. 114—116.

- Вишневецкій, кн. Михайло, IX. 101.
- Вишневецъ, м., и майно, IX. 101. 104. 109; X. 164; XI. 28.
- Вишневецчина, XI. 56.
- Володимиръ, Володимиръ-Волыньскій, м., IX. 89. 110; X. 155; XII. 23. 80.
- Володимиръ, кн. св., IX. 168; XI. 32. 144.
- Владиславъ III, Польскій король, IX. 21. 28.
- Владиславъ IV., зразу королевичъ, опбеля Польскій король, IX. 3—7. 12. 16—20. 23. 24. 26. 28—31. 35—38. 45. 56. 60. 86. 90. 102. 114. 116. 142. 155. 158. 168. 171. 172. 174; X. 15. 44. 67. 76. 82. 85. 105. 106. 151. 187; XI. 2. 6. 104; XII. 19. 26. 85.
- Владиславъ Ягайло, X. 81.
- Володѣвъ, м., XII. 78.
- Власенко, козакъ, XI. 106.
- Войловичъ, полковникъ, XII. 11.
- Войниловичъ, Михайло, XI. 27. 129. 130.
- Войницкій, каштелянь, XII. 36.
- Войтове, с., IX. 103.
- Войцѣховскій, провѣдникъ охотникѣвъ, XI. 162.
- Волановскій, X. 122.
- Волга, р., IX. 52.
- Волконскій, кн., царскій воевода, XI. 164.
- Вѣльшанка, р., X. 94.
- Вовкъ, коз. отаманъ, IX. 110.
- Волочай Антѣвъ Кіевскій, XII. 138.
- Воловичъ, польный литовскій писарь и хоружій, IX. 113; X. 69.
- Волохѣвъ, с., XII. 113.
- Волошанинѣвъ, дякъ, XI. 59.
- Волощина, IX. 3. 21. 173; X. 122; XI. 64. 67. 69. 76. 78. 81. 87. 96. 99. 100. 101. 106. 114.
- Волынь, з., IX. 82. 101. 110. 111. 114. 119. 122. 123. 126. 140. 142. 143. 167. 182; X. 3. 6. 11. 37. 70. 86. 89. 158. 160. 161. 163. 173; XI. 3. 8. 11. 13. 56. 57. 124. 130. 140; XII. 8. 11. 32. 47. 63. 80.
- Вольскій, IX. 118—120.
- Вольфъ, провѣдникъ нѣмецкои пѣхоты, X. 44.
- Воронченко, Калина, черкас. полковникъ, IX. 141. 168; X. 8. 94; XI. 120.
- Ворошилѣвка, с., X. 138. 143.
- Ворскла, р., IX. 86; X. 96; XI. 56.
- Вроцлавъ, м., X. 21.
- Выговскій, Данило, чоловѣкъ дочки Хмельн., Катерины, XII. 14. 29. 45. 54.
- Выговскій, Остапъ, батько писаря Ив. Выговского, XII. 34. 35.
- Выговскій, Ив. Остаповичъ, войсковый писарь, IX. 74. 142. 183; X. 26. 114. 115. 153. 179. 186. 187; XI. 17. 18. 22. 25. 36. 39—42. 44. 53. 60. 82. 103—105. 107. 113. 131. 156; XII. 10. 13—17. 20. 21. 35. 38. 43. 47. 49. 52. 55. 56. 58. 67. 137. 140.
- Высше, м., X. 96.
- Вышга, Стефанъ, ксѣндзъ, IX. 163.

Г.

- Гавратинскій, сотникъ, X. 140.
- Гавріилъ, митр. назаретскій, X. 153; XI. 20.
- Гадячь, м., IX. 102. 112; X. 96.
- Гадзѣньскій, ротм., X. 49.
- Гайдученко, козакъ, IX. 67.
- Гайчура, провѣдникъ коз. загона, IX. 125.

- Галаганъ Микита, IX. 79. 81.
 Галачъ, м., XI. 101.
 Галичина, З. (Галицка земля), IX. 101. 111; X. 137; XI. 77. 106. 124; XII. 8. 11. 18. 32. 39. 82.
 Галичь, м., IX. 182; X. 8; XI. 110. 130.
 Гамбургъ, м., IX. 36.
 Гамоцкій, львѣвскій вѣрменинъ, посланецъ вѣдъ Кароля Густава, XII. 18.
 Ганджа або Ганжа, IX. 67. 98—101. 126. 133., уманьскій полковникъ убитый.
 ГанOVERъ, Натанъ, жидъ, XII. 69. 70—82.
 Гарасько, проводыръ загона, X. 3.
 Гаркуша, коз. ватажокъ, IX. 113. 169; XI. 13. 15. 31. 32.
 Гарцфельдъ, проводыръ вѣйсковый, XII. 43.
 Гданьскъ, м., IX. 36. 152. 164; X. 124; XI. 85. 120; XII. 39. 78.
 Гдешинскій, ротм., IX. 77. 78; X. 41.
 Гебултовскій, польск. посоль до Крыму, XI. 24.
 Гембицкій, одинъ зъ послѣвъ до Семигородского князя, XI. 102.
 Гергиця, Степанъ, вел. льоготеть (канцлеръ) Молдавскій, опбеля Господаръ, XI. 97—102. 115. 116. 119. 120. 126. 167. 168.
 Германѣвка, м., XI. 40. 43.
 Гетьманщина, X. 120.
 Гидзинскій, ротм., X. 49.
 Гижовскій, панъ, посланецъ вѣдъ короля до Хмельницкого, X. 167.
 Гиря, Янъ, отаманъ, IX. 110. 161; X. 161.
 Гладкій, миргор. полковн., IX. 161; X. 49. 96. 183; XI. 12. 19. 43. 53. 62. 64; XII. 87. 91.
 Глинське, м., IX. 84.
 Глиняны, м., IX. 124. 135; X. 162; XI. 94. 95.
 Глухъ, Осиць, уманьскій полковн., X. 94. 147. 148; XI. 20. 163.
 Гнила, р., XII. 94.
 Глѣбовичъ, смоленскій воевода, XI. 40. 43. 53.
 Гнѣвошь, епископъ куявскій, IX. 45.
 Гнѣзна, р., X. 14.
 Гоголь, Остапъ, X. 9.
 Голяндія, IX. 139; XI. 159; XII. 18. 24.
 Головацкій, шляхтичь, що бунтувавъ Бѣлу Русь, IX. 113. 126. 153. 160; X. 67. 188, пѣддався Полякамъ.
 Годовинъ, Петро Петровичъ, окольничій, XI. 157.
 Голота, Илько, проводыръ украиньскихъ хлопѣвъ, X. 69. 70.
 Голубъ, шляхтичь, X. 87.
 Гомель, м., IX. 113; X. 8; XI. 159. 160; XII. 78.
 Гонсьорковичъ, депутатъ зъ м. Львова до Хмельн., XII. 14.
 Гонсевскій Винкентій, X. 70—72; XI. 15. 40. 42. 43. 48. 53. раненый, нач. литовс. вѣддѣлу 159. 160., назн. польнымъ литовс. гетьманомъ.
 Гончариха (урочище, дорога), IX. 120.
 Гора, м., XI. 159.
 Горволя, с., IX. 113.
 Горія, м., XII. 80.
 Горностаиполе, м., X. 59.
 Гороль, р., X. 77.
 Горскій, Андрей, польс. посоль, IX. 169; X. 169.
 Горышко, с., X. 166.
 Горынь, р., IX. 101. 185; X. 8. 30. 92; XII. 59. 60.
 Грекъ, Данило, купецъ, X. 105.

- Грекъ, Данило, игуменъ атенъ-скій, XII. 8.
- Грекъ Иванъ, XII. 14. 15.
- Грембашевскій, спѣвакъ, X. 74
- Греція, XI. 152.
- Гречка, проводыръ левенцьвѣ, XI. 180. 181, убитый.
- Гжибовскій, XI. 7., емісаръ Хмельницкого.
- Григорій, переяславскій протопопъ, XI. 138. 141.
- Гризельда (Вишневецка), IX. 103. 109. 124; X. 11.
- Гроздецькій, XII. 4.
- Городокъ, м., иначе Слонигродекъ и Градекъ, XII. 11. 12. 15.
- Городецькій замокъ, XI. 106.
- Гродзѣцькій, козац. комендантъ кр. Кодака, IX. 112; XII. 24.
- Гродно, м., X. 180; XI. 159.
- Громыка, бѣлоцерк. полковн., X. 95; XI. 12. 26. 53.
- Грондскій, Самбйло, историкъ, IX. 37. 51; XII. 19—21. 25. 37. 38. 41. 63.
- Гротусъ, вѣйсковый начальникъ, XII. 12. 15.
- Грохѣвць, с., IX. 79. 81.
- Грубѣшѣвъ, м., X. 69; XII. 80.
- Груша, козац. урядникъ, XII. 61.
- Грицьвѣ, м., IX. 106.
- Гувальтъ, польск. вѣйск. нач., X. 116.
- Гудскій, X. 97.
- Гуляницкій, вѣйсковый судія, X. 64.
- Гунцель-Мокрскій, всѣндзъ, IX. 151. 161. 162. 167.
- Гурскій, козац. старшина, IX. 67; X. 128. 177, генер. осаула; XI. 64, казненный.
- Гурскій, полякъ, XI. 127.
- Густавъ-Адольфъ, Швед. кор., IX. 16.
- Гусятинъ, м., X. 5; XI. 111. 127. 129; XII. 56.
- Гуща, волыньс. майно Адама Кисѣля, IX. 110. 119; X. 5. 6. 125. 140.

Д.

- Давидъ, X. 172.
- Данило, попъ, XII. 38.
- Даниловичъ, IX. 40.
- Данило, грекъ, XII. 8.
- Данило, король, XI. 1.
- Данково, помѣсте, XII. 43.
- Дарданельскій проливъ, IX. 56.
- Дачевскій, IX. 40. 41.
- Дашѣвъ, с., XII. 110. 113.
- Дембицькій Мартинъ, по́дчашій судомирскій, XI. 9.
- Демко, ген. осаула, IX. 108; X. 149. 156.
- Демѣвка, м., XII. 2. 3.
- Держне, м., IX. 68.
- Дерги, с., X. 67.
- Деренчинъ, м., XI. 26.
- Десна, р., X. 94—96; XI. 35. 78.
- Десятинна церква въ Кіевѣ, XI. 164.
- Де-Торре, (Де-Торресъ), папскій нунцій, IX. 20; X. 35. 151.
- Джеджаликъ (Джеджалий), кропивеньскій полков., IX. 68. 172. 173. 178; X. 95. 125. 156. 158. 178. 181. 182. 186; XI. 12. 19. 38.
- Дзѣнковскій, Иванъ, нач. острожского полку, XI. 57.
- Диванъ (турс. урядъ), IX. 58; XI. 96. 97. 99. 122.
- Димеръ, м., X. 59.
- Дитяинъ, историкъ російскій, XII. 83. 84.
- Дмитрашѣвка, XII. 7.
- Днѣпро, Днѣпро-Словута, р., IX. 54. 59—66. 87. 89. 100. 103. 111. 112. 131. 185; X. 8. 9. 21. 59. 70. 72. 94. 95. 102. 117. 160; XI. 13—15. 31. 32. 35. 36. 56. 57. 61. 62. 69. 76.

78. 86. 105. 124. 138. 140. 173; XII. 26. 60. 71. 74. 81. 108.
- Днѣстеръ, р., IX. 86; X. 59. 93. 113. 142. 143; XI. 26. 61. 98. 99. 115. 120. 121. 123. 126. 179; XII. 3. 59. 60. 117. 120.
- Доброшевскій, X. 119.
- Добруджа, Добруджеска Земля, XI. 65.
- Довге, с., X. 163.
- Домарацкій, нач. польс. вѣдѣлу, XI. 79.
- Домінікъ, кн. (Заславскій), фельд-маршалъ. XII. 79.
- Домна-Розанда або Локсандра, дочка Молд. господаря, IX. 174; X. 115; XI. 66. 82.
- Донгофъ, X. 58. 66; XI. 110. 118.
- Донецъ, нач. козац. вѣдѣлу (загона), X. 4. 67. 68.
- Донецъ, р., XI. 58.
- Днѣвъ, р., X. 52. 90; X. 143; XI. 57. 60. 150. 155. 173.
- Дорогобужъ, м., XI. 13. 159.
- Дорошенко, арматный писарь, X. 118. 128.
- Дрозденко, коз. сотникъ, XI. 93.
- Дронѣвъ, м., X. 8.
- Дружкевичъ, XII. 4.
- Друцкій-Горскій, IX. 113. 114.
- Друя, м., XI. 159.
- Дрыжи-Поле, урочище, XII. 6. 54.
- Дубно, м., IX. 110. 111. 142; X. 166. 167; XI. 8. 135; XII. 76. 79.
- Дубова, волость, XI. 26.
- Дубравскій, IX. 119.
- Дубровна, м., XI. 159.
- Дунай, р., IX. 22. 173; XII. 129.
- Дунаецъ, р., XI. 3.
- Дункеръ, м., IX. 23.
- Е.
- Евлавешскій Людвикъ, смоленск. каштелянъ, XII. 58.
- Европа, IX. 17. 19. 101. 171; X. 10. 44. 133; XI. 131.
- Едикуль, тур. семибаштовый замокъ, XI. 122.
- Ельня, м., XI. 13.
- Ерегли, м., XI. 176.
- Ехіель Михель, ректоръ немиръс. жидѣвской академіи, XII. 74.
- Ж.
- Жаботинъ, X. 94.
- Жванецъ, м., XII. 26.
- Жадкевичъ, полк. писарь, X. 140.
- Жванецъ, м., XI. 123. 130. 134. 135. 174. 175; XII. 135.
- Ждановичъ, полякъ, IX. 169.
- Ждановичъ Антонъ, кievс. полковн., X. 95. 136. 142; XI. 13—15. 31. 32. 106—108. 115. 165. 171; XII. 39. 41. 42. 47. 51. 52. 59. 62—66.
- Жебровскій, панъ, IX. 171.
- Желиборскій Арсеній, львѣвскій владыка, IX. 95.
- Жовква, м., XI. 106.
- Желябужскій, Иванъ, гонецъ моск. царя, XII. 64—67.
- Животѣвъ, м., X. 10. 94.
- Жигмонтъ III., король Польскій зъ роду Вазѣвъ ум. 1632, IX. 26. 163; X. 85. 172; XII. 26.
- Житомиръ, м., IX. 104; X. 86.
- Жовтѣ-Воды, потѣкъ, IX. 66. 69. 73. 74. 76. 84. 91. 142; битва и погробъ Полякъѣвъ, X. 26; XII. 26. 100. 101. 106. 109. 119. 130.
- Жолкъѣвскій, IX. 183.
- Жолкъѣвскій, Лука, IX. 180.
- Жулина, р., XII. 112.
- Журовицѣ, м. на Литвѣ, X. 143. 150.
- Журавка, X. 95.

3.

- Забускій, коз. гетьманъ, назн. Польс. королемъ, X. 45. 50. 76. 166.
- Завистный, сотникъ, XI. 181.
- Завѣша, Еронимъ, XI. 64.
- Загоровскій, XI. 103—106.
- Загребельна могила, XII. 139.
- Заднѣпрове (Заднѣпрящина), XI. 61.
- Зайончковскій, насмѣшна прѣзва польскихъ войск. начальни-ковъ, IX. 183.
- Залѣзць, м. X. 14. 63; XII. 25.
- Замойскій, IX. 154.
- Замойскій, Олександръ, IX. 15.
- Замойскій, властникъ Павлочи, XI. 27.
- Замойскій, властникъ Яро-славля, IX. 29.
- Замойскій, судомирскій воев., властникъ Замостя, IX. 160. 168; XII. 41.
- Замойскій, чернигѣв. каштелянъ, XII. 6.
- Замойскій, Хома, IX. 103.
- Замостѣ, фортеца, IX. 139. 154—158. 160—162. 164. 165. 167. 168. 182; X. 180; XII. 19. 37. 41. 42. 80.
- Запорозка Сѣчь або Сѣча, IX. 52—56. 59—62. 65. 85.
- Запороже, IX. 51. 53. 61. 65. 83. 85. 88. 89. 162; X. 97. 98. 161. 170; XI. 20; XII. 95. 101.
- Зарудный, Самѣйло Богдановичъ, ген. судія, XI. 146; XII. 14. 39.
- Зарудный, сотникъ, XII. 2.
- Заславль, Заславъ, м. IX. 107. 110; X. 4. 68; XI. 124; XII. 77. 81.
- Заславскій, кн. Домінікъ, X. 107. 114. 124—129. 131. 132. 135—137. 152.
- Захаровскій, панъ, X. 121.
- Захаръ, писарь, XII. 66.
- Захновичъ, Криштофъ, XII. 14.
- Зацвиликѣвскій, X. 23; XI. 88. 89; XII. 8.
- Збараскій, кн. X. 14.
- Збаражъ, м., IX. 107. 109. 124. 139—141; X. 11. 14. 16. 18. 22. 36. 37. 39. 41. 47. 54. 63. 64. 66. 67—69. 77—79. 158. 173. 183; XI. 71; XII. 26.
- Зборѣвска умова, X. 58. 75. 80. 82. 83. 85. 86. 88. 94. 121. 123. 137. 187. 189; XI. 63. 107. 109; 131. 132. 134. 149.
- Зборѣвъ, м., X. 39. 40—43. 63. 65. 67. 68. 73. 78. 100. 104. 130. 160. 180. 187. 189; XI. 106. 109. 114. 123. 128. 129. 131; XII. 19.
- Звягель, м. (Новгородъ-Волынскій), IX. 107.
- Здановичъ, пѣдстароста, XI. 2. 5.
- Здановскій, XI. 4.
- Здвижь, р., X. 95.
- Зебжидовскій, мечникъ, XI. 6., проводырь вѣддѣлу.
- Зеленьскій, брацл. полков., XII. 1. 39. 59.
- Зелинскій, ротм., XI. 71.
- Земска Дума або соборъ, XI. 136. 138., умова принята У-країну.
- Зиновій, гл. Хмельницкій.
- Золотоверхій-Михайлѣвскій мо-настырь въ Кіевѣ, XI. 166.
- Золочѣвъ, м., X. 37—39. 44. 68; XI. 130.
- Золотаренко, корсунскій пол-ков., XI. 23. 73. 74. 103. 121. 145. 159. 160. 163; XII. 10.
- Золоті Ворота, въ Кіевѣ, XI. 32. 143.
- Золотоноша, м., X. 95.
- Золотоноша, р., X. 95.
- Зѣрка, домашній секретарь Хмельницкого, XI. 143.

Зосима, чернигівській єпископъ,
XI. 143.
Зыкбѣвъ, м., X. 96.
Зюзинъ, путивельскій воевода,
XII. 281.

И.

Ибрагимъ, султанъ тур., IX. 16.
172. 184.
Иванъ, грекъ, X. 153; XII. 15.
Иванъ, писарь, гляди Выговскій
Иванъ.
Измаиль, м., XI. 176.
Израиль, X. 74; XII. 46. 73.
Ильинскій чернигівскій мона-
стырь, XI. 160.
Ильменоць, м., XII. 2.
Илько, грекъ, X. 152. 153.
Ильяшъ (Караимовичъ), гл. Ка-
раимовичъ.
Ильяшъ, полковникъ бѣлоцер-
кѣвскій, XII. 85. 89. 93.
Ильяшъ, посланецъ Хмельн. до
Туреччины, XI. 114.
Иква, р., X. 166. 167; XI. 8.
Инокентій X., папа, X. 151.
Иранъ, р., X. 95.
Ирпень, р. X. 95; XI. 15.
Искра, козац. посл. до Москвы,
XI. 59.
Исламъ-Гирей, Крымс. ханъ, IX.
56. 57. 171. 172; X. 10. 24. 40.
44. 50. 53. 110. 121. 126. 136.
142. 165. 170; XI. 16. 20. 113.
129. 130. 174. 177; XII. 31.,
мирный переговоръ зъ Яномъ
Казимиромъ.
Исламъ-паша, намѣстникъ Кафы,
IX. 56.
Ишпанія, IX. 23; XII. 18.

I.

Иоаннъ де Торресъ, єписк. адрия-
нопольс., легать папскій, гл.
Де-Торре.

Ювъ, митр. (гл. Борецкій Ювъ).
Югаба, р., IX. 182.
Юрданъ, Ермолой, ротм., X. 169.,
убитый.
Юрданъ Михайло, IX. 133.
Юрданъ, добчицкій староста,
XI. 4.
Юсафъ, митр. коринтскій, X. 153.
174. 183. 192.

К.

Казановскій, кашт. галицкій, IX.
5. 6. 102. 115; X. 169.
Казань, м., XI. 150. 155.
Казимиръ Ягайловичъ, IX. 163.
Кайнъ, XI. 88.
Калга, султанъ (салтанъ), IX.
104. 153. 154; X. 58. 116. 117.
120. 121. 126; XII. 3. 7.
Каленякъ, IX. 67.
Калина, IX. 141.
Калиновскій, братъ гетьмана,
XI. 78.
Калиновскій, Мартинъ, польный
гетьманъ и чернигівскій вое-
вода, IX. 27. 62. 63. 77. 78.
80. 81—83. 85; X. 137. 138;
XI. 53. 55. 56. 62—64. 66—
74. 76. 85; XII. 108.
Калиновскій Самбѣло, сынъ геть-
мана, обозный корон., IX. 27.
125; X. 2. 128. 138. 141—147.
149. 152. 157. 160. 162. 171;
XI. 8. 35. 43. 73. 75—77. 86—
89; XII. 53., утопился.
Кальниболото, м., XI. 113.
Кальникъ, м., X. 98; XI. 162.
Калюшь (гл. Олександренко).
Каменецъ (Камянецъ), Каменецъ-
Подѣльскій, м., IX. 30. 110.
125. 154. 185; X. 8. 11. 54.
102. 110. 113. 116. 121. 143.
149. 150. 156—158; XI. 77. 78.
84. 85. 98. 99. 111. 122. 123.
131. 169. 172. 173. 175. 176;
XII. 7. 10. 79. 81. 103.

- Камено-Брѣдъ, урочище, XII. 12.
- Камениця, с., XII. 7.
- Каменный Затонъ, м., IX. 67.
- Камѣнка - Струмилова, с., IX. 111.
- Камѣнь-Чолганьскій, м., гл. Чолганьскій-Камѣнь.
- Кандія, острѣвъ, IX. 19.
- Канѣвъ, м., IX. 98; X. 95; XI. 15. 179; XII. 1.
- Канея, м., IX. 19.
- Кападжиларъ, капуданъ - паша, IX. 172.
- Капуданъ-паша, нач. тур. флѣоты, XI. 173.
- Капустина Долина, XII. 65.
- Карабчей мурза, IX. 134.
- Караимовичъ Ильяшь, переясл. полковн., такожъ Вадовскій, IX. 22. 38. 39. 64. 68.
- Карачь-мурза, XI. 24. 37. 66—68. 74. 131; XII. 26.
- Карлусъ Вильгельмъ, генераль, XII. 9.
- Карль, братъ кор. Станислава, IX. 156. 163.
- Карль Густавъ, Швед. король, герцогъ Цвайбрік., XII. 9. 18. 29. 32. 33. 37. 38. 42. 43. 52. 54.
- Карпаты, горы, IX. 110; XI. 3.
- Карпиньска, козац. свашка, XI. 83.
- Катержанъ Романъ, козац. урядникъ, XI. 48.
- Катерина, дочка Б. Хмель. замужна за Дан. Выговскимъ, XII. 45. 50.
- Катонъ, IX. 33.
- Кафа, м., IX. 56.
- Кашевскій, каштелянъ венденскій, XI. 135. 178.
- Кашевскій, XI. 178.
- Келимень, семигор. нач. войсковый, XI. 115.
- Келимбетъ-мурза, XII. 3.
- Кемені, Яношь, семигор. войск. начальникъ, XI. 98; 100. 116. 119. 123; XII. 64.
- Кизикермень, м., IX. 59.
- Кикинъ, стольникъ, XII. 44.
- Килія, м., XI. 176.
- Кирѣвка, с., XII. 7.
- Кисницъ, с., XII. 7.
- Кисѣль Адамъ зъ Брусилова, носѣвскій староста, брацлавскій воевода, IX. 61. 63. 86. 90—93. 110. 115—117. 119—123. 128. 129. 162. 175—178. 180. 181. 185. 187; X. 5. 6. 53. 74. 82. 83. 86—88. 92. 93. 95—98. 100. 111—113. 118. 124. 125. 130. 132. 134. 140. 141. 151. 152. 182; XI. 33. 34. 41—47. 53.
- Кисѣль, новгородско-сѣверскій хоружій, племѣнникъ Адамѣвъ, IX. 178; X. 23.
- Кисѣль Юрій, Адамѣвъ братъ, X. 113. 114. 145., [утонувъ въ Богу.
- Кієвъ, м., IX. 83. 97. 103. 112. 119. 165. 168. 169. 174. 176. 182. 183. 185. 188. 189; X. 9. 10. 60. 79. 82—84. 87. 89. 92. 93. 95—98. 100. 125. 130. 140. 162. 166. 177; XI. 8. 14—16. 26. 27. 30—32. 35. 36. 52. 64. 79. 103. 122. 143. 164—167. 172; XII. 1. 11. 28. 57. 58. 66. 67.
- Клеванъ, м., IX. 110.
- Климѣвъ Григорій, IX. 90. 91.
- Клинцъ, с., XI. 105.
- Клодиньскій, нач. польс. вѣддѣлу, XI. 102. 110. 127. 129.
- Княжій Байраки, урочище, IX. 72. 73.
- Кобринъ, м., IX. 110.
- Кобѣржицкій, сенаторъ, гданьскій каштелянъ, IX. 31; X. 74.
- Кобыляки, м., X. 96.

- Ковалевскій, вѣйс. осаула, XII. 139. 182. 188; X. 4. 11. 151.
14. 39. 49. 58. 65.
Ковальскій, X. 44.
Коваль Юрій, IX. 148.
Ковель, м., XI. 90. 91.
Ковно, м., XII. 10.
Кодакъ, фортеца на Днѣпрови, IX. 52. 65. 112. 183; XI. 150.
155.
Козаки, XII. 5.
Козелець, м., X. 84. 96.
Козинь, м., X. 191.
Кѣлки, с., X. 68.
Колодѣя, село, X. 165.
Колодка, проводырь коз. загона, IX. 110. 125.
Коломакъ, р., XI. 58.
Кольчинь, м., IX. 108.
Комарно, м., XII. 79.
Комаровскій, ротм., X. 70. 72.
Комаровскій, Чаплинського зять, IX. 42. 44; X. 70. 72.
Кондрацкій, нач. польс. вѣддѣлу, X. 117; XI. 102. 110. 118. 119.
121. 162.
Кондѣ, герцогъ Енгіенскій, IX. 23.
Концеьпольскій, IX. 183.
Концеьпольскій Олександръ, кор. хоружій, чигиринскій староста, IX. 40—43. 50—52. 54. 63. 102. 115. 125. 136. 152. 179; X. 3. 6. 12. 13. 23. 25. 26. 79. 86. 128. 161. 162. 167. 171. 177; XII. 69. 70.
Концеьпольскій Станиславъ на Концеьполѣ, вел. кор. гетьманъ и краковскій каштелянь, IX. 7. 20. 22. 23. 29; X. 187; XII. 9. 32, заложивъ крѣпость Кодакъ.
Конка, р., IX. 54.
Конотопы, м., X. 96; XI. 79.
Константинъ Острожскій, X. 4.
Константинъ Великій, X. 2.
Константиновъ, м., IX. 107. 109. 121. 124—126. 132. 133. 136.
139. 182. 188; X. 4. 11. 151. 155. 164; XI. 17.
Копысь, м., XI. 159.
Корецкій, кн., IX. 3.
Корецкій, кн. ротм., X. 138.
Корецкій, кн. Самбѣло, полков., IX. 64. 82. 83. 107. 133; X. 4. 38. 42. 44. 89—91.
Корець, м., IX. 82. 109; X. 4; XI. 124.
Коржицкій Самбѣло, X. 42. 43.
Корняктъ, пань, X. 44.
Коробка Федѣрь, обозный, XI. 103, пѣсл. Хмель. до царя. XII. 44. 56.
Корона, Корона Польска (Польща), X. 60. 128. 129. 134.
Корытышѣвъ, м., IX. 113; X. 59. 95.
Короча, м., XI. 58, его засновины.
Корсунь, м., IX. 62. 77. 78. 80. 94. 103. 125; X. 25. 66. 94; XI. 20. 23. 49; XII. 10. 26. 65. 103. 106. 109.
Корѣъ, комендантъ м. Межибожа, X. 6.
Корѣъ, хоружій нѣм. пѣхоты, X. 27. 28.
Корыбутъ, прѣзва родины Вишневецкого, IX. 101.
Корыцинскій, кор. канцлеръ, IX. 34. 35; XI. 102. 128. 131.
Корыцкій, кн. XI. 131. 175.
Косаковскій, брацл. пѣсудокъ, IX. 34; X. 139; XI. 40. 43. 53.
Косѣвъ Сильвестеръ, кievскій митр., IX. 123; X. 80. 135. 151; XI. 15. 31. 144. 145. 164. 166.
Костка Олександръ-Левъ, Бзовскій Симонъ такожъ (гл. Напѣрскій).
Костки, польс. родина, XI. 2.
Костынъ, пань, X. 122.
Костыръ Грицько, XII. 138.
Костяна могила, XII. 111.

- Котаржний, воз. урядникъ, XI. 24.
- Котецкій, X. 43, убитый.
- Коховскій, лѣтописецъ, X. 3. 8. 9. 94; XII. 10. 60.
- Кравченко Васько, чигир. полковный хоружій, X. 121—124.
- Краковскій панъ (гл. Потоцкій гетьманъ).
- Краковъ, м., IX. 29. 165. 174. 182; X. 1. 36. 126. 137. 162; XI. 1—6. 25. 29. 97; XII. 9. 16. 18. 41. 64. 82.
- Красникъ, м., XII. 80.
- Красне, м., IX. 101; X. 138. 149. 152; XII. 126.
- Красноставъ, м., IX. 89; X. 37. 155.
- Кременецъ, м., IX. 110. 111. 125. 142; XI. 8. 11; XII. 80.
- Кременецкій, (гл. Вишневецкій).
- Кременчугъ, м., X. 94.
- Кречовскій, переясл. полковн., IX. 39. 51. 52. 66. 67; X. 71—73; XII. 70. 87. 91.
- Кривенко, сотникъ, X. 140.
- Кривоносенко, сынъ Максима, X. 4. 8.
- Кривонбѣсъ Максимъ, ватажокъ воз. загонбвъ, IX. 79. 82. 95. 100. 101. 103—110. 120—122. 125. 126. 129. 133. 135. 148. 150. 153; XII. 72. 87. 91.
- Кривошапка, ватажокъ воз., IX. 100. 113. 169.
- Кривуля, осаула, IX. 68.
- Криница, м., XII. 80.
- Кричѣвъ, м., XI. 13.
- Крбликовецъ, м., XI. 7.
- Кропивна, м., X. 95.
- Кропивна, р., X. 95.
- Крута Балка, урочище, IX. 79.
- Крыловъ, м., IX. 74; X. 94.
- Крылось, с., X. 129.
- Крымъ (Крымске царство), IX. 20. 22. 33. 36. 38. 51. 56. 59. 60. 84. 85. 118. 125. 170. 171; X. 22. 25. 28. 29. 52. 54. 69. 118. 175. 186; XI. 24. 65. 72. 74. 132. 135. 155. 170. 173—176. 178; XII. 8. 19. 110.
- Крыса, бѣлоцерк. полковн., X. 182. 183. 185. 188. 189; XI. 40.
- Кудринцъ, с., XI. 129.
- Кудеска, р., XII. 94.
- Куйка, отаманъ, X. 101.
- Кулакбвскій, XI. 7.
- Кулакъ, X. 8.
- Кулька Андрій, XI. 36.
- Кумейки, с., IX. 131; X. 90.
- Кунаковъ Григорій, моск. (дякъ) гонецъ, IX. 140. 167; X. 62. 104. 105.
- Купчинцъ, с., X. 156. 160.
- Кураквнъ, кн. Федбръ, царс. воевода, XI. 164.
- Кусевичъ або Кушевичъ Самбйло, XII. 14. 15. 17. 18.
- Кутнарскій, X. 119; XI. 66.
- Л.
- Лабшинъ, м., X. 165.
- Лабунъ, с., IX. 157. 158.
- Лавришевичъ Павло, XII. 14.
- Лагевницкій, панъ, убитый козаками въ Кіевѣ, X. 98.
- Ладыжиньскій, стольникъ, царскій гонецъ до Хмельн., XI. 113.
- Ладыжинъ, м., IX. 96. 100; XI. 67. 68. 70. 71. 77; XII. 2.
- Лазарь, жидбвскій гаонъ, XII. 72.
- Ланцуть, м., XII. 42.
- Латошь Романъ, козакъ, посланецъ Хмельн. до гетьм. Потоцкого, XI. 36.
- Лашъ, властивецъ м. Норола, убитый козаками, IX. 125; XII. 80.
- Ляшь Самбйло, коронный стражникъ, проводырь польского вбддѣлу, IX. 133. 156.

- Лебединъ, м., XI. 58.
 Левъ Даниловичъ, Гал. кн., IX. 150; X. 129.
 Левъ, замковый комендантъ въ м. Махнѳвка, IX. 106.
 Лейба, жидъ, IX. 97.
 Лицскъ, м., XII. 69.
 Лентовскій, ксѳндзъ, IX. 179.
 Лентовскій Станиславъ, солтысъ, XI. 3—6., четвергованый.
 Леопольдъ, король Угорскій и Ческій, XII. 40. 43.
 Летичѳвъ, м., XI. 54.
 Лехъ, прародичъ польскій, IX. 26.
 Лещинскій, белз. воевода, пѳдскарбій, опбсла коронный пѳдканцлеръ и хелминскій епископъ, IX. 11. 27. 31; X. 159. 172.
 Лещинскій Богуславъ, IX. 32. 35.
 Лещинскій, пос. Польс. короля до Леопольда, XII. 43.
 Лещинѳвка, с., XII. 7.
 Ливонія, сторона, XII. 33 39.
 Лиманъ днѳпровый, IX. 53; XII. 61.
 Линѳъ, м., XI. 96.
 Липинскій, шляхтичъ, X. 188.
 Липовець, м., X. 94. 147; XI. 91.
 Липове, с., XI. 62.
 Лисиничъ, с., IX. 145. 151.
 Лисенко-Вовгура, отаманъ Вовгурѳвѳвъ, IX. 97. 125; X. 188.
 Лисецкій, ксѳндзъ, X. 50.
 Лисянка, м., X. 94.
 Литва (Литовске князѳство), IX. 25. 26. 33. 89. 91. 169. 170. 179. 181. 185. 186; X. 9. 60. 67. 69. 75. 76. 80. 82. 84. 104. 128. 129. 134. 143. 158; XI. 22. 46. 52. 53. 60. 79. 105. 107. 137. 158. 159. 161. 166; XII. 10. 33. 39. 44. 52. 54. 60. 71.
 Лихаревъ Яковъ, стольникъ, XI. 95.
 Лобода, переясл. полков., IX. 141; X. 8. 95.
 Лоѳвъ, м., IX. 113; X. 70; XI. 14. 115. 170.
 Локсандра - Домна (гл. Домна-Розанда).
 Лопухинъ, думный дякъ, царс. пос. въ Переяславъ до Хмельн. XI. 138. 145.
 Лохвиця, м., IX. 101; X. 96.
 Лубенскій Матв., примасъ корольѳства польс., арциб. гнѳзненскій, историкъ, IX. 114.
 Лубны, м., IX. 101. 103; X. 96; XI. 62; XII. 71.
 Луговскій Иванъ (гл. Выговскій Иванъ).
 Лупуль (Лупула) Василь, Молд. госп., IX. 173; X. 115. 116. 118—121. сватав дочку за сына Хмельн. 136. 150; XI. 35. 63. 66. 67. 76. 81. 82. 96. 97—100. 102. 108. 115. 116. 122. 124. 167. увязненный въ Стамбуль и умеръ.
 Лупуленко, сынъ Вас. Лупулы, XI. 81. 120.
 Луцкъ, м., IX. 7. 110. 142; X. 68; XI. 56; XII. 80.
 Лыбедь, р., XI. 32.
 Лыса гора, бѳля м. Львова, IX. 150.
 Льѳѳвъ, м., IX. 28—30. 85. 100. 101. 104. 111. 114. 124. 137—139. 143—146. 148—152. 154. 156. 158. 182. 183; X. 36. 41. 42. 63. 83. 179. 180; XI. 1. 11. 108. 124. 130. 134. 158; XII. 11. 13. 14. 16—19. 23. 24. 28. 41. 56. 57. 82.
 Льсеницкій - Саковичъ Григорій (Грицько), мирг. полковн., XI. 101. 103. 142; XII. 12. 49. 65.
 Любартове, м. такожъ Любаръ, IX. 104; XI. 12. 27.

Любека, м., IX. 36.
 Любечь, м., IX. 103; XI. 15. 46.
 170.
 Люблинъ, м., IX. 89. 173. 182;
 X. 35. 36. 150. 151. 155; XI.
 134; XII. 28. 29. 42. 80.
 Любовицкій Станиславъ, пос.
 кор. Яна Казимира до Хмельн.,
 XII. 19—21. 23. 25. 32.
 Любомирскій, кн., IX. 26.
 Любомирскій, кн. конюшій кор.,
 XI. 6.
 Любомирскій, кн. краковскій во-
 евода, IX. 12. 28. 29. 84.
 Любомирскій, кн. Юрій, вел.
 коронный маршалокъ и геть-
 манъ польный, IX. 61; X. 44.
 45. 61. 162. 171; XI. 110.
 127—129. 131. 133; XII. 32.
 40. 42. 43. 63. 64.
 Любомирскій, кн. староста бѣ-
 лоцерк., братъ Юрія, X. 128.
 Ляндкороньскій, брацл. воевода,
 потому рускій воевода, X. 2—
 6. 13. 16. 23. 25. 128. 137.
 143. 145. 148. 149. 152. 162.
 171. 189—191; XI. 12. 53. 64.
 86. 110. 131. 133. 159; XII.
 25. 32. 33.
 Ляндкороньскій, сынъ воеводы,
 XI. 133.
 Ляхѳвць, м., X. 66; XII. 71.
 Ляшко Петроній, чернецъ, IX.
 92. 121.

М.

Мазарині, кардиналъ, IX. 23.
 Мазовеччина, край, XII. 9. 39.
 Максимѳвка, с., IX. 112.
 Мала Польша, XII. 39.
 Мала Россія, Мала Русь, Мало-
 россия, XI. 21. 23. 146. 150.
 156.
 Мамай, Татар. ханъ, XII. 28.
 Маначинъ, м., X. 164.

Манделькернъ, докторъ, пере-
 кладникъ жидѳвской книги
 о Богд. Хмельн. написаной
 ГанOVERомъ, XII. 69.
 Марія-Людвика, Польш. королева,
 IX. 24., пбслала перстѳнь
 жѳнцѳ Хмельницкого, XII. 23.
 Маркевичъ, коз. старшина, по-
 соль на соймѳ съ прозьбою,
 X. 128.
 Маркевичъ, X. 9.
 Марсь, поганьс. Богъ, IX. 63;
 X. 169.
 Мартинъ, гл. Калинѳвскій Мар-
 тинъ.
 Марися, чарѳвница, IX. 160.
 Масловый-Брѳдъ, урочище на р.
 Русавѳ, де збиралась коз.
 „Чорна Рада“, XI. 23. 24.
 Масловый-Станъ, XI. 26.
 Матвѳй, братъ Нечая, убитый,
 X. 140.
 Матвѳй, Волоскій госп., XI. 97.
 101. 167.
 Махержиньскій, нач. охочихъ
 козакѳвъ, XII. 1.
 Махметъ-Гирей, Крымскій ханъ,
 XI. 174. 177. 178; XII. 25. 27.
 30. 31. 61.
 Махнѳвка, майно Тышкевича,
 IX. 84. 106.
 Маховскій, панъ, комисарь, X.
 135. 136; XI. 37—40. 64. 105.
 116. 118, повномѳчникъ Польш.
 короля, 119.
 Машкевичъ, слуга Вишневец-
 кого, зладнавъ дневникъ, IX.
 102.
 Мглинъ, м., IX. 169; X. 84; XI.
 62. 79.
 Медведица, р., XI. 60.
 Медведѳвка, X. 94.
 Межибоже, Межибѳжь, м., IX.
 109; X. 6. 69; XI. 162. 178;
 XII. 63. 65.
 Межигородского Спаса церква,
 XII. 97.

- Межирѣче, м., IX. 109.
 Майеръ, гаонъ, ректоръ Львѣв-
 ской жид. академіи, XII. 73.
 99.
 Мелекъ - Ахметъ - паша, великій
 везіръ, X. 142.
 Мелешко, панъ (корогва поль-
 ска вѣдъ его имени), X. 145.
 Мельницка (гл. Хмельницка).
 Менгли-Гирей, сынъ Крым. хана,
 XI. 178; XII. 3.
 Меречь, помѣсте, де умеръ ко-
 роль Владиславъ IV., IX. 86.
 Мѣтла, сотникъ, IX. 160.
 Мизко, такожъ Мизко Дубиня,
 наказ. гетьманъ, XII. 1. 2.
 Микесъ - Мигалі, семиг. вѣйск.
 нач. XI. 115.
 Микита, сотникъ, XI. 108.
 Микита Михайловичъ, пѣсланный
 зъ грамотою до Хмельн. вѣдъ
 константиноп. патріарха, X.
 154.
 Микитинъ-Рѣгъ, урочище, IX. 52.
 Николаѣвскій (Никольскій) кіев-
 скій монастырь, XI. 36. 164.
 Миколы-Доброго церква въ Кі-
 евѣ, XI. 32.
 Микулицкій, нач. коз. загона,
 IX. 169.
 Микѣша Михайло, угор. пол-
 ковникъ, XI. 123. 126.
 Милоковскій, проводникъ польск.
 вѣдѣлу, IX. 169.
 Милоновичи, с., X. 39.
 Милославскій, тестъ царя Оле-
 кся Михайловича, X. 152.
 Минкѣвскій Янъ Кучевиць, пол-
 ков., XI. 53.
 Міноръ, ротм., кор. пѣсланецъ
 до Хмельн., X. 65.
 Миньскъ, м., XI. 160; XII. 10.
 Миргородъ, м., X. 96. 118.
 Мироничъ, пѣсл. Вишневецкого
 до Хмельн., IX. 188.
 Мирскій, панъ, IX. 113; X. 71.,
 нач. литовс. вѣдѣлу, XI. 14. 159.
 Михайловъ Василь, дякъ, XII.
 44.
 Михайло, родичъ Волоск. госпо-
 даря, XI. 167.
 Михайло, сербс. митрополита,
 XI. 136.
 Михайло Федоровичъ, царь, X.
 103. 105; XI. 57. 148.
 Михаловскій, панъ, X. 41. 64.
 Михасикъ, коз. ватажокъ, IX.
 113.
 Михненко, провѣд. коз. загона,
 IX. 169., убитый.
 Міусъ, р., XII. 61.
 Млѣвѣвъ, м., X. 79. 94.
 Млоцкій, сенаторъ и посолъ ко-
 роля, XI. 158. 159.
 Млынѣвъ, с., X. 40.
 Мнишки, польск. паны, IX. 3.
 Могамедъ - Гирей (Мухамедъ),
 Крым. ханъ, IX. 56.
 Могила Петро, зразу архіман-
 дрита, опѣсля кіевскій митро-
 полита, IX. 51. 123.
 Могилѣвъ, м. на Днѣпрѣ, IX.
 113; X. 93; XI. 13. 114. 160.
 166.
 Могилѣвъ, м. на Днѣстрѣ, XI.
 179; XII. 7. 10.
 Могильницкій, польск. ротм., XI.
 121.
 Модлищѣвъ, с., XII. 41.
 Мозыря Лукянъ, коз. старшина,
 IX. 87; X. 94., нач. кіевского
 гарнизона, XI. 14. 32, прово-
 дырь корсун. козаковъ, 62.
 нач. нѣжинс. коз. ополченя, 64.
 скиненыи и повѣшеный.
 Мозырь, м., IX. 169. 170. 179;
 X. 83.
 Мойсей, пророкъ, IX. 99; XII.
 31. 77. 82.
 Молдавщина, З., IX. 21. 171. 173.
 174; X. 93. 115—119. 125; XI.
 97—99. 101. 106. 110. 111.
 113. 115. 120. 121. 125. 127;
 XII. 38.

- Монастырище, м. и замокъ, XI. 92. 93.
- Морозенко, проводырь коз. загона, IX. 98. 101. 125; X. 8. 18.
- Москаленко, коз. посоль, XI. 43.
- Москва, м., IX. 169; X. 6. 103—106. 109. 112. 153; XI. 20—22. 95. 113. 135. 145. 146. 158. 165—167.
- Москва, яко збрне имя, IX. 140. 141; X. 103—105. 108. 111—113. 115. 127. 142. 152. 153; XI. 22. 158. 162. 165. 166. 169. 171. 173. 174. 177. 179; XII. 11. 24. 33—39. 43—45. 51. 52. 55. 67. 84.
- Московія, з., X. 105.
- Московске царство, моск. держава, IX. 86. 92. 170. 174; X. 33. 55. 80. 102—105. 108. 111. 112. 116. 117. 126. 165; XI. 11. 13. 23. 25. 54. 164; XII. 43. 52. 83.
- Московщина, з., IX. 3. 16. 19—21. 90. 120. 170; X. 103. 105. 106; XI. 57. 61. 66. 95. 108. 109. 114. 135. 138. 140. 145. 158. 165. 166. 168. 175. 176. 179; XII. 9. 27. 33. 52. 54. 60. 62.
- Мошны, м., IX. 90.
- Мстиславъ, м., XI. 13. 159.
- Мудренко, проводырь левенцѣвъ, X. 117.
- Мужиловскій Силуанъ, пбсл. Хмель. въ Москву, XI. 95.
- Мурахва, м., X. 93. 143.
- Мусса-Паша, везиръ, IX. 171.
- Мустафа-Ага, X. 110. 111.
- Могаметъ (Мухамедъ), пророкъ, XI. 21. 37.
- Мухамедъ IV., осьмилѣтнй Турец. султанъ, IX. 172.
- Муширѣвка, м., XI. 163.
- Мышковскій Владиславъ, городецкй староста, X. 155. 157. 160.
- Мястковскій Андрѣй, авторъ дневника, IX. 175. 176. 183—185; X. 54. 55. 57. 149.
- Н.
- Надвѣрна, м., X. 8.
- Наливайко Дамянъ, братъ отамана, гл. Дамянъ.
- Напаличъ, провод. коз. загона, IX. 113.
- Напѣрскій або Наперскій, шляхтичъ, проводырь повстаня, назвавъ себе Косткою, Олекс. Львомъ, XI. 1—6., посаженный на кѣль. Гл. Костка Олександръ Левъ и Бзовскій Симонъ, такожъ Костка-Напѣрскій.
- Нароль, або Нороль, м., IX. 156., вырѣзаны козаками, XII. 70. 80.
- Небаба, ватажокъ коз., IX. 113. 141. 156; X. 8. 67. 96. 154; XI. 13—15. 19., чернигѣвскій полковникъ.
- Невель, м., XI. 159.
- Невѣровскій, нач. поль. гусарского вѣддѣлу, X. 71.
- Недобѣръ, лѣсъ, X. 117.
- Немиричъ Юрій, панъ, IX. 140. 142. 167, злучився зъ Хмельн., XII. 41. 63.
- Немирѣвъ, м., IX. 98. 104. 105; X. 94. 101; XI. 162. 163; XII. 72. 74. 75. 81. 135, вырѣзаны козаками.
- Неполомицѣ, м., IX. 29.
- Непоренты, м., IX. 163.
- Нестеренко Максимъ, корсун. полковн., IX. 22. 67.
- Нестерѣвъ або Нестерваръ, замокъ, инакше Тульчинъ, IX. 98—100. 109.
- Нечай Данило, брацл. полковн., IX. 141. 185; X. 91—93. 137—142. 149. 152, убитый пѣдъ Краснымъ, XII. 120—130. 135.

- Нечай Иванъ, коз. полковн., зять Хмельн. (ж. Олена), IX. 125. 132; X. 8. 45. 122. 125; XI. 1; XII. 45. 57.
- Нечай Матвій, X. 139.
- Низъ (на Днѣпрѣ), IX. 52. 53; XI. 114; XII. 95.
- Никонъ, патріярха, XI. 135. 136. 158; XII. 33. 50.
- Нитра, м., XII. 40.
- Ничахъ або Нетычай-мурза, X. 160.
- Новгородъ-Сѣверскій, м., X. 84.
- Новый-Быховъ, м., XI. 160.
- Новый-Торгъ, м., (Торжокъ), XI. 2. 5.
- Нольдъ, проводыръ нѣм. пѣхоты, X. 72; XI. 32.
- Носачъ, прилуц. полковн., IX. 125; X. 96. 118; XI. 101. 103, генеральный обозный, XII. 14.
- Нурединъ, султанъ, братъ Крым. хана, IX. 104; X. 58. 119. 123; XI. 24. 60. 65. 66. 68. 74.
- Нѣжинъ, м., X. 59. 84. 96; XI. 62. 143. 145; XII. 10. 52. 53.
- Нѣмецка земля, Нѣмеччина, IX. 19. 24. 25; X. 133. 150.
- О.
- Обѣдне, м., X. 104.
- Ободѣвка, м., XII. 3.
- Обуховичъ, польск. комисарь для переговоровъ съ козаками, IX. 119.
- Обуховичъ Пилипъ, смоленск. воевода, XI. 159. 160.
- Оврамъ, жидъ, XII. 95.
- Овручь, м., X. 83. 95.
- Одживольскій, польск. войск. нач., IX. 79.
- Одынець, коз. старшина, XI. 44. 53.
- Ожга, писарь Львовской землѣ, корол. посланецъ и нач. войск., X. 65; XII. 13. 14.
- Озѣрна, м., X. 41.
- Окунь, шляхтичь, XI. 109.
- Олександренко, иначе Калюшь, сотникъ. X. 144; XI. 26.
- Олександрѳвка, м., IX. 100.
- Олександръ, гл. Конецьпольскій Олександръ.
- Олександръ Македонскій, IX. 36; X. 11.
- Олексѣй Михайловичъ, моск. царевичъ, XI. 157.
- Олексѣй Михайловичъ, царь, IX. 174; X. 103; XI. 57. 59. 95. 108. 146. 149. 150. 156. 158. 166. 178; XII. 10. 18. 29. 31—35. 41. 44. 83. 84. 92.
- Олекшичь Павло, польск. посланецъ, XI. 162.
- Олександрѳвъ, м., XII. 2.
- Олена, дочка Хмельницкого, за Иваномъ Нечасмъ, XII. 45.
- Олена, прекрасна, (Трояньска), X. 119.
- Олесько, коз. старшина, IX. 67, убитый.
- Олесницкій, кардиналь, X. 81.
- Олесницкій Станиславъ, польск. шляхтичь, въ залозѣ у Крым. хана, XI. 133.
- Олыка, м. волянъ. майно Радивила, IX. 6. 110; X. 68.
- Ольгердъ, вел. кн. Литовскій, IX. 101.
- Ольшанскій, польск. посл., X. 66.
- Ольшанскій Максимъ, полковникъ, гл. Максимъ Кривонѣсъ.
- Омельникъ, м., X. 94.
- Онія, коз. сотникъ, IX. 40.
- Опалинскій Лука, корон. маршалъ, IX. 25. 27.
- Опунцке староство, XI. 5.

- Орель, м., пѣвтора милѣ вѣдѣ Кременця, XI. 11.
- Оржиця, р., X. 95.
- Орша, м., XI. 114. 159; XII. 55.
- Освѣдимъ, авторъ дневника, IX. 20. 22. 35; X. 160.
- Осинскій, панъ, IX. 107. 108. 133.
- Осколь, р., XI. 57.
- Османъ-Ага, чаушь, X. 113. 136. 142.
- Осолинскій Балдуинъ, племянникъ канцлера, IX. 135; X. 43—45, убитый подъ Зборовомъ.
- Осолинскій Збигнѣвъ, батько канцлера, IX. 26.
- Осолинскій, канцлеръ, IX. 18—20. 24. 26—28. 30. 31. 33. 35. 46. 61. 63. 116. 117. 156. 163. 164. 168. 187; X. 34—37. 41. 52—54. 75—78. 80.
- Осолинскій, люблин. староста, X. 169; XII. 19, убитый подъ Берестечкомъ.
- Остапъ (Павлюкъ), коз. полковн., гл. Павлюкъ Остапъ.
- Остеръ, м., X. 96.
- Остеръ, р., X. 59. 84. 95. 96.
- Остра Могила, курганъ, XI. 44.
- Острѣвъ, м., IX. 10.
- Острожежскъ, м., XI. 57. 58, его основины.
- Острѣгъ, м., належне до кн. Конст. Острожежского, IX. 110. 122. 123. 142. 168; X. 3. 67; XII. 76—78. 81.
- Остроцбѣль, м., X. 4; XII. 76.
- Острорѣгъ Миколай, подчашій, знатный и ученый панъ, дрогичинскій и рогатинскій староста, IX. 33. 34. 63. 115. 125. 138. 139; X. 2. 3. 11. 13. 23. 25.
- Отвиновскій, корол. пѣсл. до хана, X. 176.
- Отоманьска Держава (царство), Имперія, X. 25. 109.
- Отоманьска Порта, X. 115. 120. 121. 127. 130. 136. 142; XI. 126.
- Охматѣвъ, м., IX. 20; XII. 4. 5. 7.
- Очакѣвъ, м., IX. 22; XI. 175; XII. 101.
- П.
- Павло, Грекъ, X. 142. 153.
- Павло Петровичъ, пѣсл. Хмельн. до Константинополя, X. 136. 142.
- Павловичъ, нач. польс. вѣдѣлу, IX. 169; X. 71. 72.
- Павлюкъ, иначе Карпо Павловичъ Гудзанъ, иначе Павлюкъ Баюнъ и Полурусъ, покар. смертію въ Варшавѣ, IX. 121; X. 35. 90.
- Павлюкъ Остапъ, провод. козац. загона, полковникъ, IX. 98. 99. 151; X. 8, одружився зъ кн. Четвертиньскою, IX. 100.
- Паволочъ, м., IX. 108; X. 59; XI. 18—20. 25. 27. 28. 36. 64; XII. 125.
- Паисій, Єрусалимскій патріарха, IX. 169; X. 2.
- Палѣй, прѣзва дана Москалями кн. Яремѣ Вишневецкому, IX. 102, гл. Вишневецкій Ярема.
- Панѣвцѣ, фортеца, близько Каменця, взята козаками, X. 156.
- Пархоменко Яковъ, чигир. полковн., XI. 53.
- Пасторій, X. 33.
- Паць Янъ, литовс. посоль и вѣйск. нач., IX. 34. 169.
- Пашкѣвка, м., XII. 7.
- Перебийнѣсъ, XII. 112. 113.
- Переволочна, м., IX. 60.

- Перемышль, м., XII. 11. 23. 80.
 Перенятинь, м., X. 167.
 Перегиньско, с., X. 129.
 Переяславъ або Переяславль, м., IX. 100. 103. 131. 172. 177. 188; X. 84. 93. 96. 192; XI. 23. 111. 138. 139. 146; XII. 52. 53. 71.
 Перзія, З., IX. 21.
 Петко Истванъ, семигор. вѣйск. нач., XI. 115. 116.
 Петрашенко, коз. старшина, нисарь и сотникъ переясл. полку, IX. 87; X. 183. 184.
 Петровичъ Павло, X. 136.
 Печерскій монастырь въ Кіевѣ (Печерска Лавра), IX. 112; XII. 32.
 Печеры, м. надъ Бугомъ, XI. 103.
 Пешта Романъ, коз. полковн., IX. 51.
 Пишава, м., IX. 132. 135. 143. 144. 161. 172. 182; X. 34. 147. 180; XII. 26.
 Пилявка, р., IX. 133.
 Пиньскъ, м., IX. 113; X. 83; XII. 60. 61. 78.
 Пинь-ага, Татаринъ, IX. 153.
 Пирятинъ, м., X. 95; XII. 71.
 Піндаръ, IX. 140.
 Плавля, урочище, XII. 109.
 Пляшова, р., IX. 168; X. 178. 189.
 Побожье, XII. 1.
 Побужье, З., XI. 61.
 Погарь, м., X. 84.
 Погребище, м., IX. 104; X. 59. 94. 152; XI. 92.
 Пѣдгайць, м., XI. 130.
 Пѣдгѣре, З., XII. 43.
 Пѣдкамѣнь, м., X. 166.
 Подлишне, с., XI. 79.
 Подобайло Стецько, нач. коз. вѣддѣлу, X. 70—72; XI. 121. 160, чернигѣв. полковникъ, убитый.
 Подѣль, часть Кіева, X. 97; XI. 16. 31.
 Подольскій панъ, XII. 130.
 Подѣле (Подоль), З., IX. 98. 100. 101. 111. 182. 185; X. 36. 102. 137; XI. 26. 54. 56. 77. 103. 111. 124. 126. 140; XII. 1. 47. 65. 135.
 Познань, З., XI. 7.
 Познаньщина, XII. 9.
 Покрови церква у Свѣчѣ, XII. 97. 125.
 Покуте, З., XI. 126. 127. 130; XII. 41. 47. 59.
 Полегенькій, кіевскій мѣщанинъ, провѣдникъ коз. ватаги, X. 9.
 Полицкій, шляхтичъ, бранецъ, пбсланный зъ письмомъ Хмель. до короля, XI. 115.
 Пѣвкожуха, одинъ зъ коз. старшины, IX. 141.
 Половянъ, ватажокъ коз. загона, IX. 98. 101. 107—109.
 Полонне, с., IX. 106. 107; X. 68; XII. 75. 77. 96. 97. 104. 128. 134.
 Полоцкъ, XI. 160.
 Полтава, м., X. 96. 118.
 Полтавскій Мартинъ, полковн., гл. Пушкаренко Мартинъ.
 Полтавщина, З., IX. 101. 112; X. 56. 57. 79.
 Польска Держава, IX. 20. 68; XII. 36.
 Польске Королѣвство, Польска Корона, IX. 88. 163. 173. 174. 188; X. 10. 54. 56. 82. 142; XI. 22. 105. 158; XII. 10. 22. 23. 53. 56. 59.
 Польша (Лядска Земля), I. 3. 8. 10—25. 27. 28. 30. 31. 33. 36. 43. 47. 49. 56. 58. 59. 66. 83. 89—92. 94. 104. 112. 114. 115. 117. 120. 121. 138. 140—143. 145. 148. 154. 164. 166. 168. 170—174. 178. 180. 181. 186. 189; X. 2. 7. 9. 10. 15. 24. 34.

36. 37. 43. 44. 48. 56. 73—
75. 77. 78. 80. 83. 92. 101.
103. 104. 109—112. 114—117.
120. 121. 125. 126. 129. 131.
132. 136. 137. 141. 142. 150—
152. 158. 165. 180. 193; XI. 1.
4. 7. 9. 11. 22. 24. 25. 28. 29.
37. 53. 54. 63. 65. 67. 76. 77.
79. 81. 85. 87. 89. 90. 95. 102.
106—109. 113. 119. 126. 127.
131. 137. 158. 165. 167. 168.
170. 173. 175. 176; XII. 4. 8.
9. 11. 13. 16. 18. 19. 22—24.
27. 32—37. 39—43. 45. 51. 52.
54. 57—62. 64—67. 83. 96.
101. 106. 111. 137.
- Польсв, 3., IX. 103. 140. 142;
X. 95. 158; XI. 13. 14; XII.
47.
- Поморяны, м., X. 157; XI. 130.
- Понентовскій, посолъ на соймѣ,
IX. 34.
- Понятовскій, новгородско-сѣвер-
скій полковникъ, IX. 90.
- Поненко, сотникъ, провод. коз.
вѣдѣлу, XII. 39.
- Попова-Гора, замокъ, IX. 169.
- Потоцкй, польс. паны, IX. 3.
182.
- Потоцка, ж. Потоцкого, XII. 102.
- Потоцкй Андрѣй, сынъ гетьм.
Миколая, нач. Барского гар-
низона, IX. 109. 110. 112. 179.
185; бранецъ Хмельницкого,
187; X. 96; XI. 85.
- Потоцкй, другого гербу, зало-
жникъ у Татаръ, X. 66.
- Потоцкй Миколай, полн. геть-
манъ, IX. 24. 28—30. 51—54.
56. 61—64. 74. 76—85. 98.
103; X. 2. 94. 102. 114. 116—
124. 126. 137. 141. 155—157.
162. 166. 171. 184. 187. 189.
190. 194; XI. 9. 11. 12. 16.
24—27. 29. 33—37. 43. 45. 46.
48—50. 52—55. 62. 75. 86. 90.
98. 107. 169. 179.
- Потоцкй Павло, пойманный хло-
пами у власномъ Чорткѣв-
скѣмъ замку и выправленный
до Кіева, опѣсля до Москвы,
XII. 11.
- Потоцкй Петро, староста ка-
менецкй, сынъ гетьмана Ми-
колая, нач. вѣдѣлу, XI. 53.
- Потоцкй Станиславъ, зъ Потока,
брацл. воеводичъ, полковн.
пѣсланный комисаремъ до ко-
закѣвъ, воевода подѣльскй,
X. 162; XII. 15, ставъ геть-
маномъ, X. 94. 159; XI. 108,
короннымъ вел. гетьманомъ,
XII. 4. 11. 12. 25. 102—104.
106. 108. 130.
- Потоцкй Степанъ, сынъ гетьм.
Миколая, IX. 65. 66. 70. 71.
73. 74. 76; XII. 63. 64. 101.
118—120. 122. 124. 126, бра-
нецъ при Жовтыхъ-Водахъ,
умеръ.
- Почавъвъ, монастырь, X. 164.
- Пражмовскй Альбертъ, посолъ
кор. до Москвы, X. 112.
- Преображенскй монастырь въ
Казанѣ, XI. 141.
- Прилука, теперь м. Бердичѣв-
ского повѣта, IX. 84; X. 59.
94; XI. 26. 91.
- Прилука, теперь повѣт. м. Полтав.
губерніи, IX. 101; X. 96. 149;
XI. 79.
- Припеть, р., IX. 113. 185; X. 69—
71. 73. 95; XI. 13; XII. 59. 60.
- Пробойна, р., XII. 94.
- Прозоровскй, кн. Семень Вас.
бояринъ и путивельскй вое-
вода, X. 118; XI. 22.
- Пропѣйскъ, м., XI. 160.
- Прохоръ, архим. казань. Преобр.
мон., XI. 141.
- Прудки, м., XI. 13.
- Прусы, держава, XI. 67. 85; XII.
32. 39.
- Прутъ, р., IX. 97; XII. 104. 106.

- Псе́ль, р., X. 94. 96.
 Пшиемскій, инженеръ, IX. 23;
 X. 14. 18. 172; XI. 29. 69. 70.
 72. 86.
 Пузовскій, Полякъ, X. 45.
 Путивль, м., XI. 22. 57—59.
 Пушкаренко Мартинъ, иначе
 Пушкарь, полт. полковникъ,
 X. 118; XI. 12. 19. 101; XII.
 4. 47. 87. 91.
 Пушкинъ Григорій, бояринъ и
 посоль, X. 105—107; XII. 84.
 Пцима, с., XI. 2.
 Пясецкій, историкъ, IX. 8.
 Пясочинскій, Пьсочинскій, по-
 соль, X. 138. 140; XI. 106.
- Р.
- Рабишимонъ, жидъ, XII. 79.
 Радивиль, кн. Альбрехтъ-Стани-
 славъ, Литовскій канцлеръ,
 авторъ записокъ, IX. 6. 7. 10.
 23. 25—28. 37. 38; X. 68. 69.
 Радивиль, кн. Янушь, польн.
 литовс. гетьманъ, IX. 5. 113.
 169. 170. 174. 179; X. 70—
 73. 106. 108. 109; XII. 10. 33.
 подруженный зъ дочкою Лу-
 пула, Молд. господаря, 115.
 116; XI. 14—16. 18—20. 27.
 30—33. 35. 43. 45. 46. 49. 50.
 53. 54. 103—105. 108. 159.
 160. 170; назначеный вел. Лит.
 гетьманомъ, XII. 78.
 Радивилы, кн., IX. 5. 26.
 Радивилбъвъ, м., X. 167.
 Радзеёвскій, подканцлеръ корон.,
 IX. 18; X. 157. 187. 188; XI.
 10; XII. 8.
 Радоцкій Мартинъ, сельскій учи-
 тель, XI. 2. 3. 4. 6, покаран-
 ный смертю.
 Радкевичъ Федбръ, свящ. пбсла-
 нецъ Хмельн. до Львова, X.
 146.
 Райгородокъ, м., X. 94.
- Райтаровскій, Полякъ, пбслан.
 Хмель. до польского табору,
 XI. 46.
 Ракочій Жигмонтъ, братъ Семи-
 гор. господаря Юрія, XI. 97,
 хотѣвъ подружитися зъ доч-
 кою Молд. госп. Лупула.
 Ракочій Степанъ, Семигор. кн.,
 батько Юрія, Семигор. госпо-
 даря, IX. 163. 174, умеръ.
 Ракочій, иначе Ракоца Юрій,
 сынъ Семигор. кн. Степана,
 IX. 163. 174. 175, зробився
 кн. Семигородскимъ, X. 1. 2.
 10. 33. 126. 153. 162; XI. 1. 11.
 25. 60. 96—99. 101. 102. 106.
 111. 112. 115. 116. 122. 123.
 125. 126. 168. 169; XII. 38—
 41, руйнуе м. Люблинъ, 42—
 44. 51—53. 55—59. 62—67.
 Рашбъвка, м., IX. 112; X. 96.
 Рашково, Рашкбвъ, м., XI. 99.
 115; XII. 7.
 Ректашь-Ага, турецкій вель-
 можа, X. 142.
 Рената, Польс. королева, XI. 2.
 Ржевускій, польскій войск. нач.,
 XII. 13.
 Ржемикъ-Вольскій, Полякъ, IX.
 128.
 Ржечицкій, ученый, X. 43, уби-
 тый подъ Зборовомъ.
 Ряшбъвъ, замокъ кн. Дом. За-
 славского, IX. 138.
 Римска Имперія, IX. 18; X. 113.
 Римъ, м., X. 114. 133. 151; XI.
 89; XII. 110.
 Рио-Жанейро, м., IX. 139.
 Рбвне, м., IX. 110.
 Рбвъ, р., X. 93.
 Рогальскій, хоружій, X. 146.
 Роговскій Якбвъ, провод. польс.
 вбддълу, IX. 168.
 Родось, острбвъ въ Греци, IX.
 56.
 Рожанскій, панъ, IX. 10.

- Рокитна, Рокитня, с., IX. 84; XI. 37.
- Романъ, посолъ Хмельн. до Туреччины, XII. 29.
- Ромашкевичъ, Полякъ, прибувъ до польс. табору зъ вѣсткою, що миръ заключеный, X. 65.
- Ромашкевичъ, Полякъ, татарс. бранецъ, X. 65; XI. 178.
- Ромень, Ромны, м., IX. 5. 101. 102; X. 59. 96.
- Ромодановскій, стольникъ, XII. 12. 15.
- Рославль, м., XI. 13. 159; XII. 60.
- Росія, Російска Держава, XI. 151; XII. 81. 136.
- Росолбвць, м. надъ р. Случею, IX. 108.
- Рось, р., IX. 77. 97. 125; X. 94. 95; XII. 104.
- Рошиць, провод. польс. вѣддѣлу, XII. 5.
- Русав, р., XI. 23.
- Русь Бѣла, гл. Бѣла Русь, IX. 113.
- Русь, яко збѣрне имя, IX. 111. 180. 181. 184. 186; X. 38. 129. 131. 141. 178; XI. 28. 55.
- Русь Мала, гл. Мала Русь.
- Русь Червона, гл. Червона Русь.
- Русь Южна, гл. Украина.
- Рыльскъ, м., XI. 57.
- Рѣпки, м., XI. 14.
- Рѣпнинъ Оболенскій, кн. Борисъ Александровичъ, бояринъ, посолъ ц. Олексѣя Михайл., XI. 108—110. 113. 149.
- Рѣчиця, м., X. 70. 71. 83; XI. 14. 159.
- Рѣчь-Посполита, IX. 8. 10. 15. 16. 26. 27. 31—33. 35. 36. 44. 46. 52. 56. 58. 80. 85. 89. 91—93. 104. 114. 117—121. 123. 128. 129. 131. 138. 141. 144. 146. 157. 158. 162. 163. 166. 168. 173. 175—177. 179; X. 13. 23. 24. 27. 33. 35. 36. 41. 43. 47. 51. 53. 54—59. 62. 68. 75—78. 85. 88. 91. 93. 95. 100. 102. 104. 107—115. 122. 123. 125. 127. 128. 130. 131. 133. 141. 150. 151. 157. 166. 177. 185—187; XI. 1. 2. 4. 24. 34. 36. 48. 49. 51—53. 59. 63. 67. 69. 77. 85—90. 102. 107. 109. 119. 132. 133. 136. 137. 145. 160. 162. 166. 173. 175—177. 179; XII. 8. 15. 22—25. 33. 35. 40. 45. 59. 61.
- Рябуха, с., XI. 62.
- С.
- Сабиленьскій Захарій, жидъ, XII. 69.
- Сабиленьскій Якѣвъ, жидъ, XII. 70.
- Сава, козац. урядникъ, XI. 48.
- Савичъ, нач. козац. вѣддѣлу, XI. 16.
- Савичъ Семень, козац. полковн., X. 95. 156; XI. 171. 172, пбсл. Хмель. до хана.
- Савранъ, р., IX. 182; X. 2.
- Сагайдачный, гл. Конашевичъ Сагайдачный.
- Саксана, р., XII. 94.
- Самара, р., X. 54. 125; XII. 94. 98.
- Самовидецъ, лѣтописецъ, IX. 38. 39. 151. 153. 154. 157. 181. 183; X. 18. 19. 58. 191; XI. 32.
- Самогородокъ, м., XI. 91.
- Сампсонъ, жидѣвскій ученый богословъ, XII. 76.
- Самѣйло, гл. Калиновскій Самѣйло.
- Сянокъ, м., IX. 89.
- Сянъ, р., XI. 143.
- Сапѣга Левъ, пѣдканцлеръ литов., воевода виленскій, IX. 5. 12; X. 35. 61. 62. 162.

- Сапѣга, нач. артилеріи, XI. 86.
Сапѣга, нач. литовс. вѣдѣлу, XII. 63, гонить Ракочія.
Сапѣга, бранецъ Хмельн., IX. 65. 73. 76, выправленный до Чигирина.
Сапѣга Янъ, корон. писарь, XI. 135, взятый въ неволю Татарами.
Сапѣги, паны, IX. 65.
Сатанѣвъ, м., XII. 81.
Сахновичъ-Лѣсницкій, миргородскій полковникъ, XII. 14.
Свяцкій, приставъ, X. 105.
Сегинь-Мурза, комисарь, XI. 131.
Сеймъ, р., X. 96.
Семигородъ, Семигородска Земля (Семигородчина), князѣвство, X. 33; XI. 97; XII. 38. 39. 43.
Сельскій, польс. комисарь для умовы съ козаками, IX. 119.
Серебряный, кн., провод. моск. вѣдѣлу, XI. 159.
Сереть, р., X. 156; XI. 115. 116; XII. 11.
Серпейскъ, м., XI. 159.
Сидоровый байракъ, XII. 101.
Сильвестеръ, кiev. митроц., гл. Коссѣвъ Сильвестеръ.
Сильвестеръ, Крутицкій митр., XI. 136.
Синій-Воды, р., X. 123; XI. 20.
Синопа, м., X. 17.
Синюха, р., X. 94.
Ситники, с., XII. 106.
Сѣрко, отам. козац. опѣся кошовый, XI. 161.
Сѣцьнскій, лит. посоль, XI. 65.
Сѣча, Сѣчь, гляди Запорозка Сѣчь.
Скшетускій, X. 33.
Скарга, езуитъ, IX. 10.
Слободска Украина, XI. 58, ея засновини.
Слонгородокъ, иначе Градекъ, Гродокъ, гл. Городокъ.
Слоньонска, панъ, IX. 139.
Служка, польс. нач. вѣйск., троцкій воевода, XI. 13.
Слуцкій монастырь, XI. 166.
Слуцкъ, м., IX. 125; XI. 166; XII. 78.
Случъ, р., IX. 97. 108. 123. 137. 176; XII. 60. 99. 100. 104. 111.
Смоленскъ, м., IX. 49. 91. 120; X. 82. 106. 108. 109. 187; XI. 13. 154. 159. 160. 169. 172.
Смѣла, м., IX. 77; X. 94.
Смяровскій Яковъ, шляхтичь, пѣсл. короля Яна Каз. до коз. табору, IX. 165. 166; X. 5, втопленный козаками за шѣгунство.
Соболь, слуга Б. Хмель., XII. 14.
Собь, р., IX. 97. 125; X. 94.
Собѣскій, X. 171.
Собѣскій Марко, братъ Польского кор. Яна, X. 169; XI. 48. 74, убитый подъ Батогомъ.
Собѣскій, панъ, въ неволѣ у Хмельн., IX. 116.
Собѣскій Яковъ, письменникъ, братъ кор. Яна, IX. 27, умеръ.
Собѣскій Янъ, що опѣся ставъ Польс. королемъ, X. 44. 169; XI. 131. 173, посоль Речи-Посполитой.
Содома, м., XI. 32; XII. 80.
Сожь, р., IX. 113; X. 70; XII. 60.
Сокаль, м., IX. 156; X. 37. 69. 155. 157. 159—163.
Сокѣлъ, ротм., IX. 122, нач. польс. вѣдѣлу.
Сокольникій, пѣсл. Б. Хмель. до Варшавы, IX. 161.
Соломонъ, жид. гаонъ, XII. 73.
Солоха, чарѣвница, X. 4.
Сомко, прилуцкій полковникъ, XI. 79.
Сорока (Сороки), м., X. 118; XI. 82. 115; XII. 7, спалене козаками, 110. 117. 118.

- Сороча могила, XII. 113.
Сосна, р., XI. 57.
Сосниця, м., X. 96.
Сосновскій, конотоцскій староста, XI. 79. 80.
Софія св. (Софійскій двѣръ), катедральна церква въ Кіевѣ, IX. 168. 189; XI. 16. 144. 164—166.
Сучава, м. съ крѣп., XI. 101. 115—118. 120—123; XII. 118. 120.
Спасѣвскій, фантаст. особа, XI. 70.
Спатарь, бояринь, XI. 98.
Середземне море, IX. 19. 21. 22.
Ставище, м. X. 135; XII. 5. 33.
Стайки, X. 94.
Стамбуль, часть Константинополя, X. 142.
Станиславѣвъ, м., X. 109. 138.
Станиславскій, пѣсл. Юрія Любомирского до Ракочія, XII. 42.
Станиславъ св., XI. 2.
Станиславъ съ Потока Потоцкій, брацл. вовв., гл. Потоцкій Стан.
Станиславъ на Конецьпольѣ Конецьпольскій, краковс. кашт. и вел. кор. гетьм., гл. Конецьпольскій Станиславъ.
Станкевичь, марш. сойму польс., IX. 33.
Стариця, р., IX. 131.
Старлокъ, м. при Дѣвстрѣ, XI. 98, битва Лупулы Молд. госп. съ Кеменіемъ.
Старовольскій, письменникъ, IX. 13. 15.
Стародубъ, м., IX. 113. 169; X. 8. 83. 84; XI. 62. 79; XII. 78.
Староконстантиновъ або Старый Константиновъ, м., IX. 107; XI. 10. 18; XII. 77.
Старый Быхѣвъ, м., XII. 10. 59. 60.
Старый Дунавць, м., XI. 3.
Старый Збаражъ, м., X. 31.
Стасенко, що называвъ себе полковникомъ Хмельн., XI. 1. 7.
Статкевичь Богданъ, тесть писаря Ив. Выговского, XII. 55.
Стеблѣвъ, м., IX. 78. 80; XII. 103.
Стецько, сотникъ, X. 140.
Степанъ Баторій, Польс. кор., X. 163.
Степанъ, Молд. господарь, гл. Герлиця Степанъ.
Стомповскій, шляхтичь, X. 32. 33. 37.
Стрыпа, р., X. 40.
Струмильце, м., X. 164.
Студельки, с., XII. 135.
Студзинскій, придворный корол. Польс. Яна Каз., XII. 17.
Стыръ, р., X. 161. 164—168. 171. 172. 179. 194; XI. 10.
Стѣна (Стина, такожъ Сцяны), м., X. 144.
Субанъ-Газы, перекоцскій бей, X. 142.
Субінгази-ага, XI. 24.
Суботово (Суботѣвъ), майно Б. Хмельн., IX. 39—44. 51; XI. 113; XII. 57. 67. 68. 139.
Судомиръ, м., XII. 25.
Сула, р., X. 96.
Судейманъ-Ага, X. 53. 57. 58.
Султанщина, замокъ надъ Дарданельскимъ проливомъ, IX. 56.
Султанъ - Гирей, наслѣдникъ Ислама-Гирея, Крым. хана, X. 53.
Сумы, м., XI. 58, его засновины.
Сула, р., X. 95.
Сутискъ, м., X. 145.
Суходольскій, полковникъ, нач. польс. вѣдѣлу, XI. 179.
Сѣверске князьство, X. 106.
Сѣверщина, З., (такожъ Сѣверска Земля), IX. 98. 111; XI. 69. 79. 80.

- Сѣвскій, воевода хотмышскій, IX. 90—92.
Сѣнявскій, нач. польс. вѣддѣлу, IX. 64. 85. 109. 153; X: 23.
Сѣраковскій, панъ, X. 14.

Т.

- Таборѣвка, с., XI. 27.
Тайкуры, м., майно Кисѣля Ад. на Волинѣ, IX. 110; X. 5; XI. 135.
Тамерлянъ, ханъ, IX. 122; X. 11. 16.
Тарасенко, нач. козац. вѣддѣлу, XI. 13.
Тарло, перемыскій каштелянъ, IX. 31.
Тарногородъ, м., XII. 80.
Тарновскій, панъ знатной родины, IX. 14.
Тафляры Иванъ, Грекъ, XI. 166.
Тацить, X. 74.
Ташликъ, р., IX. 125; XII. 140.
Твардовскій, великопольскій по соль, IX. 33. 109.
Твардовскій, авторъ, X. 109.
Текля св., X. 179.
Терговиште, м., XI. 101.
Тернопль, м., X. 156. 157; XI. 106. 112. 178.
Теодозій, преподобный, XI. 144.
Тетеря Павло, переясл. полковникъ, XI. 138. 142. 146. 149. 156. 157; XII. 14. 18. 47. 51. 53. 139.
Тетеревъ, р., X. 95.
Тетишевскій, ксѣндзъ, духовникъ Польс. кор. Яна Казимира.
Тіаенгавзенъ, провод. нѣм. пѣхоты, X. 72.
Тиманѣвка, м., XII. 1.
Тиманѣвцѣ, XII. 1.
Тимѣшь, сынъ Б. Хмель., гл. Хмельницкій Тимошь.
Тиха Сосна, р., XI. 57.
Томашѣвка, м., Томашѣвъ, м., IX. 156.
Томіра, X. 155.
Топорѣвъ, м., X. 30. 33. 37. 68.
Топошь, повномѣчникъ Ракочія, XII. 39.
Торунъ, м., IX. 17.
Тохтамышъ-Ага, XI. 177.
Трансильванія (Семигородчина), З., X. 33; XI. 102; XII. 63.
Трехтимирѣвъ, м., X. 95.
Тризна Осипъ, архим. печерс. монастыря, XI. 15. 143.
Трилѣсы, м., X. 95; XI. 26. 28—30. 33. 75.
Тройцѣ св. церква въ Кіевѣ, XI. 32, згорѣла.
Тростянець, м., XII. 2.
Троя, стародавне м., X. 119.
Трубайло, р., X. 95.
Трубецкій, кн. Олексій Микитичъ, бояринъ, XI. 160. 179.
Трунетъ, ханскій лицаръ, X. 16.
Тугай-Бей, перекопскій мурза, союзникъ Б. Хмель., IX. 58—60. 66—69. 71—73. 77—80. 84. 146. 152; X. 2. 169; XI. 25, увѣльняе за окупъ польс. бранцѣвъ, 153. 174, пѣдъ Львовомъ, 182; X. 2. 169; XI. 25, убитый пѣдъ Берестечкомъ; XII. 26.
Тулчинъ, м., X. 93; XII. 72. 75.
Турбино, м., XII. 80.
Турѣвъ, м., IX. 179, знищене литов. вѣйскомъ.
Турецка Имперія, Турецка Держава, IX. 27; X. 25; XI. 112.
Туреччина, Турція, IX. 16—25. 29—31. 33. 35—37. 49. 90. 171—173; X. 10. 76. 102. 112. 113. 115. 116. 120. 121. 124. 153; XI. 54. 90. 96. 97. 99. 100. 107. 109. 111. 112. 123. 126. 167. 168. 174—176; XII. 29.

- Тучинъ, м., X. 68.
 Тхоржевскій, наемъна прѣзва польскихъ войск. начальни- ковъ, IX. 183.
 Тшилатковскій, X. 156.
 Тыкоцѣньскій, товаришь польс. посла Тышкевича, X. 106.
 Тыша Ярема, панъ, IX. 15, уби- тый Олександромъ Замой- скимъ.
 Тыша, козац. полковникъ, прово- дырь загона, IX. 117. 125. 141. 176., нищивъ околицѣ Варшавы.
 Тышкевичъ, виленьскій воевода, IX. 5.
 Тышкевичъ, панъ, дивизія его имени, IX. 134; X. 5. 106.
 Тышкевичъ, корол. посолъ, IX. 106.
 Тышкевичъ, сынъ Яна, черниг. воевода, XI. 86.
 Тышкевичъ Фелиціанъ, X. 43, убитый подъ Зборовомъ.
 Тышкевичъ Янъ, кiev. воевода, властивецъ Махнѣвки, IX. 104 — 106. 125. 126. умеръ.
 Тѣкачъ, (Гѣрскій и Гнилый), р., X. 94.
 Тышко, сотникъ брацл. полку, X. 140.
 Тѣполо, венецкій посолъ въ Польшѣ, IX. 19—25. 28. 29. 37.
 Тясминъ, р., IX. 63. 66. 78; X. 94.
- У.
- Убальдъ (або Гавальдъ), нач. польс. пѣхоты, X. 37. 44.
 Угорщина, край, XII. 11.
 Угры, IX. 174; X. 1.
 Удай, р., X. 95. 96; XI. 79.
 Уды, р., XI. 58.
 Украина-Русь, (Украина), Укра- инско-руска Земля, IX. 37. 45—48. 57. 61. 62. 64. 67. 72. 75. 76. 80. 84—88. 90. 91. 93—97. 101. 104. 110—112. 116. 121. 123. 128. 140—143. 152. 160. 161. 165. 168. 170. 172—174. 176. 178. 179. 182. 184. 186; X. 1. 3. 5—7. 10. 12. 20. 21. 34. 35. 57—60. 67. 70. 71. 75. 78. 79. 83. 85—88. 91. 94. 96. 98. 99. 101—104. 108. 111—114. 116. 117. 121—125. 130. 134. 135. 137. 143. 145. 152—154. 161. 162. 164—166. 173. 174. 187. 192. 194; XI. 1. 8. 9. 11—20. 23—25. 27. 29. 31. 41. 44. 47. 54. 55. 57—59. 61. 63. 64. 66. 77—81. 83. 85. 86. 90—94. 97. 99. 101. 102. 105—107. 110. 111. 113. 114. 119—124. 134. 135. 138. 140—143. 145. 147. 148. 150. 161. 162. 164. 166—168. 171—175. 177—179; XII. 3. 6. 7. 9. 15. 17—19. 23. 24. 26—28. 31—37. 39. 43. 45. 46. 49. 51. 54. 59—61. 63—65. 67. 71. 83. 85—87. 89. 92. 94—99. 101. 107. 108. 110. 118. 119. 132—137.
 Украинцѣ, XII. 1. 2. 4. 6. 7. 11. 12. 20. 28. 29. 32. 38. 40. 43. 45. 57.
 Умань, м., X. 94; XI. 118. 163; XII. 2. 4. 5.
 Уманцѣ, XII. 4.
 Унишевскій, нач. войск., XII. 13.
 Унковскій Василь, пбсл. царя Олексѣя Михайл. до Хмельн., IX. 174; X. 103; XI. 60.
 Уршуля, дочка канцл. Оссолинъ- ского, IX. 27.
 Усть, м., XII. 7.
 Уша, р., иначе Днѣпро, IX. 119.
- Ф.
- Фантоні, Италіянецъ, музыка при дворѣ Польс. кор. Владислава, X. 23.

Фердинандъ II., Римскій императоръ, X. 133; XI. 97; XII. 37. 40.
Ференць Веселені, угорскій палатинъ, XI. 97.
Фетакъ, слуга везіря, XI. 129.
Филаретъ Микитичъ (Романовъ) патріярха, XI. 149.
Филипиха, козачка, польска назва жѣнки Б. Хмель. Анны, гл. Хмель. Анна.
Финга, с., XI. 101.
Фирлей, белзкій каштелянъ, гол. комендантъ польс. вѣйска, назн. Яномъ Казимиромъ, X. 2. 3. 4. 11. 13. 15. 17. 21. 25; XII. 81, въ осадѣ пѣдъ Збаражемъ.
Франція, 3., IX. 18. 23. 27; XI. 159.
Фроловскій жѣночій монастырь въ Кіевѣ, XI. 32.
Фустовъ, посольскій шляхтичъ, X. 109.

X.

Хаимъ, жидѣвс. гаонъ, XII. 73.
Хамамбетъ, знатный мурза, XI. 131; закладникомъ татарс. у Полякѣвъ XII. 3. 4, посувається на чолѣ орды, 6.
Ханъ-Мамбетъ, мурза, нач. передовой части татарс. орды выправленои на помѣчь Хмель.. X. 160.
Харченко Гайчура, пров. козац. шайки, званой гайчурѣвцями, IX. 97.
Харкѣвъ, м., XI. 58, его засновини.
Харкѣвъ, р., XI. 58.
Хвастѣвъ, м., X. 95; XI. 26. 30. 37.
Хведѣръ, писарь, X. 122.
Хвесько, пров. козац. загона, IX. 113.
Хведоренко Микола, калыницкій полковникъ, XI. 115. 117-- 119.

Хведоренко Иванъ, X. 94.
Хвилецкій, капітанъ, XII. 118.
Хмелецкій, яко хоробрій вояки, IX. 183; XII. 142.
Хмелецкій Иванъ, ротм., пѣсланецъ на Запороже вѣдъ Полякѣвъ до Хмель., IX. 55. 61.
Хмелецкій, перше шляхтичъ, опѣсля козац. старшина, XI. 19. суперечникъ Б. Хмель., 62. покаранны смертю, 64. 110.
Хмель, гл. Хмельницкій.
Хмельницка, Анна Сомекѣвна, перша жѣнка Богдана Хмель., IX. 40.
Хмельницка (бувша Чаплинска), вдова по шляхтичу, отже друга жѣнка Б. Хмель., IX. 114. весѣле зъ Б. Хмель., X. 158. покарана смертю.
Хмельницка Анна, зъ роду Золотаренко, третя жѣнка Богд. Хмельн. (названа Поляками козачкою Пилипихою), XI. 24; XII. 23. 120. 121. 125. 128. 129.
Хмельницка, Розанда (гл. Домна Розанда - Локсандра, дочка Молд. госп. Лунулы), жѣнка Тимоша, сына Богд. Хмель., въ м. Чигиринѣ стрѣчала останки убитого своего чоловіка.
Хмельницкій Богданъ Зиновій, IX. 18. 22. 23. 37—47. 49—75. 77—81. 83—93. 97. 98. 103—105. 108—117. 119—123. 125—129. 132—136. 139—146. 148—161. 163—169. 171—189; X. 1—3. 5—7. 9—18. 20. 22—31. 33. 38—40. 42. 43. 45. 47. 49—53. 55—65. 67. 69—71. 74—76. 78. 79. 81. 83. 85—88. 91—105. 109. 111—128. 130—137. 140—142. 145. 147. 149—174. 176—178. 180. 181. 183. 185—188. 192. 193; XI. 1—4. 6—8. 13. 16—25. 27. 28. 31. 33—43. 45—

59. 61—69. 71. 72. 74—78. Христина, Шведс. королева, IX.
80—82. 84—89. 92—97. 99. 163; XII. 8.
101—128. 130—134. 136—138. Християнопбль, XII. 7.
141. 143—146. 148—151. 155— Хустскій монастырь, IX. 92.
159. 161—164. 166—179; XII.
1. 4—25. 27—32. 34—39. 43—
52. 56—67. 69. 70. 74. 78—
80. 83—93. 95—105. 107. 110
117—120. 130—142.
- Царство Польске, IX. 154.
Царына, провод. польс. вѣддѣлу,
XI. 27.
- Хмельницкій Захарія, двоюрѣ-
дний братъ гетьм. Б. Хмель.,
IX. 154.
- Царгородъ, столиця Туреччины,
IX. 20. 22. 36. 101. 171. 172. 184;
X. 17. 113. 118. 120. 125. 127.
136. 142; XI. 38. 47. 63. 96.
99. 112. 122. 173. 174. 176. 177.
- Хмельницкій Тимѣшь, IX. 52. 57.
58. 125. 174; X. 61. 95. 115.
118. 119. 144. 154. 158. 159.
186; XI. 51. 66—69. 71. 76.
78. 81—84. 88. 96. 97. 99—
102. 106. 110. 112. 113. 115.
116—122. 168.
- Цезарь, Римс. императоръ, XI.
99.
- Хмельницкій Юрій, молодшій
сынъ гетьм. Богд. Хмель., XII.
47, выбранный гетьманомъ по
смерти батька, XII. 48. 49,
батькомъ назначенный насту-
пникомъ по собѣ, XII. 54. 65,
наказный гетьманъ на мѣсце
батька, XII. 62. 64. 138. 140.
141.
- Целярій, полковн. польс. вѣйска,
XI. 181.
- Хованскій, кн. одинъ зъ провод.
моск. вѣйска, XI. 159.
- Целярій, описувачъ Польщи, IX.
145; XI. 181.
- Ходкевичъ, згад. яко хоробра
родина, IX. 183.
- Цехлинскій Добеславъ, чехѣв-
скій каштелянъ, IX. 130.
- Ходорковскій, нач. польс. кѣн-
ного вѣддѣлу, X. 71.
- Цѣхоцкій, ротм., IX. 139.
- Холмъ, м., IX. 182; X. 170.
- Цоревъ Мойсей, жидъ, XII. 76.
- Хоминъ Иванъ, царс. пбсл., XI.
113. 114.
- Цыпилово, с. близько м. Сороки,
XI. 115.
- Хоминскій, синдикъ м. Львова,
XII. 14.
- Цѣшанѣвъ, м., XI. 1.
- Хорватъ Степанъ, повн. мѣщань.
Ракоція, XII. 39.
- Чаплинська, вдова шляхтича,
оубеля друга жѣнка гетьм.
Б. Хмель., (гл. Хмельница).
- Хороль, р., X. 96.
- Чаплинскій, пѣдстароста або
дозорець Конечпольского. во-
рогъ Богд. Хмель., IX. 40. 41,
вѣдбймае у Хмель. жѣнку и
майно Суботово, 42—45. 54.
55. 65, Хмельницкій вѣдобравъ
жѣнку и подружився зъ нею,
114. 179. 181; X. 56. 99. 100.
124; XII. 70.
- Хотія (гл. Хотинъ).
- Хотинъ, м., XI. 50. 123. 125;
XII. 118. 120. 134.
- Чарнецкій Степанъ, IX. 65. 69. 71.
72. 73. 76; X. 43. 166; XI. 45. 86.
91—93. 180; XII. 1. 4. 7. 9. 32.
37. 63. 64. 68.
- Хршонетковскій, посолъ, IX. 33.

- Чарторижскій, кн. біскупъ позн., XI. 7.
- Ченстоховскій монастырь, XII. 32. 43.
- Чеpecь, нач. ватаги; XI. 5. 6, четвергованый.
- Червона Русь, теперъ Галичина, IX. 3. 143; X. 8. 11. 37. 68. 91. 155; XI. 1.
- Череповъ, м., XI. 13.
- Черкасы, м., IX. 54. 61. 62. 74. 78. 91; X. 83. 95; XI. 15. 50; XII. 57. 85. 86. 89. 90. 93. 98.
- Черкасскій Дмитро, одинъ зъ посланцѣвъ Б. Хмельн. до Варшавы, IX. 161.
- Чернівѣцъ, м., X. 143; XI. 178.
- Черниговское князѣвство, X. 106.
- Черниговъ, м., X. 59. 83. 84. 96. 106; XI. 14. 15. 121. 143. 160; XII. 52. 53. 78.
- Черне море, IX. 20—22. 52. 141. 173; X. 17. 25. 58. 113; XI. 176; XII. 60. 61.
- Четвертинскій кн. Захаръ, одинъ зъ комисарѣвъ, вызн. королемъ для переговоровъ съ козаками, IX. 175. 181; X. 43, убитый подъ Зборовомъ.
- Четвертинскій, кн. Янушь, властивецъ Нестервара (або Нестерова, або Тульчина); IX. 98. 100, козаки вдрубали ему голову; XII. 72. 73.
- Чехія, З., X. 81.
- Чечель, X. 66.
- Чечельникъ, с., X. 2.
- Чечерскъ, м., XI. 13.
- Чигиринъ, м., IX. 40. 42. 73. 74. 84. 112; X. 6. 10. 79. 83. 98. 113. 114. 116. 128. 136. 143. 154; XI. 18. 76. 82. 88. 102. 111. 121. 138. 167; XII. 31—34. 37. 44. 49. 58. 66. 67. 69. 70. 85. 87. 89. 93. 107. 117.
- Чирикѣвъ, м., IX. 113.
- Чичай Хвилонъ, XII. 138.
- Чигуль, молд. бояринъ, XI. 98.
- Чолганскій Камѣнь, м., IX. 126; X. 12.
- Чернобыль, м., XI. 13.
- Чернота Иванъ, козац. обозный, IX. 133. 141. 142. 154. 158. 159. 186. 187, комендируе вддѣломъ, 142, оденъ зъ головныхъ провод. козацтва, 154. 158. 186. 187, на радѣ скликанѣй Хмельницкимъ, X. 64, раненый.
- Черный, оденъ зъ комисарѣвъ соймовыхъ до козаковъ, XI. 88. 89.
- Черный Острѣвъ, м., XI. 106.
- Черный Шляхъ, урочище, де ханъ Крымскій злучився зъ Хмельн., X. 10.
- Чорштинъ, фортеца на р. Дунайцѣ, XI. 3—5.
- Чугай, провод. подбѣльс. бунтовникѣвъ, XI. 26.

III.

- Шагинъ-ага, посолъ турец. посланный султаномъ до Богд. Хмельн. зъ грамотою, що приймає козаковъ въ подданство султана, XII. 31.
- Шамата, гора, XII. 112.
- Шаргородъ або Шароградъ, м., X. 5. 143. 149; XI. 125. 127, ограблене жовнѣрами.
- Шваржевскій, слуга Вишневецкого, X. 64.
- Швеція (Шведчина). З., IX. 33. 126. 127; X. 54; XI. 159; XII. 8. 38. 39.
- Шелепченій або Шелепченъ Юрій А., епископъ Нитры, XII. 40.
- Шембергъ або Шемберкъ, козац. комисарь, IX. 40. 51; XII. 5, вддавъ арештованого Хмельн. подъ надзѣръ Кречовского, 52,

назначеный вважати за ходомъ
выправы проти Хмель., 54. 65.
73. 76, провод. польс. вѣдѣлу,
пѣдъ Охматовомъ, XI. 126.

Шереметевъ Василь Борисовичъ,
бояринъ, XI. 179; XII. 5, про-
вод. моск. вѣйска злученого
съ Хмельн.

Шеферъ-Казі, ханьскій везіръ,
X. 23. 24. 26. 52. 53. 58; XI.
24. 129. 131, комисарь, 132.
133.

Шямкѣвцѣ, с., X. 12.

Шклѣвъ, м., XI. 159—161.

Шлескъ, 3., XII. 9. 24.

Шолудивый-Бунякъ, имя старо-
давнего половецкого хана, IX.
110. 111.

Шпаченко або Шпакъ, сотникъ,
X. 138. 143; XII. 127.

Штернбергъ, м., XI. 2.

Штокгольмъ, м., X. 126; XII. 8.

Штомпный двѣръ, XII. 141.

Штравсъ, полковн., провод. польс.
вѣдѣлу, XI. 30, зарѣзанный
пѣдъ Трильсами.

Шумейко, нач. нѣжин. ополченя,
IX. 112; X. 8. 96.

Щ.

Щавиньскій, бресто - куявскій
воевода, IX. 36; X. 162, полкъ
его имени.

Щебрешинъ, м., XII. 80

Ъ.

Ъгисеть, 3., IX. 96; XII. 46.

Ъзупѣль, майно Потоцкого въ
Галичинѣ, X. 137.

Ърличъ, лѣтописецъ, IX. 14.
15.

Ърмодичъ, Юрій, IX. 140. 167.

Ърусалимъ, м., X. 118.

Ю.

Югурта, царь Нумидійскій, X.
180.

Ювѣденна Америка, IX. 139.

Юрій, сынъ Богд. Хмель., гл.
Хмельницкій Юрій.

Юра св. катедральна церква у
Львовѣ, IX. 146. 147; XII. 12.

Юркевичъ, сотникъ козац., XII. 2.

Я.

Яблонна, с. при Вислѣ, IX. 163.

Яблоновскій, панъ, IX. 10. 34.

Яворѣвъ, м., XII. 12.

Ягайло Владиславъ, Польс. ко-
роль, X. 172.

Ягайлоны, великокн. рѣдъ, XII.
10.

Ягольница, м., XII. 11.

Ягубецъ, м., XI. 91. 163.

Язловець, м., XII. 79.

Яковенко, козац. сотникъ, XII. 2.

Якѣвъ, згад. яко посолъ Богд.
Хмельн. до Туреччины, XII.
29.

Яловець, р., XI. 100.

Ямпѣль, м., X. 59. 69. 93. 119.
143. 148. 166; XI. 16. 82.

Яненко Павло, кievс. наказный
полковникъ, XI. 165. 167.

Яницкій, польс. пѣсл. до Крым.
хана, X. 24—26.

Янъ Казимиръ, королевичъ, обѣ-
сля Польс. король, IX. 140.

155. 156. 158. 161. 163—167.
172. 174; X. 1. 33. 45—48. 51.

53. 55. 57. 62. 83. 99. 124.
126. 151. 157. 180. 187. 188.

190. 192. 193; XI. 2. 3. 11. 54.
94. 101. 103. 106. 110. 111.

127. 137. 149. 168; XII. 9. 14.
16—19. 24. 25. 29. 32. 33. 35.

37. 41—44. 56. 59. 60. 62. 64.
67.

Янъ св. зъ Дукль, IX. 146.
 Ярема (гл. Вишневецкій кн.).
 Ярославъ, кн., IX. 168; XI. 1;
 XII. 23.
 Ярославъ або Ярославъ, м. въ
 Галичинѣ, IX. 29.
 Яроцкій, шляхтичъ, XI. 5.
 Ясиньскій, посоль Радзѣвского
 до Хмельн., XII. 8.

Яскульскій (Яскольскій), посоль
 польс., до Семигород. князя,
 XI. 102. 168—172. 175—179.
 посоль до Крым. хана, посоль
 до Туреччины, XII. 43.
 Ясногурскій Ясько, козакъ, XI.
 125. 128.
 Ясы, м., X. 115. 119; XI. 81. 82.
 97. 99. 101; XII. 118. 120.

СПИСЬ ПОХИБОКЪ ДРУКАРСКИХЪ

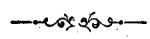
въ II. томѣ монографіи „Богданъ Хмельницкій“.

стор. 2 ряд.	10 зъ горы зам.	нѣ въ якому роцѣ читай нѣ въ якому разѣ
” 128	” 2 зъ долу	” що панове
” 129	” 20	” мирскихъ?
” 136	” 8	” верізъ показувавъ
” 142	” 11 зъ горы	” дорого часу.
” 160	” 14	” добрымъ?
” 168	” 15	” поки
		” коли

въ IV. томѣ:

” 13	” 20	”	” ще закрылося	”	” ще не закрылося
” 15	” 16	”	” Быковского	”	” Быковского
” 65	” 8	”	” Ковальскому	”	” Ковалевскому

Складавъ Левъ Вербицкій.

